

Μνήμων

Τόμ. 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● Η. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή ύποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την άπελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Ατμοπλοίας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μίας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν.Σ. Πίκκολου και ό Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για τό 1945

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΦΑΙΔΩΝΑ ΜΑΗΔΩΝΗ. (24.6-10. 9. 1944)

HAGEN FLEISCHER, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.249](https://doi.org/10.12681/mnimon.249)

Βιβλιογραφική αναφορά:

FLEISCHER, H., & ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ Α. (1984). ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΦΑΙΔΩΝΑ ΜΑΗΔΩΝΗ. (24.6-10. 9. 1944). *Μνήμων*, 9, 33–156. <https://doi.org/10.12681/mnimon.249>

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΦΑΙΔΩΝΑ ΜΑΗΔΩΝΗ

(24. 6 - 10. 9. 1944)

Ἑπιμέλεια: HAGEN FLEISCHER
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ

Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο

Τὸ ὅτι βρέθηκε καὶ διασώθηκε τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Φαίδωνα Μαηδῶνη (Φ.Μ.) ὀφείλεται στὸ συνάδελφο Ἄρ. Στεργέλλη, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ σωστὴ ἀπόδοση τοῦ δυσανάγνωστου κειμένου, τὴ βιογράφηση τοῦ Φ.Μ., τὴν ἀνίχνευση λογοτεχνικῶν ἐπιδράσεων στὸ ἡμερολόγιό του καὶ τὴν περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου.

Ποικίλοι εἶναι οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ὑποφαινόμενος ἀνέλαβε τὸν ἱστορικὸ σχολιασμὸ τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Ὁ πιὸ εὐλογος εἶναι, ἀναμφίβολα, ἡ μεγάλη σπανιότητα τέτοιων —προσιτῶν— πηγῶν.

Ἄπὸ ὅλο τὸ φάσμα τῶν «πολιτικῶν προσωπικοτήτων», μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια, ὑπάρχουν λίγα μόνο προσιτὰ παραδείγματα¹, ἐνῶ ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ἀντάρτικου, ὅσο ξέρω, ἔχουν δημοσιευθεῖ ἐλάχιστα δείγματα ἡμερολογίου καὶ αὐτὰ ὄχι στὴν αὐτούσια μορφή, ἀλλὰ «κομμένα» καὶ «χτενισμένα» μὲ μεταπολεμικὰ κριτήρια.

Τὸ πρῶτο κείμενο, ἀνώνυμο², στὴν κατὰ τὰ ἄλλα χρήσιμη καὶ σχετικὰ ἀντικειμενικὴ ἐξιστορήσή του εἶχε σκοπὸ νὰ δικαιολογήσει ἐκ τῶν ὑστέρων

1. Κυρίως πρέπει ν' ἀναφερθοῦν ἐδῶ οἱ μαρτυρίες τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐλεύθερης ἑλληνικῆς κυβέρνησης τοῦ ἐξωτερικοῦ (Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ἡμερολόγιο 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ἰανουαρίου 1945*, Ἀθήνα 1977, Ἐμμανουὴλ Τσουδερός, *Ἡμερολόγιο 1941-44*, ἀδημοσίευτο ἀλλὰ προσιτό, στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν). Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀποσπάσματα στὶς ἀναμνήσεις τοῦ Σοφοκλῆ Βενιζέλου, ποὺ κατὰ τὸν ἴδιο βασίζονται στὶς τότε σημειώσεις του, ἀφοῦ τίς ὀνομάζει «Ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιόν μου διὰ τὰ ἐν Μέσῃ Ἀνατολῇ» (*Ἑλληνικὴ Ἡμέρα*, 6-12-51 ὡς 24-1-52). Ὅχι μόνο λογοτεχνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἱστορικὴ σημασία ἔχουν οἱ σημειώσεις τοῦ Γιώργου Σεφέρη (*Μέρες Δ' 1941-1945*, Ἀθήνα 1977 καὶ ἰδίως τὸ *Πολιτικὸ Ἡμερολόγιο Α' 1935 - 1944*, Ἀθήνα 1979). Μιά ἀξιοσημείωτη πηγὴ εἶναι καὶ τὸ συντομώτατο, ἀλλὰ μεστὸ «Ἡμερολόγιο 31 Αὐγούστου - 18 Ὀκτωβρίου 1944» τοῦ Γιάννη Ζέβγου (σὲ : Μήτσος Παρτσαλίδης, *Διπλὴ ἀποκατάσταση τῆς Ἑθνικῆς Ἀντίστασης*, Ἀθήνα 1978, σ. 234 - 242). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν δυὸ κείμενα ἀπὸ τὴν κατεχόμενὴ Ἀθήνα : Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ στρατηγοῦ Ἀλέξανδρου Μαζαράκη - Αἰνιᾶν, Ἀθήνα 1948, καὶ ἰδίως : Χρ. Χριστίδης, *Χρόνια Κατοχῆς 1941 - 44*, Ἀθήνα 1971. Τὶς πιὸ σκοτεινὲς πτυχὲς τῆς κατοχῆς παρουσιάζουν ὁ Γιώργος Μαρούδας, *Τὸ ἡμερολόγιο τῆς πείνας*, Ἀθήνα 1976, καθὼς καὶ οἱ δραματικὲς καταγραφὲς ἐνὸς ἱερέα ἀπὸ μπουντρούμια καὶ στρατόπεδα : Διονύσιος Χαραλάμπου, *Μάρτυρες - Διωγμοὶ 1942 - 1945*, Ἀθήνα 1949.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν Τάκη Παπαγιαννόπουλο. Ἀνώνυμα δημοσίευσε στὰ *Καθημερινὰ Νέα* (16-9-45 ὡς 12-1-46) τὴν ἐξῆς σειρὰ : «Συνταγματάρχης Ψαρρός. Σελίδες ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο ἐνὸς ἀντάρτου ὑπολοχαγοῦ». Οἱ νεότερες ἐργασίες τοῦ Τ. Π. (π.χ. 5/42 -Ψαρρός. *Ματωμένος θρόνος*, Ἀθήνα 1981) δυστυχῶς δὲν παρουσιάζουν τίς ἀρετὲς τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἀλλὰ ἀντικαθρεφτίζουν τὴ μεταπολεμικὴ σταδιοδρομία του μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς στενόχωρης «ἐθνικοφροσύνης».

καὶ τὴ δράση τοῦ συγγραφέα, ποὺ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς συμβούλους τοῦ Δημ. Ψαρροῦ, καὶ ταυτόχρονα τὴν κατοπινὴ ἀναγκαστικὴ προσχώρησή του στὸν ΕΛΑΣ.

Στὴν ἄλλη περίπτωση ἐπρόκειτο γιὰ τὶς καταγραφὲς γνωστότατου «ἀρχηγοῦ»³ μὲ ἔντονες πολιτικὲς φιλοδοξίες, ὁ ὁποῖος φυσικὰ φρόντισε νὰ δημοσιευθοῦν μόνο τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐπισκιασθοῦν τὴν αἴγλη του, σὰν τοῦ πιὸ δυναμικοῦ παράγοντα τοῦ «ἐθνικόφρονα» κόσμου. Ἄλλὰ ἔτσι κι ἄλλοιῶς εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν ποτὲ κάποιος μὲ τόσο πολιτικὸ ἔνστικτο, ἂν ὄχι καὶ πονηριά⁴, θὰ κατέγραφε (ἔστω γιὰ τὸν ἑαυτό του) ποτὲ λεπτομέρειες γιὰ τὶς πιὸ σκοτεινὲς ἐνέργειές του — ὅπως π.χ. τὶς μυστικὲς ἐπαφές του μὲ τὶς ἀρχές κατοχῆς.

Ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πληρότητα ἢ καὶ τὴν πλήρη αὐθεντικότητα ὑπάρχουν ἐπίσης σχετικὰ μὲ τὰ ἀποσπάσματα ἡμερολογίου τοῦ Ἰ. Τσιριμώκου, ποὺ δημοσιεύθηκαν (ἐπὶ χούντας!) μετὰ τὸ θάνατό του⁵.

Φυσικὰ ὑπῆρχαν κι ἄλλοι ἀντάρτες ποὺ κατέγραφαν τακτικὰ ὅ,τι θεωροῦσαν ἀξιοσημείωτο. Ἄλλὰ τὰ γραπτὰ τους ἢ ἔχουν χαθεῖ ἢ οἱ σημερινοὶ κάτοχοί τους διστάζουν νὰ τὰ φανερώσουν⁶. Γενικὰ ὅμως τὸ εἶδος τοῦ ἡμερολογιογράφου ἀντάρτη πρέπει νὰ ἦταν σπανιότατη ἐξάιρεση.

3. Ναπολέον Ζέρβας, «Τὰ ἀπόρρητα ἔγγραφα μου», Ἀκρόπολις, 13-11-49 ὡς 27-5-50.

4. «Χαριτωμένο Κατεργάρι» τὸν ἀπεκάλεσε π.χ. ἡ «ἀρμόδια» βρετανικὴ ὑπηρεσία (*Report on SOE Activities in Greece and the Islands of the Aegean Sea*, 27-6-45 [ἀδημοσίευτο, ἀντίτυπο στὴν κατοχὴ μου], Appendix III (A), σ. 4. «Zervas was a rogue in his youth and he remains a rogue in his old age, but a most charming rogue».

5. Ἀκρόπολις, 21-1 ὡς 24-3-73.

6. Ἐδῶ συμπεριλαμβάνεται π.χ. ἡ περίπτωση ἀνώτατου στελέχους τοῦ ΕΛΑΣ, ποὺ δὲ συγκατατίθεται στὴ δημοσίευση τοῦ σημαντικοῦ ἡμερολογίου του, ἐπειδὴ θὰ μποροῦσε νὰ τύχει πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὴν ἀντι-εαμικὴ παράταξη. Τουλάχιστον πρὸς τὸ παρὸν ἀδημοσίευτες θὰ μένουν καὶ οἱ σημειώσεις τοῦ Σπ. Λουκάτου (τότε γραμματεὰ τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΑΜ Κεφαλονιάς-Ἰθάκης). Ἐὰν ἀναφερθεῖ ἐδῶ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ τ. ὑπασπιστῆ τοῦ Ν. Ζέρβα, ὅτι ὁ ἴδιος καὶ οἱ δύο Κρήτες φίλοι του (σωματοφύλακες τοῦ Ν.Ζ.) κρατοῦσαν προσωπικὰ ἡμερολόγια «σ' ὄλη τὴν διάρκεια τοῦ Ἀγῶνος» (Μιχάλης Ι. Μυριδάκης, Ἀγῶνες τῆς φυλῆς, 2η ἔκδ., Ἀθήνα 1977, Β', σ. 392). Προσιτὸ γιὰ δημοσίευση—ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προκείμενο—θὰ ἦταν τελικὰ μόνο τὸ «ἀκριβὲς ἀπόσπασμα ἡμερολογίου» ἐνὸς ἐπίσημα ἀναγνωρισμένου «ὄπλαρχηγοῦ Α' τάξεως» (Κ. Δ. Γιαννούλη), ποὺ τὸ ὑπέβαλε σὲ μᾶλλον ὑποπτο χρόνο (1968) στὶς τοπικὲς ἀρχές (καὶ τελικὰ στὸ ΓΑΚ) μὲ τὴ ρητὴ διπλὴ πρόθεση νὰ «ἐμφαίνεται ἡ ἱστορικὴ ἐθνικὴ δράσις τοῦ τμήματος ΕΔΕΣ Ζέροβα Καφάλων» καθὼς καὶ «ἡ δράσις καὶ τὰ ἐργλήματα τῶν κομμουνιστῶν κατὰ τοὺς χρόνους 1942 - 1945». Ἐὰν ληφθεῖ ὑπόψει ὅτι αὐτὸ τὸ «ἀκριβὲς ἀπόσπασμα» στὶς περισσότερες περιπτώσεις δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ καθημερινές, ἀλλὰ ἑβδομαδιαίες, δεκαπενθήμερες καὶ ἀκόμα μηνιαίες περιλήψεις «τῶν κυριωτέρων συμβάντων» κάτω ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν δηλωμένων προθέσεων τοῦ ὄπλαρχηγοῦ, δὲν μπορεῖ παρά νὰ προκύβουν βαθεῖες ὑπόνοιες γιὰ κατοπινὸ «χτένισμα» ἢ καὶ φαλκίδευση μὲ κριτήρια ὀψιμῆς πολιτικῆς καὶ προσωπικῆς σκοπιμότητας.

Ἀπὸ τοὺς «γραμματιζούμενους» πολλοί, ἂν ὄχι οἱ περισσότεροι, ζητοῦσαν μιὰ θέση «σε κανένα γραφεῖο... , μακριὰ ἀπὸ τα σιδηρικά» (Φ.Μ., 26-6-44), δηλαδή σὰν φαντάροι στὸ «διοικητικὸ μέτωπο» ἢ καὶ σὰν συντάκτες ἢ νεροκουβαλητὲς τοῦ ἀνθούντος «παράνομου» τύπου.

Αὐτὴ τὴν πολυάριθμη κατηγορία ὑπονοεῖ ὁ εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Foreign Office (F.O.), ὁ David Wallace, ὅταν ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἐποχὴ πληροφορεῖ τοὺς ἐντολοδότες του ὅτι «μετὰ τὴ γλώσσα τὸ πῶ ἀγαπητὸ δπλό τοῦ Ἑλληνα ἀντάρτη εἶναι πράγματι ἢ πέναν»⁷.

Αὐτὰ τὰ «γραφεῖα» ὅμως δύσκολα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν φυτῶρια ἐμπνεύσεων γιὰ ζωντανὲς προσωπικὲς ἀναμνήσεις. Ἀλλὰ καὶ στοὺς ὑπόλοιπους, στοὺς πραγματικὰ μάχιμους ἀντάρτες —ἐφόσον ἐξαιρέσουμε τὸ μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἀγράμματων— ἔλειπε συνήθως ἢ εὐκαιρία, τὸ κέφι ἢ καὶ ἡ παράδοση, πὺ μαζί θὰ ἐξωθοῦσαν σὲ τέτοιες ἀσυνήθιστες καὶ μάλιστα ἐπικίνδυνες ἀκόμα ἐνέργειες. Καὶ ὁ κίνδυνος δὲν προερχόταν μόνο ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς καὶ τὰ ἐλληνόφωνα ὄργανά τους (πὺ δὲν παρέλειπαν ποτὲ νὰ ψάχνουν συλληφθέντες «ὑποπτους» γιὰ κάθε εἶδος γραπτοῦ ὑλικοῦ), ἀλλὰ προερχόταν καὶ «ἐκ τῶν ἔσω»...

Συγκεκριμένα, καὶ τὸν Φ.Μ. «ὑποψιάστηκαν» οἱ σύντροφοί του, ὅταν τὸν εἶδαν πῶς «γράφει» (καὶ μάλιστα ἐκτὸς γραφείου!). Ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ζέρβας ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ὑπόθεση (Φ.Μ., 30-6-44).

Στὰ βουνὰ τῆς ἀνταρτοκρατούμενης Ἑλλάδας (καὶ τῶν δυὸ μεγάλων ὀργανώσεων, ἂν καὶ περισσότερο στὴν περιοχὴ τοῦ ΕΑΜ), ἐπικρατοῦσε ἢ κατὰ βάση δικαιολογημένη, ἀλλὰ στὴν πράξη συχνὰ ὑπερβολικὴ, ἂν ὄχι ὑστερικὴ, χαφιεδοφοβία. Καὶ δὲν ἦταν λίγες οἱ περιπτώσεις, ὅπου ὑποτιθέμενοι «πράκτορες» (τοῦ κατακτητῆ ἢ ἀκόμα καὶ ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων) ταλαιπωρήθηκαν ἢ μάλιστα ἐκτελέστηκαν μὲ τὴ μοναδικὴ ἐπιβαρυντικὴ ἐνδειξη, πῶς «κρατοῦσαν σημειώσεις».

Ἐνῶ λοιπὸν δὲν ὑπάρχουν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ σπανιότητα ἡμερολογιακῶν πηγῶν, μπορεῖ ὅμως νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἢ σημασία αὐτῆς ἐδῶ τῆς συγκεκριμένης πηγῆς.

Καὶ πραγματικὰ, προσδοκίες γιὰ μεγάλες «ἀποκαλύψεις» δὲν θὰ ἐπαληθευτοῦν ἀπ' τὸ κείμενο αὐτό. Ὁ νεαρὸς Φ.Μ., παρὰ τὴν προσωπικὴ ἀφιέρωσή του στὸν ἐνοπλο ἀγῶνα, ὑπηρετοῦσε σὲ μονάδα χωρὶς ἰδιαίτερη δράση, στὸ «τάγμα τῆς ατυχίας, τῶν ταραχῶν, τῆς ανεμοδούρας», στὸ μοναδικό

7. PRO (Public Record Office), F.O. 371/43692 : R 14686 (Ἐκθεση 15-8-44). Καὶ ἄλλοι Ἄγγλοι σύνδεσμοι κατακρίνουν τὸν περιττὸ καὶ ἀνώφελο γραφειοκρατικὸ ὄργανο τῶν ἀνταρτικῶν μονάδων (π.χ. ἐκθεση Major Bathgate in PRO, CAB 66, W. P. (44), 295).

τάγμα πού στήν «Ἐκθεση Ἐπιχειρήσεων» τῆς ἀρμόδιας 9ης Μεραρχίας τοῦ ΕΔΕΣ ἀναφέρθηκε μόνον σέ μία σύμπυξη⁸.

Ὁ Φ.Μ. δὲν ἔχει λοιπὸν παρὰ ἐλάχιστες ἐπαφές μὲ τὰ «κέντρα τῶν ἀποφάσεων». Καὶ αὐτὲς ἀκόμα οἱ —κάπως μονόπλευρες— «ἐπαφές», ἀτομικὲς παρατηρήσεις κατὰ βάση, μετουσιώνονται σὲ σεβασμὸ γιὰ τὸ Ν. Ζέρβα («το στρατηγό, το σύμβολο»), καθὼς καὶ σὲ περιφρόνηση, ἀνάμικτη πιθανῶς μὲ κάποια δόση κατανοητῆς ζήλειας, γιὰ τὸ περιβάλλον τοῦ ἀρχηγοῦ (Φ.Μ., 29-6, 1-7, 14-7). Ταυτόχρονα ὁ δξυδερκὴς παρατηρητὴς δὲν παρασύρεται τόσο ἀπ' τὴν ὀργιάζουσα προσωπολατρεία, ὥστε νὰ μὴ σημειώσῃ λ.χ. καὶ τὴν ἀπογοήτευσή του σχετικὰ μὲ τὸ μπόϊ τοῦ στρατηγοῦ («κοντός, πολὺ κοντός»).

Αὐτὴ ἡ ἀνεξαρτησία σκέψης διαφαίνεται καὶ ἄλλοῦ καὶ εἶναι ἀρκετὰ ἀναπτυγμένη. Ἀπ' ἐδῶ πηγάζει καὶ ἡ ἐντιμὴ ἄρνηση τοῦ ἀπλοῦ μαχητῆ νὰ υἱοθετήσῃ καὶ τὰ «στραβά» πού ἐκδηλώνονται στὴν ὀργάνωσή του, στὴν «παράταξή» του. Χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἄρνηση οἱ διεισδυτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Φ.Μ., καταγραμμένες ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὸν ἴδιο καὶ μακριὰ ἀπὸ κάθε πολιτικὴ σκοπιμότητα, δίνουν μιὰ καινούργια διάσταση στὸ σκηνικὸ τῆς κατοικτικῆς ὀρεινῆς Ἑλλάδας— σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς συνηθισμένες ἐξωραϊσμένες παρουσιάσεις (καὶ ἀναμνήσεις) πού σήμερα κυκλοφοροῦν. Καὶ οἱ παρατηρήσεις τοῦ Φ.Μ. εἶναι πολὺ σημαντικὲς γιὰ μᾶς, ἐφόσον διαλευκαίνουν τὶς σχέσεις τῶν ἀνταρτῶν μεταξύ τους, μὲ τοὺς ἡγέτες τους, μὲ τὸν ἄμαχο πληθυσμὸ, μὲ ἐκπροσώπους τῆς ἀντίπαλης ἐνδοελληνικῆς παράταξης, καθὼς καὶ μὲ τὴ γερμανικὴ Wehrmacht. (Ὅπου ἦταν δυνατό, στίς ὑποσημειώσεις τοῦ ἡμερολογίου διασταυρώθηκαν τὰ στοιχεῖα πού δίνει ὁ Φ.Μ. μὲ στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγές.)

Δὲν μπορούμε λοιπὸν ν' ἀμφισβητήσουμε τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν προσωπικῶν ἐμπειριῶν, δοκιμασιῶν καὶ ἐντυπώσεων, πού μᾶς ἄφησε ἡ παρατηρητικότητα καὶ ἡ πένα τοῦ Φ. Μ. μὲ τόση αὐθόρμητη ζωντάνια. Ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ δύσκολα μπορούν νὰ ἐξαχθοῦν γενικότερα συμπεράσματα ἀπὸ τὸ μικρόκοσμο ἑνὸς ἀτομικοῦ βιώματος, ἂν δὲν καθοριστοῦν ἡ θέση, οἱ «συντεταγμένες» του μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ γύρω «μακρόκοσμου». Μιὰ ἐγκυρὴ ἐκτίμηση ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ —τουλάχιστον— σκιαγράφηση τῆς ὀργάνωσης, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Φ.Μ. ξεκίνησε, ἀγωνίσθηκε καί, τελικὰ, θυσιάστηκε.

Κατὰ τὸν ἴδιο τὸ Ζέρβα⁹, οἱ ἀρχὲς τοῦ ΕΔΕΣ τέθηκαν ἤδη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1941 σὲ μορφή ἑνὸς «ἰδιοχείρω» γραμμένου καταστατικοῦ. Μετὰ ἀπὸ

8. Ἐκθεση 27-6 ὡς 15-10-44, στὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως [= ΙΑΕΑ], τχ. 10-11 (1959), σ. 49.

9. Ἀρχεῖον τῆς Διευθύνσεως Ἱστορίας Στρατοῦ: Ν. Ζέρβας, ἐκθεση πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν, 19-2-49.

κάποια ἐπιμέλεια τὸ κυκλοφόρησε γιὰ πρώτη φορά τὴν 9-9-41— ὁπότε χρονολογεῖται συνήθως καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ ΕΔΕΣ, δηλαδὴ τρεῖς σχεδὸν ἑβδομάδες πρὶν δημιουργηθεῖ τὸ ΕΑΜ.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἰδρυτικὸ, ἡ νέα ὀργάνωση ἀποσκοπεῖ (*να ἐγκαθιδρύσει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ Δημοκρατικὸν πολίτευμα, σοσιαλιστικῆς μορφῆς, οἰαδήποτε καὶ ἂν θὰ εἶναι ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου*)... Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτό, θὰ ἐπιβληθοῦν «βαρύτερες κωρύσεις» κατὰ «τοῦ τέως Βασιλέως» καὶ τῆς προδοτικῆς καὶ ἐγκληματικῆς «περὶ αὐτὸν σπείρας» — συνυπεύθυνης γιὰ τὴν «ἐπάρατη τυραννία» τῆς 4ης Αὐγούστου. Ἡ ποθούμενη κοινωνικὴ δικαιοσύνη θὰ προϋπέθετε ἐπίσης τὸ ξεκαθάρισμα τῆς «ἐλαχιστοτάτης κακοήθους κεφαλαιοκρατικῆς μειονότητος», καθὼς καὶ τὴν κάθαρση ὅλης τῆς κρατικῆς μηχανῆς κ.τ.λ. ἀπ' ὅσους δὲν ἔχουν «ἐθνικὴν δημοκρατικὴν σοσιαλιστικὴν συνείδησιν». «Διὰ νὰ ἐπιτελεσθῇ τὸ ἐπιδιωκόμενον ἔργον», ὀρίζεται ὁ Νικ. Πλαστήρας «ἀσυσζήτητα» ἀρχηγὸς τοῦ συνδέσμου¹⁰.

Ὁ Ζέρβας γνωρίζει τις διάχυτες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ δικό του παρελθὸν καὶ χρησιμοποιεῖ τὸν ἰδιαίτερα δημοφιλὴ στὸ δημοκρατικὸ κόσμον ἀρχηγὸ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1922. Ὁ «μαῦρος καβαλλάρης» προσφέρει ἄριστες δυνατότητες στὸ Ζέρβα νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ἀνεμπόδιστα τὴν αἴγλη του, ἀφοῦ ἡ ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐξορία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς ἦταν ἀπίθανη. Κατὰ σύμπτωση ὁμοῦ τὸν ἴδιο μῆνα καταφτάνει στὴν Ἀθῆνα ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ τελείως ἀνίδεου Πλαστήρα, ὁ Κομνηνὸς Πυρομάγλου. Γρήγορα οἱ δυὸ ἄνδρες συμφωνοῦν γιὰ τὸ «δημοκρατικὸ πρόγραμμα» τῆς ἐκκολαπτόμενης ὀργάνωσης. Πιὸ δύσκολες εἶναι οἱ ἀποφάσεις πάνω στὸ ζήτημα τῆς ἀντίστασης, ἀφοῦ οὔτε τὸ ἰδρυτικὸ τοῦ ΕΔΕΣ (σὲ ρητὴ ἀντίθεση μ' ἐκεῖνο τοῦ ΕΑΜ) οὔτε ἡ προγραμματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πλαστήρα περιλαμβάνουν ἔστω καὶ τὸν παραμικρὸ σχετικὸ ὑπαινιγμὸ. Ἀλλὰ καὶ οἱ παράγοντες τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ποὺ βολιδοσκοπήθηκαν θεωροῦν κάθε σκέψη γιὰ ἓνα «νέο 1821» τουλάχιστον πρόωρη, ἂν ὄχι ἐξωπραγματικὴ καὶ ὀλέθρια.

Ὡστόσο «προκειμένον κάποτε νὰ ἀποδοθῶμε σὲ ἀγῶνα Ἀντιστάσεως, αὐτὸς θὰ εἶναι, ὑπεγράμμισεν ὁ στρατηγὸς Ζέρβας, πρὸ παντὸς ἔνοπλος ἀγὼν στὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα προσφέρονται γιὰ ἀνταρτοπόλεμο, ὅπως καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας»¹¹.

Ὁ ΕΔΕΣ ἀναπτύσσεται γρήγορα, ἀφοῦ κατὰ τὸ Ζέρβα μυήθηκαν μέχρι τὸ Μάρτη 1942 3.800 μέλη. Τὸν ἴδιο μῆνα ὁ Ζέρβας ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τις βρετανικὲς μυστικὲς ὑπηρεσίαις (SOE, κ.λ.π.). Πλαστογραφώντας τὸ κείμενο τοῦ ἰδρυτικοῦ, ποὺ τὸ μεταβιβάζει στὸ Κάιρο, τοὺς παρουσιάζει τὸν

10. ΙΑΕΑ, τχ. 1 (1958), σ. 26 - 27.

11. Κ. Πυρομάγλου, «ΕΔΕΣ», ΙΑΕΑ, τχ. 1 (1958), σ. 33.

ἀντιστασιακὸ ἀγώνα σὰν κύριο στόχο τοῦ ΕΔΕΣ, ἐνῶ παίρνει τώρα πολὺ πιὸ διαλλακτικὴ θέση στὸ πολιτειακὸ ζήτημα¹². Ταυτόχρονα — κάτι ποῦ ὡς τώρα εἶναι ἄγνωστο — ὁ Ν.Ζ. στέλνει γιὰ πρώτη φορὰ μήνυμα νομιμοφροσύνης στὸ Γεώργιο Β'¹³.

Πραγματικά, τὸ Κάιρο δείχνει ἐνδιαφέρον καὶ προτρέπει τὸ Ν.Ζ. γιὰ ἐνοπλο ἀγώνα. Ὅταν ἐκεῖνος ὅμως παρὰ τὶς σοβαρὲς χρηματικὲς ἐνισχύσεις — σ' αὐτὴ τῆ φάση 24.000 λίρες— καθυστερεῖ τὴν ἐξοδό του, ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν ἀντιπρόσωπο τῆς SOE ὅτι θὰ καταγγελθεῖ δημόσια ἀπὸ τὸ BBC σὰν καταχραστής¹⁴.

Μετὰ ἀπ' αὐτό, τὴν 23-7-42, ξεκινάει ὁ Ν.Ζ. βιαστικά γιὰ τὸν ὄρεινὸ Βάλτο — μὲ τέσσερεις ἐμπιστοὺς καὶ «ἓνα σουγιά σὰν μοναδικὸ ὄπλο»...

Οἱ πρῶτες ἐβδομάδες κυλᾶνε δύσκολες, τελικὰ ὅμως συγκροτεῖται ἀξιόλογη ἀνταρτικὴ ομάδα, ποῦ στὸ τέλος τοῦ Ὀκτώβρη ἀρχίζει τὸν ἐνοπλο ἀγώνα, ταπεινώνοντας πολὺ ἰσχυρότερες ἰταλικὲς δυνάμεις σὲ πολυήμερη μάχη στῆ Σκουληκαριά. Ταυτόχρονα καταφτάνει ὁ «Κρίς» Woodhouse, ὑπαρχηγὸς τότε τῆς Βρετ. Ἀποστολῆς, ποῦ μόλις εἶχε πέσει στὴν κατεχόμενὴ Ἑλλάδα, γιὰ νὰ διακόψει τὴ μοναδικὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βορρᾶ-Νότου, ποῦ τότε ἀκόμα διοχέτευε ἄψυχο καὶ ἔμψυχο ὑλικὸ γιὰ τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ Rommel στὴν Ἀφρικὴ. Προθυμοποιεῖται ὁ Ν.Ζ. γιὰ συνεργασία καὶ συνοδεύει τὸν «Κρίς», παίρνοντας μαζί του τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς ἄνδρες του.

Γνωστὴ εἶναι ἡ ἐντυπωσιακὴ ἐπιτυχία τῆς ἀνατίναξης τῆς γέφυρας τοῦ Γοργοποτάμου, γνωστὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἐπίμονη διαμάχη γιὰ τὸν καταμερισμὸ τῆς «δόξας», ποῦ ἀκολουθεῖ αὐτὴ τὴν πρώτη καὶ κύρια κοινὴ ἐπιχείρηση τῶν δυὸ μεγάλων ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων.

Προτάσεις τοῦ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ γιὰ συγχώνευση ναυαγοῦν (κυρίως) λόγω τοῦ —ὄχι τελείως ἀδικαιολόγητου— φόβου τοῦ ΕΔΕΣ, πῶς τότε ἡ ἀντίσταση θὰ «μονοπωλοῦνταν» ἀπὸ τὸ δυναμικότερο ἑταῖρο. Ἡ λανθάνουσα ἀντίθεση πρὸς τὸ ΕΑΜ ὀξύνεται μετὰ ἀπὸ τὸν ξαφνικὸ ἀφοπλισμὸ τῶν ὁμάδων Σαράφη-Κωστόπουλου καὶ ταυτόχρονες πιέσεις σὲ βάρος τοῦ ΕΔΕΣ ἀπὸ ἐλασίτικα τμήματα. Ὁ Ζέρβας τότε προτείνει στὸν ἀρχηγὸ τῆς Βρετ. Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς (ΒΣΑ) Eddie Myers νὰ ἐπιχειρήσει τὴ βίαιη διάλυση τοῦ ΕΛΑΣ. Ὁ Myers συμφωνεῖ, ἀλλὰ τὸ Στρατηγεῖο Μέσης Ἀνατολῆς (ΣΜΑ) ἀπορρίπτει αὐτὰ τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια. Τότε ὁ Woodhouse καὶ ὁ Ζέρβας ἀποφασίζουν νὰ διαλύσουν τὶς ἔντονες ἀκόμα ὑποψίες τοῦ Καίρου ἐναντίον τοῦ ΕΔΕΣ, καὶ ὁ στρατηγὸς ἐκφράζει τηλεγραφικῶς τὴν

12. Συγκρ. τὸ ἰδρυτικὸ (*IAEA* 1, σ. 26-27) μὲ τὴν πλαστογραφημένη ἐκδοχὴ στὰ *Documents Regarding the Situation in Greece*, London: HMSO, 1945, σ. 9-11.

13. *Report on SOE Activities*, Appendix III (A), σ. 5.

14. Στὸ ἴδιο, Appendix III, σ. 9.

πλήρη άφοσίωσή του προς τὸ Γεώργιο Β΄ (καὶ τὸ ΣΜΑ). ‘Υπόσχεται μάλιστα ὅτι «ἐφόσον ἡ Ἀγγλία διὰ γενικώτερον λόγον ἐπιθυμῆι ἐπιστροφήν Βασιλέως — ἀκόμα χωρὶς τὴν θέληση τοῦ λαοῦ... δὲν θὰ ἐναντιωθεῖ»¹⁵.

Τὸ Foreign Office (F.O.) θεωρεῖ αὐτὴ τὴ χειρονομία «ἐνθαρρυντική», ἀλλὰ τὸ SOE παραμένει σκεπτικό, ἐκτιμώντας περισσότερο τὴν ἀντιστασιακὴ δραστηριότητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ (καὶ πολιτειακὴ) «φρονιμάδα». Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμφύλια σύγκρουση ΕΔΕΣ - ΕΛΑΣ, γιὰ τὴν ὁποία οἱ Βρετανοὶ ἰθύνοντες ἀποδίδουν τὴν κύρια εὐθύνη στὴν κομμουνιστικὴ ἡγεσία τοῦ ΕΑΜ¹⁶, ἡ ἄποψη τοῦ F.O. κερδίζει ὄλο καὶ περισσότερο ἔδαφος. Καὶ ὅταν στελέχη τοῦ SOE ἀρχίζουν νὰ ὑποπεύονται ὅτι ὁ Ζέρβας εἶχε βρεῖ τρόπο νὰ βουλευτεῖ μὲ τοὺς Γερμανοὺς, ὁ Woodhouse τοὺς καθυσιχάζει πὼς πραγματικὰ «πολλὰ μέλη τοῦ ΕΔΕΣ, ἰδίως στὴν Ἀθήνα, δὲν εἶναι ὑπερῶν ὑπογίας, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ζέρβας δὲν εἶναι τόσο ἀνόητος, γιὰ νὰ μὴ παραμένει νομιμόφρων ἀπέναντί μας»¹⁷.

Ἀπὸ μιὰ παρόμοια ἀντίληψη ξεκινάει καὶ ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ «προδοτικοῦ» καὶ «ἀγωνιστικοῦ» ΕΔΕΣ, ποὺ ἔχει καθιερωθεῖ ἀνάμεσα στοὺς περισσότερους παρατηρητὲς καὶ ἱστορικοὺς¹⁸. Συνήθως ὁ ΕΔΕΣ τοῦ βουνοῦ θεωρεῖται σχεδὸν ὁλότελα ἀγωνιστικός, ἐνῶ οἱ προδότες ἐντοπίζονται — ἐπίσης σχεδὸν ἀποκλειστικά— στὴν Ἀθήνα. Αὐτὸ τὸ «γεωγραφικὸ» σχῆμα εὐσταθεῖ ὅμως μόνον ἐν μέρει.

Πράγματι, ἡ ὀλοφάνερη διάσπαση τοῦ ΕΔΕΣ Ἀθηνῶν ξεκίνησε ἀπὸ τὴ διαμετρικὰ ἀντίθετη ἀντιμετώπιση τοῦ «ὀφέλιμου» τῆς ἀντίστασης (καθὼς καὶ ἀπὸ προσωπικὲς φιλοδοξίες)¹⁹. Χάρη στὴν ὑποστήριξη τῶν Γερμα-

15. Ὁ Woodhouse μεταφράζει «ἀκόμα καὶ χωρὶς ἐκπεφρασμένη γνώμη λαοῦ» (ἐφ. Ἀρχαιοπολις, 25.4.65). ἐνῶ τὸ πρωτότυπο «even without people's wishes» (PRO, F.O. 371/37194 : R 2266) ἔχει εὐρύτερη ἔννοια, ποὺ συμπεριέχει καὶ τὴν περίπτωσι ἀνοιχτῆς ἀντίθεσης τοῦ λαοῦ.

16. Αὐτὴ ἡ ἐκδοχὴ εἶναι φυσικὰ ἀπλοποιημένη, ἀλλὰ δὲ στερεῖται ἐρεσιμάτων. Καὶ αὐτὸ μὲ τὸ σκεπτικό, ὅτι οἱ προηγούμενες μικροσυγκρούσεις —γιὰ τίς ὁποῖες καὶ οἱ δύο πλευρὲς εἶναι συνυπεύθυνες— δὲν θὰ εἶχαν γενικευτεῖ χωρὶς τὴν ἀντίστοιχη διαταγὴ τοῦ Γ. Σιάντου, ποὺ πῆρε τὴν ἐσπευσμένη ἀπόφαση «νὰ κωλυριαστεῖ ἐπὶ τέλους αὐτὴ ἡ πληγὴ». Στὸ ὑπὸ ἐκδοση βιβλίον του προσπαθεῖ ὁ γράφων νὰ ξεδιαλύνει καὶ αὐτὸ τὸ θολὸ ἀνακάτεμα ἀπὸ ἀφορμὲς καὶ αἰτία, ἀπὸ εὐθύνες καὶ ἀλληλοκατηγορίες.

17. PRO, F.O. 371/37207 : R 11673.

18. Μὲ ἐξαίρεση, βέβαια, τοὺς ἀκράιους ἀντιπάλους τοῦ ΕΔΕΣ, ποὺ τὸν συνταυτίζουν σχεδὸν ὀλόκληρο μὲ τὴν ἔννοια «προδοσία», καθὼς καὶ τοὺς ἀκράιους τῆς δεξιᾶς, ποὺ ἀκόμα καὶ στὴ συνεργασία μὲ τὸν κατακτητὴ δὲ βλέπουν τίποτε τὸ ἐπιλήψιμο, μᾶς ποὺ ὁ κοινὸς «ἀγὼν» τοὺς στρεφόταν «κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ»...

19. Ἐγκυρότερες πηγές : Διονύσιος Μπενετῆτος, *Τὸ χρονικὸ τῆς κατοχῆς 1941 - 1944*, Ἀθήνα 1963. Ἐλευθέριος Δέπος, «Ἡ διάσπασις ἀρχίζει εἰς τὸν ΕΔΕΣ Ἀθηνῶν (Ὀκτώβριος 1942 - Μάιος 1943)», *ΙΑΕΑ*, τχ. 7-8, τχ. 22-24 κ.έ. (1958 - 62).

νῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Εἰδικῆς Ἀσφάλειας ὑπερίσχυσε τελικὰ ἡ «συνεργάσιμη» ομάδα Παπαθανασόπουλος - Σταματόπουλος - Παπαγεωργίου - Βουλπιώτης, πού δὲ γνωρίζει κανένα δισταγμό. Ἔτσι, δολοφονοῦνται ἡγετικά στελέχη τῶν ἀγωνιστῶν, ὅπως λ.χ. ὁ συντάκτης τοῦ ἀναθεωρημένου προγράμματος τοῦ ΕΔΕΣ, ὁ Δημ. Γιαννακόπουλος, πού ἐθεωρεῖτο δικαίως σὰν κύριος ἐμπνευστὴς μιᾶς ἀληθινῆς σοσιαλιστικῆς καὶ ἀντιστασιακῆς γραμμῆς. Ἄλλα ἀγωνιστικά στελέχη συλλαμβάνονται μετὰ ἀπὸ κατάδοση καὶ ταλαιπωροῦνται γιὰ μῆνες στὸ Χαϊδάρι ἢ στὰ μπουντρούμια τῶν «ἀρμόδιων» γερμανικῶν ἢ ντόπιων ὑπηρεσιῶν. Μερικοί, σὰν τὸ Μανόλη Λύτινα, ἐκτελοῦνται ἀκόμα καὶ τὴν παραμονὴ τῆς γερμανικῆς ἀποχώρησής²⁰. Αὐτὸ τὸ βίαιο «ξεκαθάρισμα» δίνει στοὺς κατακτητὲς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὅλος ὁ ΕΔΕΣ τῆς πρωτεύουσας εἶναι στὸ πλευρό τους. Συνεπῶς ἡ γερμανικὴ στρατιωτικὴ διοίκηση ὑπογραμμίζει λ.χ. ὅτι «δὲν ὑπάρχουν ἐπιφυλάξεις» νὰ διοριστοῦν στελέχη τοῦ πρόεδρου κοινοτήτων κτλ.²¹

Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη ἀναστατώνει φυσικὰ πολλὰ πατριωτικὰ μέλη τοῦ ΕΔΕΣ, πού ὡς τότε δὲν εἶχαν συλλάβει τὸ κατάντημα τῶν ἡγετῶν τους. Ὅχι λίγοι ἀποχωροῦν ἀηδιασμένοι, ὅταν καταλαβαίνουν ὅτι ἀκόμα καὶ οἱ ταυτότητες καὶ οἱ ἄδειες ὀπλοφορίας τους εἶχαν ἐκδοθεῖ ἢ ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὶς γερμανικὲς ἀρχές²².

Ἀντίθετα, στὸ βουνό, ὁ Ν. Ζέρβας δὲν ἐκτέθηκε ποτὲ σὲ τέτοιο βαθμό. Ἦταν —ὅπως τὸ πίστευε ὁ Woodhouse— ὄχι τόσο ἀνόητος, ὥστε νὰ μὴν παραμένει (ἢ νὰ φαίνεται) νομιμόφρων στοὺς Ἄγγλους. Ἀλλὰ ἦταν ἀκόμα πιὸ «ἔξυπνος» — τόσο πολύ, ὥστε νὰ ἐμφανίζεται (ἢ νάναι) τὸ ἴδιο νομιμόφρων καὶ στοὺς Γερμανούς.

Ἀρχικά, τὸ Σεπτ. '43, ὁ Ν.Ζ. εἶχε ἀποφύγει ἀκόμα ν' ἀνταποκριθεῖ στὶς βολιδοσκοπήσεις τοῦ νέου Διοικητῆ Δυτ. Ἑλλάδας, τοῦ στρατηγοῦ Lanz. Τὸν Ὀκτώβρη ὅμως, καθὼς βρέθηκε ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἀπειλὴ ὅτι ὅλα τὰ κρούσματα σαμποτάζ στὸ ἐξῆς θὰ «ἐξιλεώνονται» μὲ ἐκτεταμένα ἀντίποινα σὲ βάρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, ὁ Ζέρβας συγκατατέθηκε σὲ μιὰ δεκαήμερη ἀνακωχὴ σὰν πρῶτο βῆμα γιὰ παραπέρα διαπραγματεύσεις.

Τὸ ἴδιο, βέβαια, ἔκανε κατ' ἀρχὴν καὶ ἡ τοπικὴ 8η Μεραρχία τοῦ ΕΛΑΣ, πού ὅμως εἶχε βάλει σὰν ὄρο τὴ συμμετοχὴ τοῦ ΕΔΕΣ σὲ τριμερεῖς διαπραγματεύσεις καὶ τὴν ἔγκριση τῶν ἀνωτέρων τους. Τὸ Γεν. Στρατηγεῖο

20. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ στερνὸ σημεῖωμα τοῦ Μ. Λύτινα: «8-9-44, σήμερα τὸ πρωτὶ τουφεκίζόμεθα. Πέφτουμε γιὰ τὴν Πατρίδα μὲ γέλιο στὰ χεῖλη, γιὰ τὴ λευτεριά». Νεκρολογία γιὰ τὸ Δ. Γιαννακόπουλο βλ. ἐφ. Ὁ Συνεχιστής, 7-11-1943, κ.ἄ.

21. MA (Militararchiv Freiburg = Γερμ. Στρατιωτικὸ Ἀρχεῖο) φακ. 44058/7 : LXVIII. A.K. Ic, 29/44 gkdos 10-1-44· φακ. RH 376/v. 470 : Kreiskdt. Piräus MV, 473/44, 24-6-44· κ.ἄ.

22. Μαρτυρία Βασ. Κ. Δογάνη· κ.ἄ.

τοῦ ΕΛΑΣ ὁμως ἀντέδρασε μὲ ἓνα κατηγορηματικὸ βέτο καὶ ἔτσι δὲ δόθηκε συνέχεια. Ἀντίθετα, ὁ Ζέρβας ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἀναλογίστηκε νὰ ἐπωφεληθεῖ σὲ βάρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀντίπαλου μόνος του ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπαφή, δίσταζε ὁμως νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ, ἀπὸ φόβο μὴ χάσῃ τὴ βρετανικὴ ὑποστήριξη. Τελικὰ προχώροῦσε παραπέρα μόνον ἀφοῦ διέτρεχε σοβαροὺς κινδύνους στὴν ἐμφύλια σύρραξη μὲ τὸ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ.

Μετὰ ἀπὸ σκόρπιες ἐπαφές, πού —παρὰ τὶς «τυχαῖες» μικροσυγκρούσεις — ἤδη εἶχαν δημιουργήσει ἓνα καθεστῶς ντὲ φάκτο οὐδετερότητας, ἐγκαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ '44 τακτικὴ ἐπικοινωνία, πού κατέληξε στὴν ἀρχὴ τοῦ Φλεβάρη σὲ μιὰ «συμφωνία κυρίων» μεταξὺ (τῶν ἐκπροσώπων) τοῦ Lanz καὶ τοῦ Ζέρβα. Τὸ συμφωνητικὸ προέβλεπε : 1) ἐκεχειρία· 2) ἀνταλλαγὴ σημαντικῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸ ΕΑΜ, ἰδιαιτέρα πρὶν ἀπὸ ἐπιχειρήσεις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Σὲ περίπτωσι περαιτέρω ἀποθήσεως τοῦ ΕΔΕΣ γερμανικὴ ὑποστήριξη κατὰ τοῦ ΕΛΑΣ· 3) ἀπόλυτη ἐχεμύθεια, γιὰ νὰ μὴ διακινδυνεύῃ ὁ πλοῦσιος ἀνεφοδιασμός (καὶ ἡ γενικὴ προτίμησι) τῶν Βρετανῶν ὑπὲρ τοῦ ΕΔΕΣ²³.

Μὲ μιὰ ἐξαίρεσι —πού ὀφειλόταν σὲ «*αὐθαιρεσία κατώτερον ὀργάνων*» — τὸ συμφωνητικὸ αὐτὸ ἔμεινε σεβαστὸ σὲ γενικότερες γραμμὲς ὄλο τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ '44. Ἀλλὰ καὶ στοὺς ἐπόμενους μῆνες μέχρι τὴ γερμανικὴ ἀποχώρησι, παρὰ τὶς ἐνδιάμεσα —ἐν μέρει σκληρῆς— συγκρούσεις, δὲ σταματοῦν ποτὲ οὔτε οἱ «ἐπαφές».

Παρόλο πού σχετικῆς φῆμις δὲν ἀργοῦν νὰ κυκλοφορήσουν, μποροῦν εὐκόλα νὰ χαρακτηρίζονται σὰν «κομμουνιστικῆς συκοφαντήσεις» καὶ συνεπῶς δὲν παραβλάπτουν ἰδιαιτέρα τὴ μεταπολεμικὴ καριέρα τοῦ Ζέρβα. Ἀναμφισβήτητες ἀποδείξεις γιὰ τὶς «κρυπτοδοσιλογικῆς» ἐνέργειές του δὲν ἄφηνε νὰ φανοῦν χάρη στὶς συνεχεῖς προφυλάξεις του : π.χ. τὴν ἐπιμονή, νὰ μὴ συναντηθεῖ προσωπικὰ μὲ τοὺς κατακτητῆς, καὶ τὴν ἀποφυγὴ του, νὰ μὴν παραχωρήσῃ στοὺς Γερμανοὺς περισσότερη ἐκδούλευσι ἀπ' ὅ,τι χρειάζοταν γιὰ τὴν ἐξασφάλισι τῶν νώτων του²⁴. Τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν προφυλάξεων εἶναι ὁμως ὅτι ἀνάμεσα στοὺς περίπου 10.000 ἀντάρτες καθὼς καὶ στὰ 230.000 (;) ὑπόλοιπα μέλη τοῦ ΕΔΕΣ ἡ τερά-

23. MA, φακ. 59644/3 : XXII. A.K.Ic, Nr. 431/44 gkdos., 3-3-44· κ.ἄ.

24. Γιὰ τὶς ἐπαφῆς ΕΔΕΣ - Γερμανῶν βλ. ἰδιαιτέρα : MA, φάκελοι 46520/1, 46520/4, 59643/1, 59643/2, 59644/3, RH 28 - 1/107 (ὄλοι passim) Ἐπίσης : NARS (= National Archives and Records Service, Washington), T 311, Roll 284. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ ἀνάλυσι τῶν κρυπτο- ἢ «ἡμι-δοσιλογικῶν» σχέσεων τῶν Ζέρβα κ.ἄ. μὲ τὴν Wehrmacht βλ. : Hagen Fleischer, «Contacts between German Occupation Authorities and the Major Greek Resistance Organizations. Sound Tactics or Collaboration ? » In : John O. Iatrides (ed.), *Greece in the 1940*, Hanover (NH) and London 1981, σ. 48 - 60, 347 - 353.

στια πλειοψηφία δὲ γνώριζε αὐτὰς τὶς ἐνέργειες τοῦ ἀρχηγοῦ τους, καὶ ἂν τὶς γνώριζε, δὲ θὰ τὶς ἐνέκρινε.

Σ' αὐτοὺς φυσικὰ ἀνῆκε καὶ ὁ Φ.Μ. Ἄλλωστε, ὅταν φτάνει στὸ βουνό, ἤδη ὁ Ζέρβας προσπαθεῖ ν' ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς μυστικο-συνεταίρους του.

Καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ ὑπόνοια ὁ νεοφώτιστος ἀντάρτης ξεχειλίζει σχεδὸν ἀπὸ ἀγνὸ ἐνθουσιασμό, ἀπὸ «περήφανη συγκίνηση» γιὰ τὸ «αγέρι τῆς λεφτεριάς» στὰ «λέφτερα χρώματα» τοῦ ΕΔΕΣ. Φυσικὰ καὶ μεταφυσικὰ κριτήρια συμπίπτουν: «Ομορφὴ εἶναι ἡ φύση. Ομορφὴ ἡ ζωὴ. Ἡ λέφτερη ζωὴ». Καὶ αὐτὴ τὴ λεφτεριά ὁ εἰκοσάχρονος τὴν ὄνειρεύεται μὲ «ατσάλινα χέλια» κτλ. νὰ «τὴν ἀπλώσουμε σ' οὐρανὸν τὴν Ἑλλάδα». Αὐτὴ ἡ ἐκτενὴς ταύτιση τῆς φύσης, τῆς λευτερῆς ζωῆς καθὼς καὶ τοῦ ἀγῶνα γιὰ μιὰ τέτοια ζωὴ, ἐξηγεῖ καὶ τὶς παρεμβαλλόμενες ἀναφορὰς στὸ φυσικὸ περιβάλλον, μὲ τὸ ὁποῖο αἰσθάνεται περισσότερο συνδεμένος παρὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν περιβάλλουν καὶ ἀπ' τοὺς ὁποίους ξεχωρίζει σ' ἄρκετὸ βαθμὸ. Αὐτὴ ἡ ἰδιάζουσα στενὴ σχέση μὲ τὴ φύση (σ' ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς) συνεχίζεται συνεπῶς καὶ ὅταν —ἀρκετὰ γρήγορα— πολλὰς προσδοκίαις τοῦ Φ.Μ. ἀρχίζουν νὰ συρρικνώνονται.

Ἐδῶ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη καὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ ἡμερολογιογράφου (γιὰ τὴν ὁποία ἀναφέρει ἄρκετὰ καὶ ὁ Ἄρ. Στεργέλλης). Τὸ 1944 ὁ Φ.Μ. εἶναι 20χρονος φοιτητὴς, «καλὸς ἄνθρωπος, φιλότιμος». Γλωσσομαθὴς καὶ διαβασμένος, εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντλεῖ —ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πλούσιο ἑαυτὸ του— ἀπὸ ἄρκετὰς ἄλλες πηγές: Ἀπὸ συγγραφεῖς καὶ στοχαστὰς Ἕλληνας καὶ ξένους —ἀλλὰ ἐπηρεάζεται ἐπίσης ἀπὸ τὰ ἀποφθέγματα τῶν χωρικῶν ἢ ἀκόμα ἀπὸ τὰ «ἔργα τῶν Cowboys», ὥστε ἡ πιὸ ζωντανὴ περιγραφή μάχης ὁμοιάζει μὲ ἀπόσπασμα ἀπὸ Comics τῆς Ἄγριας Δύσης (Φ.Μ., 5-9-44). Ἀντίστοιχα, εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητος, ἐνῶ ταυτόχρονα διατηρεῖ κάποια ἐφηβικὴ προτίμηση γιὰ «βρωμολογία». Ἀπολαμβάνει τὸ «*vivere pericolosamente*»—ὄχι σὺν αὐτοσκοπῷ, ἀλλὰ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ὄνειρά του γιὰ ἓνα ἐλεύθερο μέλλον. Εἶναι ρομαντικὸς— ἂν καὶ συνήθως δὲν τὸ παραδέχεται· καὶ ὁ ρομαντισμὸς του μπαίνει ὄχι μόνον στὰ ποιήματα πρὸς τὴν ἀγαπημένη (στὴν ὥρα τοῦ φυλακίου), ἀλλὰ καὶ στὶς φιλοσοφίες του ποὺ ἀναπτύσσει πάνω στὰ δένδρα, στὴ θάλασσα ἢ στὸ φεγγάρι, ἀλλὰ καὶ πάνω σὲ πεινασμένες κόττες, ἐνοχλητικὰ ζωόφια, καθὼς καὶ στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ μ' ὅλες τὶς πτυχές τῆς.

Ὅλα αὐτὰ συνδυάζει ὁμοῦς ὁ Φ.Μ. μὲ τὴν ἰκανότητα μιᾶς ρεαλιστικῆς προσέγγισης καὶ προσαρμογῆς στὶς δεδομένες καταστάσεις, καὶ γι' αὐτὸ δὲ βαραίνουν ἰδιαίτερα πάνω του ἡ βρώμα, οἱ ἀψιμαχίες μὲ τὶς ψεῖρες καὶ γενικὰ οἱ καθημερινὲς δοκιμασίες τῆς ἀντάρτικης ζωῆς. Αὐτὰ ποὺ τὸν προβληματίζουν καὶ στενοχωροῦν εἶναι οἱ ἀπογοητεύσεις ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο

ὕλικό, μὲ τὸ ὁποῖο θάθελε νὰ δημιουργηθεῖ ἡ Νέα Ἑλλάδα. Ἀμφιβάλλει δηλαδή πῶς θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ὄραμά του μαζί —μεταξὺ ἄλλων— μὲ τοὺς δειλοὺς, τοὺς ἀπειθαρχοὺς, μὲ τὶς «τσοῦλες» ἀντάρτισσες καὶ τὰ ὁμοφυλόφιλα «παλληκάρια» καὶ προπαντὸς μ' ἐκείνους τοὺς αὐτόχριστους (*λεφτερωτές, που κλέβουνε, τρομοκρατοῦνε, ληηλατοῦνε*) ὄχι μόνον τοὺς ἀνίσχυρους κατοίκους τῆς ὄρεινῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ ἀκόμα τοὺς ἴδιους τοὺς συντρόφους τους : *«πὼς μποροῦν νὰ μείνουν αμαγῶριστα τὰ φλάμπουρα τῆς Φυλῆς τῆ στιγμῆ που ἀφέθηκαν σε ἄνομα χέρια αμαρτωλῶν ψυχῶν, βοτηγμένων στο αἶμα και στο τέλος...»* (Φ.Μ., 26-7-44, κ.ἄ.).

Ἀπὸ τὸν ἴδιο λόγο ἀντιτίθεται, καὶ ὅταν ἓνας ἀπ' τοὺς «παλαιούς» ἀντάρτες —ἐπίθετο ποὺ ἀποκτᾶται ἄλλωστε γρήγορα στὰ βουνά— χλευάζει νεοαφικνούμενο ἀπ' τὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὸ Φ.Μ., σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὶς ἀρχικὲς του ἀπόψεις, διαδραματίζεται ὁ ἀκέραιος ἐθνικὸς ἀγῶνας στὴ σκλαβωμένη πρωτεύουσα καὶ ὄχι στὴν «καλοπέραση» τῶν βουνῶν. Συμπεραίνει μάλιστα, ἂν τὴν εἶχε γνωρίσει ἀπὸ πρὶν τὴν κατάσταση, δὲ θὰ εἶχε ἐγκαταλείψει ποτὲ τὴν πόλη ²⁵! Ἐδῶ, φυσικά, συμβάλλει ἐπίσης ἡ λανθάνουσα διαφορὰ ἢ καὶ ἀντίθεση τοῦ Ἀθηναίου μὲ τὸν ἐπαρχιώτη, ποὺ κι ἄλλες φορὲς διαφαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο — συχνὰ ἄλλωστε μὲ σωστὲς διαπιστώσεις.

Μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ θετικὲς πτυχὲς τοῦ προκειμένου εἶναι ἀναμφίβολα τὸ ὅτι ὁ ἡμερολογιογράφος δὲ διστάζει νὰ κατονομάζει καὶ τὴν ἀδράνεια ἢ καὶ τὶς λογῆς-λογῆς «βρωμιές». Μὲ βάση τὶς νέες δικὲς του ἐμπειρίες διαμορφώνει ἢ ἀκόμα ἀναθεωρεῖ παλαιότερες ἀπόψεις γιὰ τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον του. Πιὸ «ἄκαμπτος» ἐμφανίζεται ὁ Φ.Μ. σχετικὰ μὲ ἄλλο φαινόμενο, ποὺ τὸν στενοχωρεῖ βαθιά, ποὺ τὸν κρατᾶει ὅμως διχασμένο, μιᾶς ποὺ λείπει ἢ λυτρωτικὴ ἐπίδραση τῆς προσαρμογῆς στὰ συνειδητοποιημένα δεδομένα.

Πονάει ὁ Φ.Μ., ἐπειδὴ αἰσθάνεται πὼς *«καταντήσαμε οἱ μισοὶ πολῖτες νὰ μας κοιτάζουν μ' ἓνα μάτι»* λόγῳ τῆς ἔχθρας μεταξὺ ΕΑΜ καὶ ΕΔΕΣ καὶ ἀποφαίνεται ὅτι θάπρεπε *«πια νὰ λείπει ὁ βραχνᾶς του πάθους και των κομμάτων ἀπ' τον τόπο-μας»* (Φ.Μ., 6-8-44).

Ὅμως καὶ ὁ ἴδιος κατέχεται ἀπ' αὐτὸ τὸ πάθος. Τὴν ὅλη εὐθύνη γιὰ τὸν καινούργιο διχασμὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποδίδει ἀποκλειστικὰ στοὺς «μπολσεβίκους». Κατὰ συνέπεια, θεωρεῖ τὸ ὀλοκληρωτικὸ «θανάτωμα» καὶ «σφάξιμο» τοὺς ἓνα ἀπ' τοὺς δυὸ κύριους σκοποὺς τοῦ ΕΔΕΣ. Αὐτὴ ἢ ἀντίληψη εἶναι ἀκόμα πιὸ τραγικὴ, ἐφόσον βλέπουμε ὅτι ὁ Φ.Μ. ἀναμφίβολα ἀνῆκε στὴ φιλελεύθερη πτέρυγα τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς. Ξεχωρίζοντας ἀπ' τὴν

25. Φ. Μ., 2-8-44. Παρ' ὅλα αὐτὰ παραμένει ὁ Φ.Μ. στὸ βουνό. Ἄλλοι ἐθελοντὲς ἀντάρτες ἀντιδρῶν ὅμως πιὸ ἀπτόμα μπροστὰ στὴν ἄχαρη καὶ ἀπροσδόκητη πραγματικότητα : Ἐπιστρέφουν ἀπογοητευμένοι στὴν Ἀθήνα (π.χ. Ἴ. Μπεράτης, *Ὀδοιπορικὸ τοῦ '43*, Ἀθήνα 1946).

πλειοψηφία τῶν συντρόφων του εἶναι θαυμαστής τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, καθὼς καὶ φανατικὸς δημοτικιστῆς, ἀποστρέφεται τὴν «ἀριστοκρατία» καὶ τὶς «κωρίες τοῦ Κολωνακίου». Παρ' ὅλα αὐτὰ πέφτει θύμα ἀκόμα καὶ τῶν πιὸ χοντροκομμένων κατασκευασμάτων τῆς ἀγοραίας ἀντικομμουνιστικῆς προπαγάνδας, π.χ. πὼς οἱ «κόκκινοι» βεβηλώνουν τάφους ἢ πὼς διδάσκουν τὴν «αχρηστεία καὶ το περιττό της παρθενίας», ὥστε τὰ κορίτσια νὰ γίνουν «πουτάνες τῆς ΕΠΟΝ» (Φ.Μ., 24-7, 8-8, 10-8-44, κ.ἄ.).

Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ ξεχωρίζει τὸ Φ.Μ. ἀπὸ ὄχι λίγα μέλη τοῦ ΕΔΕΣ εἶναι ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀντικομμουνιστικὴ σταυροφορία βλέπει καὶ μιὰ ἄλλη, σπουδαιότερη ἀποστολὴ —δηλαδὴ τὴν ἀντίσταση κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν. Κατὰ συνέπεια, ὁ εἰκοσάχρονος, ποῦ δὲν τὸν τρομάζει ἡ «διαλεγμένη θανά», πλήττει καὶ στενοχωριέται, ὅταν ἀρχικὰ καὶ «στην πρώτη γραμμῆ» ἀκόμα ἀρκοῦνται ὑποχρεωτικὰ μὲ τὸ νὰ παρακολουθοῦν τοὺς Γερμανοὺς μὲ τὰ κιάλια. Συμπλοκὴ δὲ γίνεται, ἐπειδὴ καὶ τότε πάλιν ἡ ἡγεσία τοῦ ΕΔΕΣ εἶχε δώσει «διαταγὴ νὰ μὴ δώσουμε αφορμὴ...» (Φ.Μ., 16/20 7-44).

Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμα ὁ Ζέρβας ἀποφασίζει σὰν ἀπόρροια τῆς γενικῆς πολεμικῆς κατάστασης νὰ βάλει τέρμα στὸ παράνομο εἰδύλλιο, στὴ «συμφωνία κυρίων» μὲ τὴν ἤδη σφαδάζουσα γερμανικὴ Wehrmacht, καὶ συνεπῶς στὴν πρόσκαιρη εὐμενῆ οὐδετερότητα, τὸ κακὸ εἶχε ἤδη ριζώσει. Δύσκολα ξεπερνιέται τὸ ἄνετο ραχάτι. Ἔτσι, π.χ. στὴ μονάδα τοῦ ἡμερολογιογράφου ἀπὸ 100 ἄνδρες μόνο 13 ἢ τὸ πολὺ 20 ἐνδιαφέρθηκαν νὰ χτυπηθοῦν μὲ τὸ ναζιστικὸ ἐχθρὸ. Σ' αὐτοὺς βέβαια πρωτοστατοῦσε πάντα ὁ Φ.Μ., ποῦ αὐτὲς τὶς μέρες ζεῖ πιὸ ἔντονα ἀπὸ ποτέ. Οἱ νυχτερινὲς μικροεπιθέσεις κατὰ τῶν Γερμανῶν τὸν συναρπάζουν, τὸν μεθᾶνε κυριολεκτικὰ: «μεθῶσι υπερκόσμιω με τὸ κελᾶϊδιμα τοῦ αἰτόματου». Καὶ εἶναι κάτι σὰν κακὴ εἰρωνία τῆς μοίρας, ὅτι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ δικό του ὄπλο, ποῦ ὁ Φ.Μ. ἔφτανε νὰ τὸ βλέπει σὰν «αδελφὸ» του, τελικὰ τοῦ πῆρε τὴ ζωή...

Κλείνοντας αὐτὸν τὸν κύκλο τοῦ προσωπικοῦ βιώματος τοῦ Φ.Μ. ἡ ἐξῆς διευκρίνηση εἶναι μᾶλλον ἀναγκαία. Ἡ «μαρτυρία» αὐτοῦ τοῦ ἡμερολογίου θὰ μπορούσε νὰ παρασύρει πολλοὺς ἀναγνώστες στὸ βεβιασμένο συμπέρασμα, ὅτι ὁ Φ.Μ. ἦταν μὲν ἀγνὸ καὶ συμπαθὲς παλληκάρι —σὲ λάθος περιβάλλον ὅμως· δηλαδὴ ὅτι ἀνῆκε σὲ μιὰ παρωμένη ὀργάνωση, ποῦ μὲ μερικὲς ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦνταν ἀπὸ κλέφτες, δειλοὺς καὶ διεφθαρμένους καὶ ποῦ κατὰ τὰ ἄλλα «υπονόμει τὸν ἀνιδιοτελὴ ἀγῶνα τοῦ παλλαϊκοῦ μετώπου τοῦ ΕΑΜ» καὶ τοῦ ΕΛΑΣ.

Τέτοιες ἀπλοϊκὲς γενικεύσεις θᾶταν ἐπικίνδυνες καὶ ἄδικες, μιᾶς ποῦ ἡ μονάδα τοῦ Φ.Μ. δὲν ἦταν ἀντιπροσωπευτικὴ γιὰ ὅλον τὸν ΕΔΕΣ. Ἄπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ νὰ μὴ ξεχαστεῖ ὅτι οἱ «τέλειες» εἰκόνες σπάνια γίνονται χωρὶς ρετουσάρισμα. Ἰδίως ἰσχύει αὐτό, φυσικά, γιὰ μαζικὲς ὀργανώσεις.

Ἔτσι, ἔχει ναί μὲν τεκμηριωθεῖ²⁶ ὅτι ἀπ' τὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίαι τοῦ ὄλου ἀντάρτικου κινήματος τὸ κατὰ πολὺ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἐγγράφεται στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ ΕΛΑΣ, ταυτόχρονα ὅμως δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι ὁ λαϊκὸς στρατὸς τοῦ ΕΑΜ ἔμεινε σαφῶς κάτω ἀπὸ τὸ ὄριο τῶν δυνατοτήτων του. Ἀκόμα, διακεκριμένα στελέχη τῆς Ἀριστερᾶς παραδέχονται ὅτι *«πολλὲς φορὲς τὰ τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ ὑποχωροῦνε χωρὶς νὰ δοῦνε ζόρι»*, ἀφοῦ *«καθυστερεῖ τὸ μαχητικὸ καὶ τὸ ἐπιθετικὸ ἐπίπεδο»*. Ἀρκετὰ συχνὰ βρίσκει καὶ ἐδῶ ἡ «μαχητικότητα» τὴν κύρια ἐκφρασὴ τῆς σὲ φλογεροῦς λόγους καὶ σὲ ἄρθρα τῶν τοπικῶν φυλλαδίων τοῦ ἀντιστασιακοῦ τύπου. Μόλις φανοῦν ὅμως κάπως ἰσχυρὲς ἐχθρικὲς φάλαγγες, ὥστε οἱ προϋποθέσεις νὰ μὴν ἐγγυῶνται σίγουρη νίκη, ἐπικρατεῖ τὸ σύνθημα «σύμπτυση». Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τόσο συχνὴ διαταγὴ-σύνθημα δείχνει ὅτι ἡ ὁμολογούμενη αὐτὴ *«μεγάλῃ τσιγγονιὰ στὸ αἷμα»* χαρακτηρίζε περισσότερο τὶς διοικήσεις τῶν τμημάτων παρὰ τοὺς ἀπλοὺς ἀντάρτες²⁷.

Πέρα ἀπὸ τὴ μεγαλοποίηση τῶν ἀντιστασιακῶν ἐνεργειῶν ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἀπλοποίησης, ποὺ εἶναι κοινὰ —ἔστω καὶ σὲ ποιικίλλουσα ἔνταση— στὴν ἱστοριογραφία ποὺ ὡς τώρα ἐπεκράτησε. Προκειμένου νὰ ἐξωραΐζουν τὴν εἰκόνα τῆς παράταξίς τους οἱ «ἐθνικόφρονες» δὲν εἶναι οἱ μόνοι ποὺ φτάνουν σὲ διθύραμβους σχετικὰ μὲ τὸ ἠθικὸ ποιὸν τῶν δικῶν τους ὁπαδῶν. Παρομοίως ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ἀριστερῶν ἱστοριογράφων προβάλλει μιὰ εἰδυλλιακὴ εἰκόνα τῆς τότε κατάστασης, ποὺ διέτρεχε κινδύνους καὶ ἀμαυρώσεις μόνο ἀπ' τὰ «ντόπια ὄργανα» τῶν (διαφόρων) ξένων δυνάμεων. . .

Φυσικὰ ὅμως οὔτε στὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δὲν εἶχαν ξεκινήσει ὄλοι ἀπὸ πόνου γιὰ τὴ σκλαβωμένη πατρίδα. Οὔτε ἐκεῖ ἔλειπαν ἀντάρτες καὶ στελέχη, ποὺ εἶχαν πολὺ πιὸ ταπεινὰ καὶ ἰδιοτελεῖ ἐλατήρια : Ἦθελαν νὰ ζήσουν σχετικὰ ἄνετα —ἄνετα τουλάχιστον μὲ τὰ κριτήρια τῆς συνηθισμένης κατοικτικῆς ζωῆς— σὲ βάρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ. Ἀκόμα καὶ ὁ Γ. Ζεῦγος

26. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὰ γερμανικὰ καθὼς καὶ τὰ βρετανικὰ (στρατιωτικὰ !) ἔγγραφα δὲν ἀφήνουν καμιὰ ἀμφιβολία. Ὡστόσο ὅλες αὐτὲς οἱ πηγὲς συμφωνοῦν ἐπίσης ὅτι καὶ τὰ ἀνακοινωθέντα τοῦ ΕΛΑΣ ὑπερβάλλουν (καὶ συχνὰ πολλαπλασιάζουν ἀκόμα) τὶς ἀπώλειες τῶν Γερμανῶν.

27. Γιάννης Μανουσάκας, *Χρονικὸ ἀπὸ τὴν ἀντίσταση*, Ἀθήνα 1976, σ. 79, 89 - 90, 97 - 99, 202 - 205· συνεντεύξεις Ἀνδρέα Τζήμα-Σαμαρινιώτη, κ.ἄ. Ἀκόμα ὁ Κ. Καραγιώργης, γραμματεὺς τοῦ Θεσο. Γραφείου τοῦ ΚΚΕ, βάζει σὰν *«ἄμεσο σημερινὸ μας καθήκον»* τὸ *«νὰ κινητοποιήσουμε ὅλες μας τὶς κομματικὲς μας δυνάμεις στὸ ἀντάρτικο γιὰ τὴν αὔξησιν τοῦ πνεύματος τῆς μαχητικότητος στὸ στρατό μας, γιὰ τὸ χτέπημα κάθε τάξης γιὰ χαλάρωση τοῦ ἐπιθετικοῦ πνεύματος καὶ γιὰ δῆθεν «διαφύλαξιν» τῶν δυνάμεών μας»*. Ὁ *Λeninιστὴς* (ἔσωτερικὸ Δελτίο τῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς Θεσσαλίας τοῦ ΚΚΕ), Μάιος - Ἰούνιος 1944, σ. 22 - 23.

τὸ ὁμολόγησε στὴν εἰσήγησή του γιὰ τὴ 10ῃ Ὀλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ, δηλαδή σχεδὸν «δημόσια»²⁸.

Ἡ ὑπαρξὴ ἀρνητικῶν συμβάντων, ἰδίως σὲ κατ' ἐξοχὴν «ἀνώμαλη περίοδο», εἶναι ἀναπόφευκτο φαινόμενο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ καταλογιστεῖ σὲ βάρος ὅλης τῆς (μῆς ἢ τῆς ἄλλης) ὀργάνωσης, ἐφόσον ἡ «ἀναλογία» δὲν ὑπερβαίνει τὰ λογικὰ ὄρια. Γιὰ τὴν ἐξακρίβωση ὅμως μῆς τέτοιας ἀναλογίας σὲ εὐρύτατη κλίμακα λείπουν τὰ ἀμερόληπτα καὶ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα. Ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἐνδείξεις μόνο γιὰ τὸ «παράδειγμα» ποὺ δίνει ἢ ἐκάστοτε ἡγεσία, καθὼς καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς μὲ ἱεραρχικά «κατώτερους» — μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀργάνωσή τους. Ἀπὸ εὐνόητους λόγους ὅμως παραλείπω τὰ ἐγκώμια τῶν «συγγενικῶν» πηγῶν. Π.χ. ἀναφέρουν οἱ Βρετανοὶ ἄξ/κοὶ ὅτι μετὰ ἀπ' τὴν κοινὴ ἐπιτυχία στὸ Γοργοπόταμο ὁ Myers πρόσφερε στοὺς Ἑλλήνες ἡγέτες νὰ σταλοῦν δῶρα τῆς προτίμησής τους ἀπ' τὴ Μέση Ἀνατολή: «Χαρακτηριστικὰ ὁ Ζέρβας ἀπάντησε πὼς θᾶθελε ἓνα κοντι μὲ μπουκάλες Whisky. Ὁ Ἄρης — πάλιν χαρακτηριστικὰ — εἶπε πὼς θὰ ἤθελε ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερες ἀρβύλες (καὶ ὄπλα) γιὰ τοὺς ἄνδρες του»²⁹. Ἐπίσης οἱ Βρετανοὶ σύνδεσμοι συχνὰ αἰσθάνονταν «μεγάλῃ ἀμηχανία», ὅταν σ' αὐτοὺς καὶ στὸ Ζέρβα σερβίρεται φαγητὸ πολὺ ἀνώτερο ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ τρῶνε — στὸ ἴδιο τραπέζι! — οἱ ἄλλοι Ἑλλήνες ἀξιοματικοί³⁰. Γενικά, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΕΔΕΣ ἐκτιμοῦσε τὸ καλὸ φαγί, καὶ σπάνια τοῦλειπε. Κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις στὴν Πλάκα (γιὰ τὸν τερματισμὸ τῆς ἐμφύλιας σύρραξης μὲ τὸν ΕΛΑΣ) ὁ Ἀμερικάνος ἀντιπρόσωπος Wines ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὸ ἐκλεκτὸ γεῦμα στὸ κατάλυμα τοῦ στρατηγοῦ, ποὺ δὲν στεροῦνταν οὔτε τοῦ καπνιστοῦ χαβιαριοῦ οὔτε τῆς πανάκριβης μύρας, ποὺ τότε ἦταν ἐπίσης προῖον πολυτελείας³¹.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἦταν γνωστὴ ἡ ὀλιγάρκεια καὶ συντροφικότητα τῶν ἡγετῶν τοῦ ΕΛΑΣ: τὸ πόσο λιτοδίαιτοι καὶ σχεδὸν ἀσκητικοὶ ἦταν οἱ Στ. Σαράφης καὶ Ἄ. Τζήμας, καθὼς καὶ — μὲ μόνῃ ἐξαίρεση ἴσως

28. «... Στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς μπῆκαν στὶς κομματικὲς ὀργανώσεις πλῆθος ξένα στοιχεῖα. Διάφοροι τυχοδιῶκτες, ἀριβίστες, συμφεροντολόγοι, ἐκμεταλλεῖνται τὸν ἀγῶνα τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ κομμουνιστῆ γι' ἀτομικὰ συμφέροντα... Ἄλλοῦ κομμουνιστῆς ποὺ πῆγαν ἀπ' τὴν Ἀθήνα φέρονται περιφρονητικὰ στοὺς ἐκεῖ κομμουνιστῆς καὶ στὸ λαό. Φάνηκαν περιπτώσεις καταχρήσεων...» (Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρηση, ἀρ. 23 (Φλεβάρη 1944), σ. 23 - 24). Ὑπάρχουν παρόμοιες μαρτυρίες ἀπὸ ἀνώτερα καὶ ἀνώτατα ἑαμικά στελέχη, ἂν καὶ συνήθως «off the records»...

29. Arthur Edmonds, *With Greek Guerillas* (ἀδημοσίευτες ἀναμνήσεις), σ. 49. *Report on SOE activities*, App. V.

30. Edmonds, σ. 62' συνέντευξη E. Myers.

31. Liddell Hart Centre, London: Jerry Wines, ἀδημοσίευτες ἀναμνήσεις, σ. 114-115. Βλ. καὶ Στ. Σαράφης, Ὁ ΕΛΑΣ, Ἀθήνα 1980, σ. 232: «... δὲν εἶχα διάθεση νὰ εἶμαι στὸ ἴδιο τραπέζι μαζί του. Προτίμησα νὰ φάω τὰ μανσοφάσουλά μου μὲ τὴ μπομπότα»...

τὸ τσίπουρο— ὁ Ἄρης Βελουχιώτης, ποὺ μοίραζαν μὲ τοὺς ἀντάρτες τοὺς ὅ,τι εἶχαν καὶ δὲν εἶχαν. Καὶ πάλιν εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἄλλα ἀνώτερα ἢ μεσαῖα στελέχη δὲν ἔδειχναν τὴν ἴδια ἀλληλεγγύη πρὸς τοὺς «κατώτερους», ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τῆς κορυφῆς βάραινε συνήθως περισσότερο. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ πιὸ εὐκόλα γιατί τὸ σκηνικὸ τῆς μαζικῆς ἀσυδοσίας καὶ τοῦ «φαταουλισμοῦ», ὅπως τὸ περιγράφει γλαφυρὰ ὁ Φ.Μ., δὲν τὸ συναντοῦσε κανεὶς —τὸ 1944 πιὰ— στὶς τακτικὲς τουλάχιστον μονάδες τοῦ ΕΛΑΣ.

Ἡ —κατὰ μέσο ὄρο— μεγαλύτερη πειθαρχία στὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εἶχε βέβαια καὶ τὴ σκοτεινὴ τῆς πλευρά : Τὴ συχνὰ ὑπερβολικὴ πειθάρχηση. Γενικά, τὸ ΕΑΜ σὰν ὀργάνωση ἦταν πιὸ ἀπαιτητικὸ. Ἀφήνει λιγότερα «ἐλεύθερα» περιθώρια στὸ ἄτομο, καθὼς καὶ στὴν κάθε κοινότητα. Αὐτὸ φαίνεται ὄχι μόνον στὶς οἰκονομικὲς ὑποθέσεις— ὅπου ὁ ἀντάρτης δὲν παίρνει μισθό, ἐνῶ στὸν πληθυσμὸ ἐπιβάλλεται συνεισφορὰ γιὰ τὶς «ἀνάγκες τοῦ ἀγώνα»— ἀλλὰ ἰδίως στὴ σφαῖρα τῶν πεποιθήσεων.

Ἐδῶ ὅπωςδήποτε χρειάζεται κάποιος σκεπτικισμὸς σχετικὰ μὲ τὴ φημισμένη «μαζικὴ στρατολογία»³², ποὺ ἔφερε «95 % τοῦ λαοῦ στὸ πλευρὸ τοῦ ΕΑΜ». Αὐθόρμητος ἐνθουσιασμὸς, φιλικὴ πειθῶ, ὅμως καὶ πειθαναγκασμὸς σὲ διάφορες βαθμίδες ἦταν οἱ κινητήριες δυνάμεις γιὰ τὴ συρροὴ τῶν νέων μελῶν. Ἄν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἔστω κατὰ προσέγγιση μιὰ «ἀναλογία τῶν ἐπιδράσεων» αὐτῶν, φυσικὰ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἐποίκιλλε ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ καὶ ἀκόμα ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό.

Ἀπὸ τὸν τοπικὸ «ὑπεύθυνο» τοῦ ΕΑΜ κρινόταν κατὰ κανόνα ἂν ἡ ἐξωτερικεὺς ἀτομικῶν, ἀνεξαρτήτων («δηλαδὴ διασπαστικῶν») σκέψεων μποροῦσε νὰ προκαλέσει μοιραῖα ἐπακόλουθα γιὰ τὸ «δράστη». Ἔτσι, ἀπὸ μιὰ νοοτροπία κοντόφθαλμου, ἂν ὄχι διεφθαρμένου, φανατισμοῦ ποὺ ἐπικρατοῦσε σὲ μιὰ μερίδα στελεχῶν χύθηκε ὄχι λίγο αἶμα³³.

32. Στὴν εἰσήγησή του γιὰ τὴν Α' Θεσσαλικὴ Συνδιάσκεψη κατακρίνει ὁ Κ. Καραγιώργης, ὅτι αὐτὸ «τὸ πολὺ σωστὸ σύνθημα γιὰ τὴ μαζικὴ στρατολογία... παρεξηγήθηκε φοιχτὰ στὶς συνθήκες ἰδίως τῆς Ἐλευθέρης Ἑλλάδας... Ἀναφέρθηκαν καὶ περιπτώσεις ὅπου στὸ Κόμμα μπῆκε ὅλο σχεδὸν τὸ χωριό. Εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ μπῆκε σαβοῦρα μαζί μὲ ὅλο τὸ χωριό». *Ὁ Λεωνιστής*, Μάιος - Ἰούνιος 1944, σ. 19, 21. Ἄς ἀναφερθεῖ συγκεκριμένο παράδειγμα ἢ Σέκλειζα (Καρδίτσης): «Ἐκεῖ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1944 χτυποῦσε κυριολεκτικὰ ἡ καμπάνα τοῦ χωριοῦ γιὰ κομματικὴ συνεδρίαση—μέλη τοῦ ΚΚΕ εἶχαν στρατολογηθεῖ ὅλοι οἱ ἄνδρες, ἔξδν ἀπ' τὸν ἀγοφύλακα!». Γεωργούλας Μπέικος, *Ἡ λαϊκὴ ἐξουσία στὴν Ἐλευθέρη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1979, Α', σ. 226. Καὶ ἐδῶ ἐπρόκειτο μόνον γιὰ ΚΚΕ, οἱ ὀργανωμένοι στὸ ΕΑΜ καὶ στὶς συγγενικὲς ὀργανώσεις ἦταν φυσικὰ ἀκόμα περισσότεροι... (Συγκρ. ἀριθμοὺς καὶ ἀναλογίες γιὰ ὅλη τὴ Θεσσαλία, καθὼς καὶ τὸ ἐκάστοτε ποσοστὸ τῶν γυναικῶν στὴν ἀναφερόμενη εἰσήγησι τοῦ Καραγιώργη σ. 14 - 15. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ L. Baerentzen σ' αὐτὸν τὸν τόμο.)

33. Π.χ. στὸ εἰλικρινέστατο «χρονικὸ» τοῦ Ἀκροναυπιώτη Γ. Μανούσακα βλ. ἰδίως σ. 141 - 142, 163 - 177· κ.ἄ.

Καὶ δὲν ἀναφέρομαι ἐδῶ στὶς ἐκτελέσεις συνειδητῶν ὀργάνων τῶν Ἱταλογερμανῶν, ποὺ καὶ αὐτοὺς τοὺς θρηνεῖ ἡ (κατοχικὴ καὶ μεταπολεμικὴ) ἀντιστασιακὴ προπαγάνδα σὰν «ἀδίκαια σφαγιασθέντες». Ὅμως καὶ αὐτὸ τὸ ὄργιο καπνοῦ στὶς ἱστορίες φρίκης καὶ τρόμου τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν ἐθνικοφρόνων «διαφωτιστῶν» τρεφόταν ἀπὸ μιὰ περιορισμένη ἀλλὰ ὑπαρκτὴ «φωτιά».

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μιὰ σύγκριση εὐνοεῖ μᾶλλον τὸν ΕΔΕΣ. Αὐτὸ ἔχει δυὸ κύριους λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι ὁ ΕΛΑΣ ὅπως ὅποτε κινδύνευε περισσότερο ἀπὸ μιὰ τυχὸν διείσδυση τῶν κατακτητῶν καὶ ἔπρεπε γι' αὐτὸ καὶ νὰ φυλαχτεῖ περισσότερο. Ἡ προφύλαξη τοῦ πολιορκημένου ἑαμικοῦ «κράτους», τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα γενικὰ, συμπεριλάμβανε ὅμως σχεδὸν ἀναπόφευκτα καὶ τὶς μοιραῖες ὑπερβολές — ὑπερβολές ποὺ ἀδικοῦσαν κραυγαλέα τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο συγκεκριμένο ἄτομο, ὑπερβολές ποὺ μποροῦσαν ὅμως σὲ κάποιον βαθμὸ νὰ δικαιολογηθοῦν γιὰ χάρη τοῦ «ἀπώτερου σκοποῦ», ποὺ ἦταν ἡ περιφρούρηση τοῦ συνόλου.

Καὶ πραγματικά, οἱ γερμανικὲς πηγές συχνὰ ἐπισημαίνουν τὶς τεράστιες δυσκολίες στὴ διείσδυση πρακτόρων γιὰ τὴ συγκομιδὴ πληροφοριῶν ἀπὸ τὴν ἑαμοκρατούμενη «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα». Ἀντίθετα, οἱ περιοχές τοῦ ΕΔΕΣ γιὰ τοὺς κατακτητὲς εἶναι πολὺ λιγότερο «αἰνιγματικὲς», μᾶς ποὺ ἀκόμα ἀξ/κοὶ καὶ στελέχη τῆς ἴδιας τῆς ὀργάνωσης (Σαράντης, Μιχαλάκης, Φρόντζος κτλ.) συνέβαλλαν στὴν —κάπως μονόπλευρη φυσικὰ— ἐνημέρωσή τους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναφερόμενη μικρότερη γερμανικὴ ἀπειλὴ γιὰ τὸ βασίλειο τοῦ Ζέρβα, ἄλλος λόγος γιὰ τὴν ἐκεῖ σχετικὴ πολιτικὴ «ἡρεμία» προσφέρεται ἡ ἰσχυρὴ ἰδεολογικὴ στάθμη. Βέβαια, καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ΕΔΕΣ ταιλαιπωρήθηκαν ἢ σκοτώθηκαν κιόλας ἀντίπαλοι, Ἑλασίτες αἰχμάλωτοι κτλ.. Ἀκόμα τὸ κείμενο τοῦ Φ.Μ. μᾶς δίνει μερικὰ σχετικὰ παραδείγματα. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι συνηθισμένα φαινόμενα σὲ ἐμφύλιες συγκρούσεις.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅμως στὴν ΕΟΕ («Ἐλεύθερη Ὀρεινὴ Ἑλλάδα») τοῦ ΕΔΕΣ πειράχτηκαν συνήθως μόνο οἱ «δεδηλωμένοι» ἑαμίτες, ἐνῶ ἦταν πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ παραμείνει κανεὶς ἀνεκδήλωτος. Κυριαρχοῦσε ἐκεῖ δηλαδὴ ἀπλῶς ἓνας φανατισμὸς τῆς ἄρνησης, ὁ ἀντικομμουνισμὸς, ἐνῶ ἔλειπε σχεδὸν ὀλότελα ἓνας «θετικὸς» φανατισμὸς, ποὺ σκόπευε νὰ ἐπιβάλλει τὸ δικό του πιστεύω. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ὅμως καὶ μιὰ ἀπ' τὶς μεγαλύτερες ἀδυναμίες τοῦ ΕΔΕΣ.

Ἀπέναντι στὸ ΕΑΜ δύσκολα κράταγε κανεὶς χλιαρὴ στάση. Ἡ ὀργάνωση προξενοῦσε ἐνθουσιασμὸ καὶ ἐλξη ἢ, ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ, βαθὺ μίσος — ἓνα μίσος ποὺ ὡς μόνιμη ἀπειλὴ διευκόλυνε καὶ ἐπιτάχυνε πάλιν τὴ διαδικασία τῆς ἑαμικῆς συσπείρωσης. Κατὰ συνέπεια, τὸ ΕΑΜ ἔγινε «ἐνσάρκωση τοῦ κακοῦ» ἢ φωτεινὸς θρύλος.

Ἀντίθετα, ὁ ΕΔΕΣ ἦταν πιὸ ἄχρωμος. Σπάνια προξενούσε τόσο θανάσιμο μίσος, ἀλλὰ οὔτε καὶ κατάφερε νὰ ἐμπνεύσει, νὰ ἐνθουσιάσει, νὰ συμπαρασύρει μὲ παρόμοιο τρόπο τὸν πλατὺ κόσμο, ἰδίως τὴ νεολαία.

Πάνω σ' αὐτὸ τὸν ἐνθουσιασμό ὅμως —συνδυασμένο βέβαια μὲ τὴν ὀργανωτικὴ πείρα τῶν κομμουνιστῶν— κτίστηκε καὶ δικτυώθηκε σ' ὅλη τὴ χώρα ὁ μηχανισμὸς τοῦ ΕΑΜ ὡς προϋπόθεση τοῦ ραγδαίου ἀπλώματος τοῦ ΕΛΑΣ. Ὅσοι πατριῶτες ἀγωνίστηκαν ἢ θυσιάστηκαν στὶς γραμμὲς τοῦ ΕΔΕΣ (προπαντὸς στὸν τελευταῖο χρόνο τῆς κατοχῆς), τῶκαναν τὶς περισσότερες φορές γιὰ τὴν ἐλευθερία, γιὰ τὴν πατρίδα, γιὰ τὸ δικό τους ὄραμα τῆς αὐριανῆς Ἑλλάδας. Αὐτὸ τὸ ὄραμα ὅμως δύσκολα ταυτιζόταν μὲ τὴ συγκεκριμένη ὀργάνωση — στὴν ὁποία συνήθως εἶχαν καταταχθεῖ ἀπὸ γεωγραφικὴ γειτνίαση ἢ ἐπειδὴ τὴ θεωροῦσαν «μικρότερο κακό» ἀπὸ τὸ ΕΑΜ. Ἦταν ἑτερογενὴς «συνασπισμός» ὁ ΕΔΕΣ χωρὶς ἰδιαίτερη συνοχὴ τῶν μελῶν του. Ἐτσι, παρόλο πὸ εἶχε ἰδρυθεῖ πρὶν ἀπ' τὸ ΕΑΜ, πῆρε οὐσιαστικὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς «ἀντί-δρασης» (μὲ τὴν ἀρχικὴ, οὐδέτερη ἔννοια ἐδῶ).

Εἶχε ξεκινήσει σὰν ἀντι-βασιλικὸς σύνδεσμος, γιὰ νὰ χρησιμεύει ἀργότερα γιὰ πολλοὺς ὡς «ἐθνικὸν ἐπιφανειακὸ ἐπιστέγασμα τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἀγῶνος»³⁴. Ἦταν λογικὸ, ἢ μιὰ ἀντί-θεση νὰ υπερφαλαγγίσει τὴν ἄλλη, καὶ τελικὰ ἡ δευτέρη ἀποδείχθηκε ἰσχυρότερη. Κατὰ συνέπεια, ναυάγησε καὶ ἡ ἀρχικὴ φιλοδοξία τῶν ἰδρυτῶν του νὰ καλύψει ὁ ΕΔΕΣ τὸ κενὸ μεταξὺ τῶν ἀστικῶν κομμάτων καὶ τοῦ ΚΚΕ. Ἡ ἀντικομμουνιστικὴ (καὶ συνεπῶς ἀντι-εαμικὴ) ἀντίθεση ἀποδείχθηκε μάλιστα τόσο δεσπόζουσα, ὥστε μετὰ ἀπ' τὸν ἀντιμοναρχισμό ἐπισκιάστηκε καὶ ἐξασθένησε —φανερὰ ἢ σὲ λανθάνουσα μορφή— ἀκόμα ἢ τρίτη (καὶ πιὸ ἀγνή) ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις τοῦ ΕΔΕΣ : ἐκείνη ἐναντίον τῶν κατακτητῶν.

Ἄλλὰ καὶ χώρια ἀπὸ τυχόν ἐκδηλώσεις τῆς τελευταίας ἐξέλιξης, οὔτε οἱ ἀντιπροσώπων ἐνδοελληνικοὶ σκοποὶ εἶναι ἰδιαίτερα πειστικοί. Συνεπῶς, παρὰ τὸ ἐμπεριστατωμένο σοσιαλιστικὸ πρόγραμμα (τοῦ δολοφονηθέντος Δ. Γιαννακόπουλου), ὁ ΕΔΕΣ δὲν εἶναι καὶ οὔτε κἂν θεωρεῖται προγραμματικὴ ὀργάνωση, ἀλλὰ προσωποπαγῆς. Ἐνσαρκώνεται ἐπίσημα (στὸ ἰδρυτικὸ) ἀπὸ τὸ Ν. Πλαστήρα, οὐσιαστικὰ ὅμως ἀπ' τὸ Ν. Ζέρβα. Οἱ γερμανικὲς, οἱ βρετανικὲς καὶ οἱ περισσότερες ἑλληνικὲς πηγὲς συνηθίζουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «ὀμάδες [κτλ.] τοῦ Ζέρβα» ἢ «Ζερβικοὶ» — μιὰ τάση πὸ προωθείται ἀκόμα ἀπ' τὸν ἴδιο τὸ στρατηγό. Μιὰ τέτοια συνταύτιση βλάπτει ὅμως ὀλάκερη τὴν ὀργάνωση ἐξαιτίας τοῦ γνωστοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ἀντίστοιχα ταλαιπωρημένης φήμης τοῦ ἀρχηγοῦ...

34. Κομνηνὸς Πυρομάγλου, *Ἡ Ἑθνικὴ Ἀντίσταση*, Ἀθήνα 1947, σ. 170.

Ἐδῶ παίρνει τέλος ἡ εἰσαγωγή, παρόλο πού οἱ προβληματικές πτυχές (δηλ. σχεδόν ὅλες) ἐξετάσθηκαν κατ' ἀνάγκη μόνο ἐπιφανειακά. Μιά τέτοια συνοπτική ἀντιμετώπιση τόσο ἀμφισβητήσιμων ζητημάτων φυσικά ἐμπεριέχει τὸν κίνδυνο τῆς ἀπλοποίησης ἢ ἀκόμα τῆς ἀδικίας. Προσπάθησα ὅμως νὰ δείξω τουλάχιστον ὅτι γι' αὐτὲς τὶς ἀνοιχτὲς ἀπορίες, μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ὀδυνηρὰ ἐρωτηματικά γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀντίσταση, ὑπάρχουν καὶ ἀνταγωνίζονται περισσότερες ἀπὸ μιὰ ἀπαντήσεις.

Συνδεδεμένος μ' αὐτὴ τὴν πρόθεση εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς ἀπ' τὸν ὁποῖο ξεκίνησαν τὰ γραφόμενα αὐτά : ν' ἀποκτήσουν οἱ διεισδυτικὲς σημειώσεις τοῦ Φαίδωνα Μαηδώνη τὶς πραγματικὲς τους διαστάσεις μέσα στὴν ἀντάρτικη ζωὴ τῆς κατοχῆς, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ καλύτερα ἢ προσφορὰ αὐτοῦ τοῦ ἡμερολογίου.

Χάρη σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ἑνὸς ἰδιόρρυθμου καὶ προικισμένου νέου ἡ εἰκόνα μιᾶς ἀμφιλεγόμενης ἐποχῆς κέρδισε σημαντικὰ σὲ βάθος καὶ χρῶμα. Καὶ ἄς μὴ ξεχαστεῖ ὅτι ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ὁ νέος αὐτός, ὁ Φ.Μ., ἀπὸ καμιά ἀποψη — πνευματικά, αἰσθηματικά, ἰδεολογικά κτλ.— δὲν ἀποτελοῦσε τὸν τύπο τοῦ «μέσου ἀντάρτη». προσέγγισε τὴν καινούργια κατάσταση πού τὸν περιέβαλλε μὲ πιὸ ἀνοιχτὸ μάτι καὶ τὴν περιέγραψε τόσο παραστατικά.

Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο, καὶ ἀπ' τὴν «altera pars», τὴν ἄλλη πλευρά, νὰ βρεθοῦν κείμενα μὲ ἀνάλογη παραστατικότητα, τὸ ἴδιο πηγαῖα, πού θὰ μᾶς δίνουν — τουλάχιστον στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀτομικοῦ «μικροκόσμου» — τὴν «ἄλλη μισὴ ἀλήθεια»...

H. FLEISCHER

Ὁ συγγραφέας καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος του

Ὁ Φαίδων Γρηγορίου Μαηδώνης¹ γεννήθηκε τὸ 1924 στὴν Καβάλα, ὅπου ὁ πατέρας του ἦταν ἀνώτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος. Ὁ Γρηγόριος Μαηδώνης (1886 - 1946), γεννημένος στὸ Πλωμάρι τῆς Λέσβου, λογοτέχνης καὶ δημοσιογράφος, ἦταν ἀπὸ τοὺς ἐκδότες τῆς σμυρναϊκῆς ἐφημερίδας *Κόσμος*, πὺ εἶχε χαιρετήσῃ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Σμύρνης μὲ λόγια συγκίνησης καὶ θερμοῦ πατριωτισμοῦ². Ἐξέδιδε ἐπίσης γιὰ λίγο διάστημα καὶ τὴν ἐφημερίδα *Χρυσοῦς Αἰὼν*. Βενιζελικὸς φυσικά, ὅπως οἱ περισσότεροὶ μικρασιάτες. Μητέρα τοῦ συγγραφέα τοῦ ἡμερολογίου ἦταν ἡ Ἀθηνᾶ Κυριακίδη († 1980), Σμυρναία λεσβιακῆς καταγωγῆς κι αὐτή, ἄνθρωπος εὐχάριστος καὶ μὲ πολλὰς ἀρετὲς.

Ὁ νεαρὸς Μαηδώνης μεγάλωσε στὴ γόνιμη πνευματικὰ περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, πὺ ἐδωσε τὴ γενιά τοῦ Τριάντα. Τὴ δεκαετία αὐτή, ὕστερα ἀπὸ μιὰ περίοδο κατάπτωσης, παρατηρεῖται κάποια αισιοδοξία κι ὀρμὴ στὴν πνευματικὴ ζωὴ ὄλων τῶν πολιτικῶν παρατάξεων. Ὁ Γιώργος Θεοτοκάς, στὴ «φιλελεύθερη» παράταξη τοῦ ὁποῖου ἀνήκει ὁ Μαηδώνης, αἰσθανόταν τὴν ἀνάγκη τὸ 1933 νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς μεγάλους νὰ ἐμπνεύσουν στὴ νεολαία «τὸ μίσος καὶ τὴν ἀπέχθεια τῆς ρουτίνας, τῆς μετριότητος, τῆς στασιμότητος, τοῦ δασκαλισμοῦ, νὰ τῆς μεταδώσουν τὸ πνεῦμα τῆς περιπέτειας, τὴν ἀγάπη τοῦ ἀγνώστου, τοῦ κινδύνου, τῶν γενναίων ἀγώνων, τῶν μεγάλων πραγμάτων»³. Ἦλθε κατόπιν ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, πὺ καλλιέργησε τὴν ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία κι ἄσκησε καθοριστικὴ ἐπιρροή στὴ διαμόρφωση τοῦ φρονήματος τῆς νεολαίας. Ὁ Μαηδώνης, μαθητὴς τότε τῆς «Εὐαγγελικῆς Σχολῆς» Ν. Σμύρνης, ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὰ κηρύγματα τοῦ καθεστώτος καί, σύμφωνα μὲ τὶς ἐνδείξεις, πρέπει νὰ ἔγινε —ὑποχρεωτικὰ βέβαια— μέλος τῆς Ε.Ο.Ν.

1. Γιὰ τὴ βιογράφηση τοῦ Φαίδωνα Μαηδώνη ἔλαβα ὑπόψη μου τὰ κατάλοιπα του, τὶς πληροφορίες πὺ ἐδωσαν ἡ οἰκογένειά του καὶ οἱ γνωστοὶ του Κ. Ἀγαπητίδης, Ι. Μαγκριώτης, Στ. Ἀναστασιάδης, καὶ τὰ δημοσιεύματα: (Κ. Ἀγαπητίδης), «Φαίδωνας Μαηδώνης», περ. *Παλμός*, τεῦχ. 7 (1945), σ. 132 - 133· Μ. Κ., «Φαίδων Μαηδώνης», περ. *Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος*, τ. 12 (1965), σ. 245 - 248· ἄρθρο μου στὸ τοπικὸ περιοδικὸ *Πλωμαρίτικοι Ἀντίλαλοι*, τεῦχ. 19 - 20 (1978), σ. 329 - 333, ὅπου δημοσιεύεται πολὺ μικρὸ τμῆμα τοῦ ἡμερολογίου καὶ φωτογραφία τοῦ Μαηδώνη.

2. Γιὰ τὸ Γρ. Μαηδώνη βλ. Χρ. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη (1821 - 1922)*, Ἀθῆνα 1959, σ. 229 κ.έ., 325, 326, 331.

3. Μ. Vitti, *Ἡ γενιά τοῦ Τριάντα, Ἰδεολογία καὶ μορφή*, Ἐκδόσεις «Ἐρμῆς», Ἀθῆνα 1977, σ. 61 κ.έ. Βλ. σχετικὰ καὶ σ. 24, 28, 41, 198.

Ὁ νεαρός Μαηδώνης ἄρχισε ν' ἀσχολεῖται μὲ τὰ γράμματα ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 16 χρόνων κι ἀργότερα παρακολούθησε μαθήματα στὴ Νομικὴ καὶ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Σῶζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ποιημάτων του σὲ δυὸ μικρὰ χειρόγραφα τεύχη καὶ ἀρκετὲς ἡμερολογιακὲς σημειώσεις ἐξομολογητικοῦ χαρακτήρα σὲ λογοτεχνικὸ ὕφος, γραμμένες σὲ λυτὰ φύλλα. Σὲ δημοσίευμα ποῦ περιλαμβάνει μικρὰ ἐπιλεγμένα τεμάχια τῆς παραγωγῆς αὐτῆς, καθὼς καὶ παρουσίαση τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέα⁴, βρίσκουμε περιγραφή του ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ τὸν ἐγνώριζαν τότε: «Ὁρθιο κορμί, σγουρόμαλλο κεφάλι, γελαστό καὶ σοβαρὸ μᾶζι πρόσωπο, ἤρεμη εὐγενικὰ ἔκφραση, ποῦ δὲν προδίδνε τίποτε ἀπὸ τὴν ὀρμὴ ποῦ κλίνει καὶ τὴ θέληση τὸ γενναῖο λαμπαδόκορμό του. Τὰ λόγια του λίγα, πολὺ λίγα, μὲ γέλιο ποῦ προδίδνε ἀγαθότητα κι ἄλλοτε μὲ τὴν ἀσπληρὴ ἔκφραση τῆς σοβαρότητος στὸ πρόσωπο τὸ νεανικὸ, ποῦ φώτιζε ἢ καλωσύνη. Κυττοῦσε ντροπαλά, γελοῦσε λίγο καὶ σπάνια μιλοῦσε. Παράξενη ἀλήθεια σιωπὴ (<... > Ἐκεῖ πρὸς τὸ τέλος τῆς Κατοχῆς, 19 ἐτῶν φοιτητῆς, ἔτρεχε μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του ἀπὸ γραφεῖο σὲ γραφεῖο μοιράζοντας τὸ ἔντυπο δελτίο εἰδήσεων, ποῦ οἱ ἄλλοι τὸ διάβαζαν μὲ σταματημένη τὴν ἀναπνοή. Τότε τοῦ μίλησε στὸ μυαλὸ πὼς αὐτὸ δὲν ἦταν ἀρκετό. Δὲν τὸν ἄφηρε νὰ ἠσυχάσει τὸ τρόπαιο τῶν ἡρώων τῆς Ἀλβανίας, ποῦ ἔγραψαν μὲ τὸ αἷμα τους τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς ἱστορίας μας».

Τὰ ποιήματά του, ποῦ ἀνήκουν ὅλα στὴν περίοδο 1939 - 43, εἶναι μεστὰ σὲ περιεχόμενο, ὄχι ἐντελῶς ἄψογα ἀπὸ ἄποψη μορφῆς, ὅπως εἶναι φυσικὸ γιὰ ἓνα τόσο νεαρὸ ποιητῆ, ποῦ δείχνουν ὅμως πὼς ἤξερε κάποτε νὰ ἐκφράζει σὲ ὀρθοὺς στίχους ἀκόμη καὶ ἀκατάλληλα γιὰ τὴν ποίηση βιωματικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἡ δύναμη καὶ ἡ θέληση τῆς γενναίας ψυχῆς του. Ἡ ποίησή του, παραδοσιακὴ σὲ περιεχόμενο καὶ μορφή, ἀλλὰ καὶ σ' ἐλεύθερο στίχο, ἐκφράζει ποικίλες ψυχικὲς καταστάσεις, ὅπως πόνος γιὰ μιὰ πικρὴ ἀνάμνηση, ἐλπίδα καὶ θάρρος ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ φύση, ἔρωτα —καὶ εἶχε μεγάλη δραστηριότητα ὁ Μαηδώνης στὸν τομέα αὐτὸ— ἢ ἀπελπισία ἀπὸ μιὰ ἐρωτικὴ ἀπογοήτευση, θλίψη, ὀργὴ καὶ μίσος γιὰ τὴν κατάσταση ποῦ ἔφερε ἡ Κατοχὴ. Ἡ τελευταία κατηγορία, στὴν ὁποία ἀνήκουν ἀρκετὰ ποιήματα, εἶναι αὐτὴ ποῦ σχετίζεται περισσότερο μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἡμερολογίου. Ἐνα ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα ποιήματά του, τὸ «Παρών», θεωρεῖται ἀπὸ τὸ Φοῖβο Δέλφη ὅτι ἔχει «τὸ γενναῖο παλμὸ τοῦ τραγουδιοῦ τῆς λευτεριάς τῶν Γάλλων μακί». «Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα ποιήματα ποῦ γράφτηκαν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη»⁵.

4. Περ. Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος, ὅ.π.

5. Ἄτιτλο πολυγραφημένο κείμενο τοῦ Δέλφη, ποῦ δὲν ξέρω ἂν ποτὲ δημοσιεύθηκε.

Σχετικὰ μὲ τὰ διαβάσματά του, ξέρομε ὅτι εἶχε διαβάσει Lord Byron⁶ καὶ Παλαμά⁷, ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ὁποῖου ἐμπνεύσθηκε δυὸ ποιήματά του. Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, μὲ τίτλο *Στη θανή-του*, ἀρχίζει :

*Δὲ κλαίω το Κωστή που τώρα πέθανε.
Κλαίω το Παλαμά που πήγε σκλάβος
καὶ τα λεφτεροτόγουνδα που θάγραφε.
Μαζί-μον κλαίει κι ο Ὑμηττός ο μπλάβος.

Κλαίω γιατί τον στεφάνωσαν οι βάρβαροι
κι οι ευνούχοι κυβερνήτες (. . .)*⁸

Σὲ ἄλλο ποίημά του μὲ τὸν τίτλο *Μάθημα*, ὅπου ἀπὸ κάποιους ὁμηρικὸς στίχους γιὰ τὴν ἀνδρεία βρίσκει ἀφορμὴ νὰ μιλήσει γιὰ τὸ μίσος τοῦ ἐναντίον τῶν κατακτητῶν τῆς χώρας του, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὸ Πανεπιστήμιο παρακολουθοῦσε παράδοση ὁμηρικῶν ἐπῶν τοῦ καθηγητῆ Κακριδῆ, πού ἐχρησιμοποιοῦσε μετάφραση Καζαντζάκη⁹.

Ὁ Μαηδώνης συνεργαζόταν μὲ κάποια λογοτεχνικὴ συντροφιά, «Τῶν Καλλιτεχνῶν», πού ἔβγαζε τὸ περιοδικὸ *Παλμός* (1944-46)¹⁰. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς συγκεντρώσεις τῆς συντροφιάς αὐτῆς τὸ 1943 μίλησε γιὰ τὴν τραγωδία τῆς Κατοχῆς καὶ σὲ μιὰν ἄλλη, πού εἶχε κάνει φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου τὸ 1944, ὁ νεαρὸς λόγιος μίλησε γιὰ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παπαντωνίου¹¹. Εἶχε διαβάσει ἐπίσης Κρυστάλλη καὶ Λασκαράτο, ἴσως καὶ Καρυωτάκη, πού μᾶς τὸν θυμίζει κάποια διάχυτη μελαγχολία σὲ πεζὰ καὶ ποιήματά του, γραμμένα πρὶν ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο. Σ' αὐτὰ δὲ λείπει ἡ σκέψη καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ποιήματα καὶ τὸ ἡμερολόγιο πού ἐκδίδεται, εἶδαμε ὅτι ὁ Μαηδώνης ἄφησε καὶ ἄλλες ἡμερολογιακὲς σημειώσεις, ὅπου ἀπὸ ἀφορμὴ διάφορα γεγονότα ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του καὶ τὶς σκέψεις πού αὐτὰ τοῦ δημιουργοῦν. Σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς σημειώσεις περιγράφει νεανικὲς παλληκαριῆς καὶ τὴν ἵπποτικὴ συμπεριφορὰ πού κάποτε ἔδειξε, ὅταν ἐνοχλήθηκε ἀπὸ νεαροὺς μιὰ παρέα κοριτσιῶν. Ἄλλου ἐκφράζει τὴ δυσφορία του γιὰ τὶς χωρὶς ἐνδιαφέρον συντροφιῆς καὶ τὴν ἀσήμαντὴ ζωὴ καὶ δείχνει τὴν ἐπιθυμία νὰ συμβάλει στὴν ἠθικὴ διόρθωση τῆς κοινωνίας,

6. Βλ. ἡμερολόγιο, σ. 78.

7. Βλ. ἡμερολόγιο, σ. 135.

8. Χφ. «Ποιήματα», ἀρ. 2, σ. 6.

9. Χφ. «Ποιήματα» ἀρ. 1, σ. 28 - 31.

10. Ἡ συντροφιά προερχόταν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ περιοδικοῦ *Διάπλασις τῶν Παιδῶν*. Ἐκδότης τοῦ «Παλμοῦ» ἦταν ὁ Κώστας Ἀγαπητίδης, Διευθυντῆς σήμερα στὴν Ἴονικὴ καὶ Λαϊκὴ Τράπεζα.

11. Περ. *Παλμός*, ὁ.π.

ὅπως ἀγωνίστηκαν ὁ Ψυχάρης, ὁ Λασκαράτος καὶ ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πόσο θὰ τοῦ ἐστοίχιζε ἡ προσπάθεια αὐτή. Τὴ βαθειὰ ἠθικὴ κρίση τοῦ περιβάλλοντος ὅπου ζεῖ καταγγέλλει ἔντονα καὶ στὸ ἡμερολόγιό του¹². Τὶς ἀρχές του αὐτὲς ὀφείλει καὶ στὴ χριστιανικὴ ἀγωγή καὶ συνειδήσή του, ὅπως εἶχαν διαμορφωθεῖ στὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον του καὶ ἐκφράζονται στὰ γραπτὰ του ποὺ ἔχω ὑπόψη μου.

Ὁ πατριωτικὸς δυναμισμὸς τοῦ Μαηδώνη, ἡ ἀγανάκτησή του γιὰ τὰ ἐρείπια τῆς Κατοχῆς καὶ ἡ ἀκλόνητὴ ἐπιθυμία του νὰ πολεμήσει γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας του προβάλλουν μὲ ἔνταση καὶ ἐκφραστικὸ πλοῦτο στὰ κείμενά του ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸν «Κόσμο τῆς Ἑλληνίδος». Ἄλλο κείμενό του, ἀδημοσίευτο, ἐντυπωσιάζει ἐξ ἴσου γιὰ τὴν ἠθικὴ συγκρότηση τοῦ ἐφήβου αὐτοῦ, τὸν ἥρωικὸ παλμὸ τῆς ψυχῆς του, τὸ λόγο τὸ γεμάτο ἀξιοπρέπεια, πρῶμιμὴ ὀριμότητα καὶ τόλμη ποὺ ξαφνιάζει. Πρόκειται γιὰ ἀποχαιρετιστήρια ὁμιλία, γραμμὴν στὶς ἀρχές Ἰουλίου 1943, ὅταν ἀπεφοίτησε ἀπὸ τὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή. Ἔχει τὸν τίτλο «Μιά ζοῆ ποὺ τέλεψε, λόγια χαιρετισμοῦ» κι ἐκφράζει τὰ βιώματα τῆς ἀγωνιζόμενης νεολαίας τῆς Κατοχῆς. Ὁ Μαηδώνης, ποὺ εἶχε συνείδηση καὶ δράση ἀγωνιστῆ πολὺ πρὶν καταταχθεῖ στὸν Ε.Δ.Ε.Σ. καὶ καταπαιστεῖ μὲ τὸ ἡμερολόγιο, διαμαρτύρεται, γιὰτὶ οἱ μεγάλοι δὲν κατανοοῦν πόσο ἀπροεידωποίητὴ ἦταν ἡ νεολαία γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση τοῦ πολέμου: «*Κηρύξεις πολέμου, ἀγῶνες, ἐποποιεῖς, παλιγγενεσίες, ὄνειρα π' ἀληθεύουνε, ἀλήθειες ποὺ σβιοῦνται, μαρμαρωμένοι βασιλιάδες π' ἀνασταίνονται, νίκες, ἡττες, ἐπιθέσεις, ὑποχώρησεις, αἵματα, σκοτωμοί, σκλαβιά, πείνα, ἀδυνατισμοί, ἀπογοητεψες, ξεπεσμοὶ καὶ ἀθλιότητες στοὺς ψυχικούς, στοὺς ἠθικούς, στοὺς πνευματικούς μας κόσμους*». Ὅλα αὐτὰ ἐπέδρασαν στοὺς νέους, ποὺ πολλοὶ τοὺς εἶπαν ἀναρχικούς, ἐπαναστάτες κι ἀνάξιους γιὰ βραβεῖα. Κι ὅμως τὰ ἴδια αὐτὰ παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια, κουβάλησαν στοὺς κοκκαλιάρικους ὤμους τοὺς λιπόθυμους ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὸ κρύο, ἀκόμη καὶ πεθαμένους. «*Μόνον ποὺ ζήσαμε εἶναι νίκη. Μόνον ποὺ ἀγωνιστήκαμε ἦταν ἡρωισμὸς (...). Μόνον ποὺ δὲν τρελλαθήκαμε ἦταν ἐπικράτηση*». Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς αὐτοῦς, τοὺς καταξιωμένους ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἔκαναν τὶς πιὸ ἀπίθανες, τὶς πιὸ ἀκατάλληλες καὶ σκληρὲς δουλειές, γιὰ νὰ κρατηθοῦν στὴ ζωὴ αὐτοὶ καὶ οἱ οἰκογένειές τους. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἄφησαν στὴ μέση τὰ σχολικὰ τους ἔργα. Ἀποδοκιμάστηκαν ὅμως γιὰ τὴ χαμηλὴ ἐπίδοση καὶ τὴ συμπεριφορὰ τους, καὶ ὁ Μαηδώνης, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴ στάση τῶν ἐπικριτῶν, μιᾶ μὲ σκληρὰ λόγια καὶ περνᾶ στὴν ἀντεπίθεση. Γι' αὐτὸν οἱ νέοι αὐτοὶ εἶναι πρῶτοι καὶ ἥρωες καὶ ἀξίζουν συγχαρητήρια καὶ σεβασμό. Τὸ κενὸ τῆς μάθησης τὸ ἀντικαθιστᾶ ἡ πείρα τῆς ζωῆς. Τὰ μεγάλα γεγονότα ποὺ ἐζησαν εἶναι οἱ τρανοὶ τους δάσκαλοι.

12. Βλ. σ. 76, 111 κ.έ.

«Νοιώθουμε μιὰ δύναμη νὰ μᾶς ξεχειλάη (<...>). Μιὰ δύναμη ποὺ θέλει νὰ μάθῃ, νὰ δουλέψῃ, νὰ χτίσῃ (<...>) καβάλλα στ' ἄτια τῆς νίκης καὶ τῆς λευτεριάς θὰ ξεχρῶθουμε σὰ σιφούνια καὶ θὰ πᾶμε μπρός, καὶ θὰ πᾶμε ψηλά, καὶ θὰ φέροουμε τὴν Ἑλλάδα σὲ ὕψη ποὺ δὲ θὰ τὰ φτάνῃ ὄχι τὸ μάτι, μὰ οὔτε κι ὁ νοῦς». Κατόπιν δίνει ἓνα μεγάλο ἀπόσπασμα ἀπὸ *Τὸ ταξίδι μου* τοῦ Ψυχάρη, ποὺ διδάσκει τοὺς νέους νὰ πρωτοτυποῦν, νὰ μὴν ἔχουν τὴ στενὴ καὶ μικρόχαρη λογικὴ τῶν μεγάλων καὶ νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν οἰκογένειά τους καὶ νὰ ὑποστοῦν τὴν πιὸ μεγάλη θυσία, ἂν θέλουν νὰ ἀφοσιωθοῦν στὴν πατρίδα. Αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Ψυχάρη, τὸ «Παραμῦθι τοῦ Ἀδάκρυτου» στὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» καὶ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀρχαίας Σπάρτης τὸν ἐμπνέουν ἓνα χρόνο πρὶν ξεκινήσει γιὰ τὸ βουνό. Βρισκόμαστε σὲ ἄλλη μιὰ περίπτωσις ἑλληνολατρείας, ποὺ ἐκδηλώνεται ἀκολουθώντας τοὺς δρόμους τῆς λογισύνης. Καὶ καταλήγει μ' αὐτὴ τὴν κατηγορηματικὴ καὶ προφητικὴ δήλωσις: «*Ἐμεῖς ταχτήκαμε μπροστάρηδες στὸν ἀγώνα. Ταχτήκαμε ἀπὸ τώρα. Εἴμαστε γεννημένοι γι' αὐτὸν καὶ προσφερόμαστε δλόψυχα. Καὶ τώρα, μαζὶ μὲ τὸ στερόν μας τὸ χαιρετισμό, δασκάλοι καὶ γονιοί, σᾶς δίνουμε τὴν ἐσχατὴ καὶ τὴν τροπὴν ἐπόσχεση πὸς γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ Ἑλλῆνα ὄχι μόνο τῆ ψυχῆ μας, ὄχι μόνο τὴ δύναμη τοῦ σώματος καὶ τοῦ μυαλοῦ θὰ δώσοουμε, μὰ καὶ τὴ ζωὴ μας θὰ προσφέροουμε σφαχτάρω.*»

Στὸ λόγο τοῦ Μαηδώνη ἐντοπίζονται τὰ πρότυπά του στὴ ζωὴ καὶ τὸ γράψιμο. Ἡ ψυχοσύνθεσις καὶ τὸ πρόγραμμά του ὁμῶς διαφωτίζονται καλύτερα ἀπὸ τὴν πατριωτικὴ δρᾶσις του πρὶν βγεῖ στὸ βουνό. Τέλος τοῦ 1942 ἐντάχθηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴν ἀντιστασιακὴ ὀργάνωσις 3A¹³, στὸ ἔνοπλο τμήμα τῆς ὀμάδας τῆς Ν. Σμύρνης, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν 10 - 12 ἄτομα. Ψύχραιμος καὶ μὲ ἀρχηγικὲς ἰκανότητες, χρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τὴν ὀργάνωσίν του σὲ ἐπιχειρήσεις, ὅπως ἐναντίον ἐπιταγμένου σπιτιοῦ ἀπὸ Γερμανοὺς τὸ 1943 στὴ λεωφόρο Συγγροῦ, ὅποτε κατάφερε νὰ ἀφαιρέσει ἔγγραφα ποὺ ἐνδιέφεραν τὴν ὀργάνωσίν του. Ὁ σύντροφός του στὴν ἐπιχείρησις Στέλιος Ἀναστασιάδης, ποὺ μοῦ ἀνέφερε τὸ περιστατικόν, καὶ σήμερα ἀκόμη εἶναι ἰδιαίτερα ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἐνέργειάς του. «Ὅταν

13. Πρόκειται γιὰ τὴν ὀργάνωσις «Ἀγῶν Ἀπελευθερώσεως, Ἀναγεννήσεως», ποὺ ἦταν ἀντιμοναρχικὴ καὶ ἰδρύθηκε τὸ Νοέμβριον τοῦ 1942 ἀπὸ πενταμελὴ ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία μετεῖχε ὁ Στρατηγὸς Στέφ. Σαράφης. Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε τὴν ὑποστήριξις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν Θ. Σοφοῦλη καὶ Γ. Παπανδρέου καὶ τὴν ἀνοχὴ τῆς ἐξόριστης κυβερνήσεως τοῦ Καίρου. Μετὰ τὴν προσχώρησις τοῦ Σαράφη στὸν ΕΛΑΣ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1943 ἡ ὀργάνωσις, ποὺ ἐξέδιδε καὶ τὴν ἐφημερίδα *Ἐθνικὸς Ἀγῶν*, ἀτόνησε. Βλ. Φοῖβος Γρηγοριάδης, *Τὸ ἀντάρτικο: ΕΛΑΣ - ΕΛΕΣ - ΕΚΚΑ - (5/42)*, τ. Α', Ἀθήνα 1964, σ. 200, 206, 210· Στέφ. Σαράφης, *Ἀπαντα*, τ. Α' (*Ὁ ΕΛΑΣ*), Ἀθήνα 1964, σ. 56 - 57· Σόλων Γρηγοριάδης, *Ἱστορία τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος (1941 - 1967)*, τ. Α', Ἀθήνα 1973, σ. 252 - 254.

ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1944, σκέφθηκε ὅτι στὸ βουνὸ θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει περισσότερες ὑπηρεσίες, κατατάχθηκε στὸν Ε.Δ.Ε.Σ.

Εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐντοπίσουμε τὶς προτιμήσεις τοῦ στὴν ποίηση, γιὰ τὶς ὁποῖες ἡ ἀναφέρει ὁ ἴδιος ἡ ὑπάρχει ἐξωτερικὴ μαρτυρία. Ἡ γνωριμία τοῦ Μαηδώνη μὲ κάποιον ἔργο, ὅσο κι ἂν τὸ ἐκτιμᾷ καὶ ὑποσυνειδητὰ ἢ ἐνσυνειδητὰ τὸ μιμεῖται, δὲν τὸν κάνει νὰ ἀποδέχεται ὅπωςδῆποτε τὶς θέσεις τοῦ καὶ τὶς ἀπόψεις του, ἂν αὐτὲς ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δική του πίστη ἢ βιοθεωρία. Ἔτσι συμβαίνει μὲ τὴ *Ζωὴ ἐν τάφῳ* τοῦ Μυριβήλη. Ἐδῶ ὑπῆρχε ἓνα ἔργο ἀναγνωρισμένο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔνοιωθε ιδιαίτερη συμπάθεια, ἀφοῦ μὲ τὸ συγγραφέα του τὸν ἔβλεπε καὶ ὁ δεσμὸς τῆς κοινῆς καταγωγῆς. Ἡ *Ζωὴ ἐν τάφῳ* ὅμως εἶναι ἔργο ἀντιμιλιταριστικὸ καὶ ὁ Μυριβήλης πιστεύει στὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ ὄχι τῆς ἐθνικιστικῆς ἢ τῆς κομματικῆς ἰδεολογίας. Αὐτὸ ἔκανε τὸ Μαηδώνη, ποὺ ζοῦσε κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθήκες καὶ εἶχε διαμορφώσει ἄλλο ἰδεῶδες, νὰ χρησιμοποιήσει μοτίβα καὶ φράσεις ἀκόμη ποὺ τοῦ ἔρχονταν στὸ νοῦ ἀπὸ τὸ ἔργο ποὺ ἐθαύμαζε, νὰ μὴν ἀκολουθήσει ὅμως τὶς ιδέες καὶ ἀντιλήψεις ποὺ δὲν συμφωνοῦσαν μὲ τὶς δικές του. Δέχεται τὴν ἐπίδραση, λοιπὸν, τοῦ ὅφους, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ περιεχομένου. Θὰ ὑποστηρίξαμε ὅτι καὶ ἡ βασικὴ ιδέα τοῦ πολεμικοῦ ἡμερολογίου ἔχει γιὰ τὸ Μαηδώνη τὴν ἀφετηρία τῆς στὸ ἔργο τοῦ Μυριβήλη, ἂν δὲν μπορούσε ἴσως νὰ ὑπάρξει ἡ ἀντίρρηση ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ἔνταση, ἡ ποιητικὴ διάθεση καὶ τὸ βίωμα τῆς ἐπικίνδυνης κατάστασης ἦταν αὐτὰ ποὺ ὁδήγησαν αὐθόρμητα τὸ Μαηδώνη στὴν ἀπόφαση νὰ κρατήσει ἡμερολόγιο.

Σὲ κάποιον σημεῖο τοῦ ἡμερολογίου γίνεται ἀναφορὰ σὲ γνώμη τοῦ ἀντιχιτλερικοῦ συγγραφέα St. Zweig, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ παράθεση τοῦ χωρίου δηλώνει καὶ γνώση ὀλόκληρου τοῦ ἔργου στὸ ὁποῖο ἀνήκει.

Ὁ Μαηδώνης βρίσκει εὐχαρίστηση ὄχι μόνον στὴ λόγια πνευματικὴ δημιουργία, ἀλλὰ καὶ στὸ δημοτικὸ προφορικὸ λόγο ποὺ τοῦ κάνει ἐντύπωση. Ἡ παράθεση παροιμιῶν καὶ λαϊκῶν δοξασιῶν παρατηρεῖται σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἡμερολογίου.

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ ἡμερολογίου μᾶς ἀφήνει μὲ τὴν ἐντύπωση ἑνὸς πληθωρικοῦ δυναμισμού, ποὺ δὲν ὀφείλεται μόνον στὴν ἡλικία τοῦ συγγραφέα του. Καὶ ὁ θάνατος τοῦ νεαροῦ ἀπὸ ἀτύχημα —σκοτώθηκε ἀπὸ ἐκπυρσοκρότηση τοῦ ὄπλου τοῦ στὴ Λευκάδα στὶς 23 Σεπτεμβρίου 1944— μᾶς δημιουργεῖ κάποια ἀπορία καὶ περιέργεια κατὰ πόσο προκάλεσε ὁ ἴδιος τὴ μοίρα του : Σὲ μερικὰ σημεῖα τοῦ ἡμερολογίου εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ ὑπερανθρώπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Μαηδώνης ἀντλεῖ δύναμη γιὰ τὰ δικά του ἔργα. Γενικά, τὶς ἀναμνήσεις καὶ τὰ παραθέματα ἀπὸ ξένα ἔργα, τὰ βιώματα καὶ τὶς ψυχικὲς ἀντιδράσεις τὰ συναντοῦμε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ἡμερολογίου, ἐνῶ στὸ δεῦτερο κυριαρχεῖ ἡ δράση καὶ ἡ καταγραφή τῶν γεγονότων.

Ἡ πιὸ συζητήσιμη ἴσως πλευρὰ τοῦ ἡμερολογίου εἶναι ὁ κομματικὸς φανατισμὸς τοῦ Μαηδώνη καὶ ἡ τυφλὴ πίστη του στὴν ἰδεολογία τῆς ἐθνικοφροσύνης. Ὁ Μαηδώνης βγῆκε ἀντάρτης, γιὰ νὰ χτυπήσει ταυτόχρονα καὶ τοὺς δυὸ ἐχθροὺς τοῦ ἔθνους, τὸ ναζισμὸ καὶ τὸ μπολσεβικισμὸ. Καὶ γιὰ τοὺς δυὸ ἔχει τὴν ἴδια γνώμη, ὅτι ὁ ἀληθινὸς Ἕλληνας πρέπει νὰ τοὺς πολεμήσει μέχρι θανάτου. Ἡ τοποθέτησή του αὐτῆ, ἔκφραση τῆς διάσπασης στὴν πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ κατάσταση τῆς ἐποχῆς του, δικαιώνεται ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀφοσίωσή του στὸν ἐθνικὸ ἀγῶνα καὶ τὸν ἀδικο θάνατό του τὴν ὥρα τοῦ καθήκοντος.

Στὴν καταγραφὴ τῶν καθημερινῶν περιστατικῶν, ποὺ ὁ Μαηδώνης δὲν ἐπρόλαβε νὰ τὴν τελειώσει καὶ νὰ τὴν ἐπεξεργαστεῖ, συναντιοῦνται καὶ διασταυρώνονται τάσεις καὶ ιδιότητες ποὺ δὲ συμβιβάζονται ἀπὸ πρώτη ἄποψη: Ἐφηβικὸς ρομαντισμὸς καὶ τραχύτητα τῆς ζωῆς, ἰδεαλισμὸς καὶ ρεαλισμὸς, συνδυασμένος μὲ θέληση γιὰ δράση, στοχασμὸς καὶ πρακτικὴ ἀπασχόληση, ἐρωτικὴ ἔξαρση καὶ διάθεση γιὰ βία καὶ πόλεμο, ἐπίδραση ἀπὸ τὴν κλασικὴ παιδεία καὶ ἀμερικανικὰ κινηματογραφικὰ ἔργα, νεανικὸς φανατισμὸς καὶ πίστη στὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὴ δικαιοσύνη. Οἱ ἀντιφάσεις ἐξηγοῦνται ἴσως ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχομε νὰ κάνουμε μὲ ἰσχυρὴ προσωπικότητα, ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη ὠριμάσει καὶ σταθεροποιηθεῖ. Πάντως τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῶν στοιχείων αὐτῶν στὸ λόγιο, χάριι στὶς ἐκφραστικὲς δυνατότητες τοῦ Μαηδώνη, εἶναι ἓνα ἀνάγνωσμα ὄχι μόνον ἀξιοπρόσεκτο ὡς ἱστορικὸ ντοκουμέντο, ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέρον καὶ συναρπαστικὸ γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἐκθεσης τῶν γεγονότων.

Τὸ χειρόγραφο καὶ ἡ ἐκδόσή του

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἡμερολογίου ποὺ ἐκδίδομε ἔγινε ἐντελῶς τυχαῖα. Πρὶν λίγα χρόνια εἶχα ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Φ. Μαηδώνη, κι ὅταν ρώτησα τὴ μητέρα του ἂν ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στίχους εἶχε ἀφήσει καὶ πεζά, μοῦ παρουσίασε τὸ ἡμερολόγιο τῆς δράσης του στὸν Ε.Α.Ε.Σ. καὶ τίς παλιότερες σημειώσεις του ποὺ ἀναφέραμε. Τὸ ἡμερολόγιο, ὅπως ἦταν φυσικὸ, μοῦ ἔκαμε πολὺ μεγάλη ἐντύπωση γιὰ τὸ ἦθος καὶ ὕφος τοῦ συγγραφέα του καὶ γιὰ τίς εἰδήσεις ποὺ παρέχει. Τὸ κείμενο αὐτό, ἔτσι ὅπως γράφτηκε στιγμὴ πρὸς στιγμὴ καὶ μακριὰ ἀπὸ τὴ σκέψη γιὰ ὑστεροφημία, ἀποτελεῖ αὐθεντικὴ μαρτυρία καὶ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση.

Τὸ ἡμερολόγιο δὲ διασώθηκε ὀλόκληρο στὴν πρωτότυπη μορφή του. Μετὰ τὸ θάνατο τῆς μητέρας τοῦ συγγραφέα ἀνακάλυψα ὅτι ἓνα τμῆμα τοῦ χειρογράφου (σελ. 131 κ.ἑ. τῆς ἐκδόσεως) ἔλειπε, κι ὅταν τὸ ἀναζήτη-

τησα, δὲν μπόρεσα νὰ τὸ βρῶ οὔτε καὶ ἔμαθα τί ἔγινε. Πρὶν πεθάνει ἡ Ἀθηνᾶ Μαηδώνη, μοῦ εἶχε παραδώσει δακτυλογραφημένο ἀντίγραφο ὁλοκλήρου τοῦ ἡμερολογίου, γιὰ νὰ σχηματίσω ἀντίληψη τοῦ περιεχομένου του. Ἀργότερα τῆς ἐζήτησα τὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ παραδιδοντάς το δὲ θυμήθηκε νὰ μοῦ πεῖ τίποτε γιὰ τὸ τμήμα ποῦ λείπει. Ἔτσι σήμερα εἶμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἀρκεστοῦμε γιὰ τὸ τμήμα αὐτὸ στὸ ἀντίγραφο.

Τὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένο σὲ μπλόκ διαστάσεων $0,252 \times 0,181$, τὰ φύλλα τοῦ ὁποίου ἔχουν τυπωμένο τὸ ἐπάνω τμήμα τους μὲ τὶς ἐξῆς ἐνδείξεις: «Ἐμπορικὸν καὶ Βιομηχανικὸν Ἐπιμελητήριον Ἀθηνῶν, Κατηγορία 13η, Πιστοποιητικὸν δικαίωματος ψήφου». Ἀκολουθεῖ τυπωμένη ἄδεια συμμετοχῆς στὶς ψηφοφορίες τοῦ Ε.Β.Ε.Α. τοῦ ἔτους 1935. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Μαηδώνης φεύγοντας στὸ βουνὸ πῆρε μαζί του ὅ,τι χαρτικὸ βρῆκε πρόχειρο. Τὸ μπλόκ αὐτὸ ἀνῆκε στὸν πατέρα του, ποῦ ἐργαζόταν στὸ Ε.Β.Ε.Α., καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 60 φύλλα, τῶν ὁποίων πρῶτα γράφτηκε τὸ verso τοῦ ἐντύπου καὶ κατόπιν τὸ recto ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἡμερολογίου πρὸς τὴν ἀρχή. Ἔτσι, τὸ verso τοῦ ἐντύπου ἀποτελεῖ τὸ recto τοῦ ἡμερολογίου καὶ τὸ recto τὸ verso. Τὰ φύλλα ἀριθμήθηκαν ἀπὸ μένα. Ἡ ἔκταση τοῦ κειμένου τοῦ verso τοῦ ἡμερολογίου, ἐπειδὴ τὸ μισὸ φύλλο εἶναι τυπωμένο, εἶναι πολὺ μικρότερη ἀπὸ τὴν ἔκταση τοῦ recto. Ἀπὸ τὰ φύλλα τὰ πρῶτα ἑπτὰ εἶναι γραμμένα μὲ μελάνι καὶ τὰ ὑπόλοιπα μὲ μολύβι τῆς κόπιας. Τὸ recto τοῦ φ. 32 ἔμεινε ἐντελῶς ἄγραφο καὶ τὸ φ. 37α ἀρχίζει μὲ μισὴ φράση, ἐπειδὴ τὸ προηγούμενο ἀπ' αὐτὸ ἔχει σχιστεῖ. Κατὰ τὰ ἄλλα ἢ συνέχεια τῶν φύλλων παρουσιάζει ἀρκετὲς ἀνωμαλίες, γιὰ αὐτὸ καὶ παραθέτομε ἐδῶ τὴ σειρά τους: φ. 1α - 3α, 6α - 7α, 4α - 5α, 8α - 9β, 10α - 29α, 33α, 47α, 30α - 31α, 34α - μέσο 50α ἐκτὸς τοῦ φ. 47α, μέσο 51α - 52α, μέσο 50α - μέσο 51α, 53α - 60β, 59β - 1β, ἐκτὸς τοῦ φ. 9β.

Ὁ Μαηδώνης ἀκολουθεῖ δικό του τονικὸ σύστημα, ποῦ εἶναι τὸ μονοτονικὸ ὅπως τὸ ἐφαρμόζαν μερικοὶ λογοτέχνες τῆς ομάδας τῶν «Καλλιτεχνῶν» ποῦ ἐξέδιδε τὸ περιοδικὸ *Παλμός*. Τὸ σύστημα αὐτό, ποῦ εἶχε ἤδη διδάξει ὁ Ψυχάρης, ὁ συγγραφέας εἶδε στὶς μέρες του νὰ τὸ ἐφαρμόζει, ἐλαφρὰ παραλλαγμένο, καὶ ὁ δάσκαλός του στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γ. Κακριδῆς, τοῦ ὁποίου τὸ δοκίμιο *Ἑλληνικὴ κλασσικὴ παιδεία* (1941) εἶχε τότε προκαλέσει τόσο θόρυβο. Ἡ ομάδα τῶν «Καλλιτεχνῶν» εἶχε πιὸ ριζοσπαστικὴ γραμμὴ γιὰ τὸν τονισμό, ἀφοῦ δὲν ἔθετε τόνο σὲ καμιά μονοσύλλαβη λέξη. Ὁ Μαηδώνης ὅμως ἀκολουθοῦσε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὶς ιδέες τοῦ Ψυχάρη, ἀφοῦ, ὅπως ἐκεῖνος, ἀπέδιδε τὸ υ τῶν διφθόγγων αυ, ευ μὲ φ ἢ β. Ἔτσι, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις του καὶ ἡ στάση του σὲ πολλὰ ζητήματα εἶναι ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη περισσότερο ἀπ' ὅσο φαίνεται στὸ ἡμερολόγιό του.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ὀρθογραφία του δὲν εἶναι ἄψογη. Στὸ χειρόγραφό του, ποὺ ἀντιπροσωπεύει σὲ ἕκταση τὰ τρία τέταρτα τοῦ ἡμερολογίου, παρατηρήσαμε σαρανταπέντε περίπου λάθη σὲ λέξεις καὶ τύπους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ ἐπαναλαμβάνονται. Τὸ περίεργο αὐτὸ γεγονός ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δὲν ἐπεξεργάσθηκε τὸ κείμενό του σὲ ὀριστική μορφή, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐνδείξεις καὶ ὑπομνήσεις γιὰ τὸν ἴδιο, ποὺ περιέχονται στὸ ἡμερολόγιο. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἐξήγηση αὐτή, ὑπάρχει καὶ τὸ γεγονός ποὺ ἀναφέραμε, ὅτι οἱ μαθητὲς τῆς Κατοχῆς ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ μορφωθοῦν κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθήκες, ὅταν μάλιστα παράλληλα μὲ τὴ μάθηση δὲν παραμελοῦσαν καὶ τὸ καθῆκον τους πρὸς τὴ σκλαβωμένη πατρίδα. Ὁ ἴδιος ὁ Μαηδώνης, στὴν ὁμιλία του ποὺ ἀναφέραμε «Μιὰ ζοὴ ποὺ τέλεψε, λόγια χαιρετισμοῦ» (σ. 7) ἀναφέρει τὰ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ βάσανα τῶν συμμαθητῶν του, μέσα στοὺς ὁποίους πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὸν ἴδιο.

Στὴν ἔκδοση ἀκολουθήσαμε πιστὰ τὸ χειρόγραφο διατηρώντας τὸ τονικὸ σύστημά του ὡς τὸ τέλος τοῦ κειμένου, κάθε ἰδιομορφία γραφῆς, καθὼς καὶ τὶς ἀνορθογραφίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖο τμήμα (σ. 131 κ.έ.), ὅπου ἡ ἔλλειψη χειρογράφου μᾶς ἀνάγκασε νὰ ἀκολουθήσουμε τὴν κανονικὴ ὀρθογραφία. Τὰ ἀρχικὰ μερικῶν λέξεων, ποὺ στὸ χειρόγραφο εἶναι ἄλλοτε κεφαλαῖα καὶ ἄλλοτε μικρά, τὰ ἀποδώσαμε ὅπως ἀπαντοῦν στὸ πρωτότυπο. Εἰδικὸ πρόβλημα ἀποτελοῦν οἱ βωμολοχίες, ποὺ ὅπως δὴποτε ἐνοχλοῦν. Προτιμήσαμε νὰ τὶς διατηρήσουμε, ἀφοῦ ἄλλωστε αὐτὸ δὲν εἶναι καινοτομία. Στὸ τελευταῖο ὅμως τμήμα τοῦ ἡμερολογίου, ὅπου τὸ ἀντίγραφο διατηρεῖ μόνο τὸ ἀρχικὸ τῶν λέξεων αὐτῶν, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ κρατήσουμε τὸ ἴδιο σύστημα. Ἡ στίξις καὶ ἡ παραγραφοποίηση εἶναι τοῦ Ἄρ. Στεργέλλη, ποὺ ἐκδίδει τὸ κείμενο. Ὑποσημειώσεις ὑπάρχουν ἐλάχιστες, ὅπου κυρίως ἀναφέρονται περιθωριακὲς φράσεις τοῦ χειρογράφου ἐκτὸς κειμένου ἢ ἄλλες ποὺ διαγράφονται σ' αὐτό, ἐνῶ ἔχουν κάποια σημασία, σχολιάζονται τοπωνύμια ἢ γίνεται παραπομπὴ σὲ συγκεκριμένα χωρία ἔργων, τῶν ὁποίων κάνει μνεῖα ὁ συγγραφέας. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ μπαίνει μπροστὰ ἀστερίσκος, ἐνῶ οἱ ὑποσημειώσεις ποὺ σχολιάζουν ἱστορικὰ τὸ κείμενο καὶ ἀνήκουν στὸν Η. Fleischer ἔχουν αὔξοντα ἀριθμό.

Κριτικὰ σύμβολα :

< > προσθήκη ἢ ἀποκατάστασις γραμμάτων,

<...> φθαρμένο σημεῖο στὸ χειρόγραφο ἢ κενὸ στὸ ἀντίγραφο,

[ ] ὀβελισμός.

ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ

ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

φ. 1α

24 - 6 - 44

*Γειά-σας βουνά με τους γκρεμούς, λαγκάδια με
τις πάχρες.*

Καλώς το τ'άξιο το παιδί και τ'άξιο παλληκάρι.

(Δημοτικό - Το κλεφτόπουλο)

Στη λέφτερη ορεινή Ελλάδα.

Μιά βδομάδα είναι τώρα, μέρες επτά, που βολοδείραμε και παλαίψαμε στα βουνά και στα κατσάβραχα, στους αγέρηδες και τα λιοπύρια, στους σκονισμένους δρόμους με τους λάκκους και στα γκριζόμαβρα στουρνάρια, ως που να φτάσουμε τούτη την εφτυχία, να ρουφήξουμε στα ζαρωμένα και σκονισμένα πλεμόνια-μας τ' αγέρι της λεφτεριάς! Αλλοιώτικο αγέρι. Αλλοιώς το περιμέναμε να μוסκοβολά κι αλλοιώς το βρήκαμε να φυσάει. Δεν είναι απαλό τ' αγέρι της λεφτεριάς στη βουνίσια λέφτερη Ελλάδα. Δεν είναι μוסκομουριστό σαν την αμυγδαλιά και σαν το θυμάρι. Βαρείά είν' η μυρωδιά-του. Βαρείά και δυνατή. Μπαρούτι και τσακμακόπετρα. Σαν το κρασί το δυνατό σπιθουράει και καίει τα φλεμόνια, το λαρύγγι, το κορμί. Σαν το ραχί το βαρβάτο ζαλίζει όποιον έχει τη χαρά και την εφτυχία να το πρωτορουφήξει. Βαρβατίλα και καφεράδα γιομάτο συνταράζει τα σωθικά.

Φτάσαμε πιά στα λέφτερα χώματα. Πατήσαμε πιά τα λέφτερα βουνά με τα πέφκα, τις οξίες και τα ελάτια. Ήρθαμε στη γη που αναπνέει όσο θέλει κι όταν θέλει τ' οξυγόνο του ουρανού. Αγγίζαμε το χώμα που κλείνει μέσα-του όλα τ' άγια της Φυλής, όλα τα φλάμπουρα και τις πχντιέρες. Τα βούκινα, οι τρομπέτες και τα κέρατα τσουγκρίζουνε της λεφτεριάς τραγούδια. Τα ντουφέκια βροντάνε και τα βουνά παίρνουν τη βροντή και την κάνουνε δική-τους, σαν να κράζουν :

— Χαρά στα παλληκάρια που λεφτέρωσαν τούτον τον τόπο. Χαρά στους λεβέντες, που τραγουδάνε τα κλέφτικα λεφτεροτραγούδα και στήσανε τα στέκια-τους, τα λημέρια-τους, τα πόστα-τους, τα γρέκια-τους και τα καραούλια πάνω σε τούτες τις λέφτερες κορφές. Χαρά στους αντάρτες που ζώθηκαν τα πιστολομάχαιρα και τα φυσεκλίκια, τις μπαλάσκες και τα κουμπούρια, τους γκράδες, τα μάνλιχερ και τ' αφτόματα, τα μάουζερ και τα εγγλέζικα ομορφοτούφεκα/κι ήρθαν και φώλιασαν στα βουνά για την Ιδέα, μονάχα για την Ιδέα, για την πατρίδα και τη λεφτεριά.

φ. 2α

Τούτη την ώρα, που πλημμύρα ανεβαίνει απ' τα στήθια-μου και θολούρα χαράς σκοτίζει το νου-μου, τίποτα δεν μπορώ να πω. Ο γέρο πλάτανος, 800 χρόνια ζωή, που μου δίνει τούτη την ώρα τη σκιά-του, το νερό,

που βγαίνει απ' τη βαθειά νερομάνα του βουνού παγωμένο, αιώνες τώρα, το γεράκι που πλανάει πάν' απ' το κεφάλι-μου και το μάτι-του ψαχουλέ-βει τις γωνιές και τη γη, νοιώθουνε, μπορούνε να νοιώθουνε τον αναβρασμό που γίνεται μέσα-μου, το παλαιτιό, τη φουσκοθαλασσιά, το γροθοκοπάνημα. Δυνατό 'ναι το ρακί και συνταράζει το κεφάλι και το κορμί. Το σφυρί το αντάρτικο σφυρηλατάει την ψυχή-μου. Ας βοηθήσουν της Ελλάδας οι θεοί.

1. Ο πρώτος αντάρτης πού 'δαμε.
2. Τηλεφωνικά καλώδια.
3. Μεταγωγικά.
4. Πορεία ως που να φτάσουμε.
5. Οι πρώτοι σκόρπιοι αντάρτες.
6. Τραβούμε στη Δερβίζανη, τον τόπο του στρατηγείου.
7. Λάκκα Σούλι λέγεται το μέρος.
- 7α. Οι φοιτητές είναι στον 5ο Λόχο του 3/40.
8. Βρίσκουμε μεγάλο μεταγωγικό με τη συνοδείά-του.
9. Χαιρετισμοί με τους βουνίσσιους αγωνιστές.
10. Φτάνουμε στο Στρατηγείο με βροχή.
11. Το Στρατηγείο απ' όξω γιομάτο συνδέσμους κι αγγελιοφόρους.
12. Αντιγράφω τα γράμματα της Εν. Εφ. Αξιωμα. και Υπαξ. προς το Στρατηγό και προς την εγγλέζικη αποστολή.
13. Παίρνουμε σημείωμα για να φάμε. Οι 3 αξιωματικοί στο Α' Επιτελικό Γραφείο κι εγώ με τους 2 λοχίες στο Α' Τάγμα.
14. Το Στρατηγείο με την ελληνική σημαία-του και με το σκοπό με το ιταλικό αφτόματο Breda κάνει την πέτσα-σου να σηκώνεται.
15. Σάλπιγγες βαράνε προσκλητήρια και σαλπίσματα.
16. Πάμε στο Α' Τάγμα. Διαβάζεται κείνη την ώρα μιά διαταγή.
17. Χτές έγιναν ρίψεις από 10 αεροπλάνα με φωτοβολίδες, τα 5 έριξαν στη Δερβίζανη, τα 5 στο βουνό. Οι αντάρτες και οι χωριάτες έκλεψαν πολλά πράγματα.
18. Η ημερήσια διαταγή ανάφερε για την κλεψιά των ρίψεων.
19. Πήραμε συσσίτιο. Ψωμί μπόλικο, μισή οκά ο καθένας και ελιές.
- 19α. Ιερός Λόχος δε σχηματίστηκε.
- 19β. Ασύρματοι.
20. Μάθαμε πως 10 ώρες από δω με τα ζα στη — έρχονται βαπόρια εγγλέζικα και ξεφορτώνουν. Έφεραν μιά πυροβολαρχία αμερικάνικη, υπόδειγμα 1944, με 10.000 βλήματα και βελγικές σίγουρο 9.300 μ. Είναι των 6,5.

21. Βρήκαμε κάποιον Λοχαγὸ του Α' Τάγματος γνωστὸ του Χαράλαμπου, που με ἔξερε απ' το ΕΔΕΣ. «— Βρε Φαίδων!». Μοῦ ὄφριζε το χέρι. «— Καλὸς αντάρτης παιδί—μου.». «— Φχαριστῶ».

φ. 3α

Μας κράτησε κοντά-του/και φάγαμε πατάτες.

22. Είδαμε τον Ὑπολοχαγὸ Κωτούλα ἢ Καπετάν Ρεματιὰ ἢ ἀδερφὸ Θεσσαλό. Μας ἔταξε καλὸ φαΐ και καλὸ ὕπνο το βράδυ στο ανεξάρτητο 3/40. Μας ἔδωσε οὐζο, που απαγορεύεται. απ' το μπουκαλάκι της κωλότσεπης με τον τρύπιο, κατάλληλα, φελλό.

23. Είδαμε τους ὄλμους των 7,5, που ρίχνουνε ἀπὸ 4 - 7 χλμ. Είδα και τ' αφέματα Sten, τα Defence, τα Breda και τα Stayer.

24. Βούτηξα την πρώτη ψείρα. Με το καλό.

25. Εδῶ πάνω υπάρχουνε πολλοὶ Ἰταλοὶ που βοηθάνε κι ἕνας δυὸ γερμανοὶ βοηθητικοὶ μηχανικοὶ. Οἱ αντάρτες τους συμπαθάνε.

26. Ἐπιασα και κύταξα ἕνα Mauser.

27. Οἱ 3 φοιτητὲς που συνταξιδεψάμε κατατάχτηκαν στο 3/40 και προσρίστηκαν για τον Ἰερὸ Λόχο¹.

28. Στις εφτά ακούσαμε Λοντίνο. Ὅλοι οἱ αντάρτες μαζεμένοι ὅζω απ' το Στρατηγεῖο ακούμε τα νέα. Μου γέννησε ἀλλόκοτα συναιστήματα τούτο το ξαφνικὸ σύντριμμα των συνωμοτικῶν κανόνων της πόλης.

29. Είδα το ἄλογο του Στρατηγού. Πολύ ὄμορφο.

30. Ο Λοχαγὸς Φωτόπουλος δεν συναντήθηκε σήμερα με το Στρατηγό. Η αγωνία-μας μεγαλώνει. Θέμε να ντυθοῦμε και να πιάσουμε ντουφέκι.

31. Πήραμε σημείωμα, για να τοποθετηθοῦμε σε σπίτι του χωριού. Βρήκαμε μιὰ γριά. Δε μας καλοδέχτηκε, ἀλλὰ δε χολοσκάσαμε οὔτε πικρο-

1. Πρόκειται για πρωτοβουλία τοῦ ἀντιστασιακοῦ φοιτητικοῦ συνδέσμου Ε.Σ.Α.Σ. (Ἐθνικὸς Σύνδεσμος Ἀνωτάτων Σχολῶν). Παρόλο που οἱ ἐπιτελικοὶ αὐτῆς τῆς φιλελεύθερης ὀργάνωσης εἶχαν σοβαρὰς ἐπιφυλάξεις για τὸν ΕΔΕΣ, δὲν ἐβλεπαν ἄλλη διέξοδο για νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀπόφασή τους για συμμετοχὴ στὸν ἔνοπλο ἀγῶνα τῶν βουνῶν. Κατὰ συνέπεια, τὴν Ἰουλὴ του 1944 ἔστειλαν ἀντιπροσώπους στὸν Ν. Ζέρβα, για νὰ τὸν βολιδοσκοπήσουν σχετικά με τὴν συγκρότηση αὐτοτελοῦς μονάδας, που θ' ἀποτελοῦνταν ἀποκλειστικά ἀπὸ Ἀθηναίους σπουδαστὲς και θὰ πλαισιωνόταν ἀπὸ Εὐέλπιδες τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Ε.Σ.Α.Σ, οἱ ὁποῖοι φοιτοῦσαν τότε στὸ Πολυτεχνεῖο.

Ἡ Ὁ Ζέρβας δέχτηκε τὴν πρόταση κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἀποστολὲς ἀπὸ τὴν κατεχόμενη Ἀθήνα καθυστεροῦσαν και ἀφοῦ ὁ πρῶτος πυρῆνας τοῦ «Ἰερὸ Λόχου» (Ι. Α.) που δημιουργήθηκε μόλις τὸν Ἰούνιο δὲ μπορούσε νὰ μείνει ξεκρέμαστος, οἱ φοιτητὲς τῆς μονάδας κατατάχτηκαν (ὡς ἑως λόχος) στὸ 3/40 Σύνταγμα Εὐζώνων τοῦ ΕΔΕΣ.

Ἡ Ἀργότερα προσχώρησαν και ἄλλοι σπουδάζοντες νέοι, ἰδίως ἀπ' τὴν πρωτεύουσα και τὴ Θεσσαλία, και ὁ Ι. Α. ἔλαβε μέρος σὲ διάφορες μάχες με τοὺς ἀποχωροῦντες Γερμανοὺς (Ἐθνικὴ Φλόγα, 4-6-44. ΙΑΕΑ [Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως], ἀρ. 12 - 13 (Αὔγ. - Σεπτ. 1959), σ. 1. Ἀναστάσιος Ι. Πεπονῆς, Προσωπικὴ Μαρτυρία, Ἀθήνα 1970, σ. 88 - 89).

καρδίσαμε. Θά 'χει τραβήξει τόσα η καημένη, μα και σε τίποτα, με κανένα λόγο δε μπορούσε να μας μπιδίσει. Αφίσαμε τα πράματά-μας.

32. Είδα το φοιτητή της ΠΕΑΝ² που τού 'χα δώσει στην Αθήνα τ' όνομα-μου, για να φύγουμε μαζί. Χαρά, συγκίνηση και αντρισμός και περηφάνεια. Είμαστε λέφτεροι πιά. Μπορούμε να μιλάμε χωρίς να φοβόμαστε τη Γκεστάπο. Μπορούμε να σκεπτόμαστε ό,τι και όταν θέλουμε. Μπορούμε να μιλάμε και να λέμε ό,τι έχουμε στο κεφάλι-μας. Το βράδυ χάσαμε το Λοχαγό και τους δυό ανθυπολοχαγούς και το Καπετάν Ρεματιά. Πριν να τους χάσουμε. καθόμαστε ξαπλωμένοι στο χορτάρι. Ξαφνικά ένα σάλπισμα κούνησε τα γύρω πλήθη και σήκωσε το πετσί, έτσι μόλις ακούστηκε. Ηλεκτρισμένα τινάχτηκαν τα κορμιά. Οι αντάρτες πετάχτηκαν ορθοί, στητοί, λαμπάδες, σα λεπίδια δαμασκιά και σα πλάτανοι. Η σημαία της Φυλής ξεγλυπτρούσε σιγά απ' τον δέντρινο ιστό. Ο ήλιος, κόκκινος, μόλις είχε βουτήξει πίσω απ' τον Τόμαρο. Ο ουρανός ετοιμάζε το κορμί του για ύπνο. Τρέμουμε τά χείλια, τρέμει το κορμί, πλημμυράνε τα μάτια. 'Ολ' αφτά γίνονται μοναχά τους, χωρίς τίποτα να τα σπρώξει, χωρίς τίποτα να τα βιάσει, χωρίς βία και σπρώξιμο. Είναι η ψυχή-μας που μιλά, η ψυχή-μας που δέχεται τη λεφτεριά, όπως δέχεται η διψασμένη γη την άγρια μπόρα. /

φ. 6α

Βρήκαμε τον καπετάν Ρεματιά, που όπως μάθαμε έχει ένα νεαρό στη διάθεσή-του για στρεβλωμένες σεξουαλικές ικανοποιήσεις, αλλά χαθήκαμε μεταξύ-μας. Κι έτσι, σα νύχτωσε, σκοτάδι μάβρο και πυκνό, έμεινά μ' έκανε μονάχα, το Θόδωρο. Ξεκινάμε λοιπόν, ιδέα του φίλου... πού 'γε τρελλαθεί στην πείνα και νόμιζε πως ο γερο-Ρεματιάς θα τού 'κανε τραπέζι — αφέλεια ζιπασμένου ξεπεσμένου — νύχτα, ανάμεσα σε 2 μουλάρια και 2 μουλάρáδες, για να βρούμε στέκι - φαί για το φίλο.

'Ηταν μιά περιπέτεια άσκημη, κουραστική, ένα αγωνιώδικο παλαιτιό με το κουρασμένο κορμί-μας. Το σκοτάδι ήταν μάβρο, τόσο μάβρο που δεν έβλεπα, μα βαστούσα την ουρά του ζώου, που τράβαγε μπροστά-μου, στραβός, αφιμένος στην τύχη-μου και στον κόλο του μουλαριού που με οδηγούσε κι είχε όλη την αστοχασιά και την ψυχική κατωτερότητα να κλάνει αράδα μες τη μούρη-μου. ('Ισως νά 'χε ακούσει πως στη γερμανία και σ' άλλες χώρες της Εβρώπης η κλανιά είναι καλή, σαν το καθάρισμα της μύτης, μόνο το ρέψιμο είναι έγκλημα. Αν το πίστεβε αφτό, αν είχε βάση δηλαδή και δεν μ' έκλανε εμένα, τον άνθρωπο(!) μ' αδιαφορία κατάμουτρα, θα μπορούσα να τό 'χω συχωρέσει.)

2. Π.Ε.Α.Ν. (Πανελλήνιος Ένωσις Άγωνιζομένων Νέων): Μαχητική δημοκρατική οργάνωση, πού είχε ιδρυθεί από τὸ φθινόπωρο τοῦ 1941.

Μεγαλύτερο ἐπίτευγμά της ἦταν ἡ ἀνατίναξη τοῦ ἀρχηγείου τῆς δοσίλογης ΕΣΠΟ (Ἑλληνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Ὄργάνωση) τὴν 20-9-42, πού ὅμως ἡ ΠΕΑΝ τὸ πλήρωσε ἀκριβὰ μὲ τὴν κατοπινὴ ἐκτέλεση τῶν περισσοτέρων ἡγετικῶν στελεχῶν της.

Μέσα σ' αὐτό το στραβό περπάτημα κι ανεβοκατέβασμα πάνω στα στενά μονοπάτια, που ξετυλίγονται στις άκρες των λόφων και των βουνών, αρχίσανε οι κεραβνοί, φωτίσανε για λίγο, κι ύστερα παραχωρήσανε τη θέση τους στο νερό, που μας ήρθε κρουνιαστό, σα βίτσισμα, χοντρόπυκνες σταλαγματιές, και μας μούσκεψε το κόκκαλο. Ὑστερα μας άφισαν τα μουλάρια κι οι μουλαράδες, μας άφισαν οι κλανιές, ξέχασα το ρίζιμο του εγωισμού μου και της τιμής-μου κάτω απ' τις ριπές του κώλου του μουλαριού κι άρχισα να ψαχουλέβω με τα χέρια μπρος, να ψαχουλέβω με τα πόδια τις άκρες και να βλαστημώ. Ο φίλος ακολουθούσε. Η θέση-μας δύσκολη, πολύ δύσκολη και στενάχωρη. Πρέπει να βρούμε γιατάκι να περάσουμε τη νύχτα. Να γυρίσουμε πίσω αδύνατο. Είναι 3/4 της ώρας. Να πάμε μπρος, αδύνατο. Σκοτάδι, βροχή και δεν ξέρουμε το δρόμο. Να μείνουμε να κοιμηθούμε, όζω αδύνατο. Βρέχει πολύ, η γης μούσκεμα και παγωνιά. Μας σταματά ένας σκοπός. Δεν ξέρουμε ούτε σύνθημα ούτε παρασύνθημα. Του λέμε πως ήρθαμε απ' την Ἀθήνα και ζητάμε το Ρεματιά. Μας αφίνει. Βρίσκουμε περίπουλο 3 αντρών μ' ένα Bren οπλοπολυβόλο. Τους παρακαλούμε να μας βάλουν κάπου να πλαγιασούμε. Χτυπάμε 2 - 3 σπίτια :/

φ. 7α — Βάβω! Ε βάβω! Ἐνοιξε να βάλουμε 2 ξένους. — Παιδί-μου έχω 7 αντάρτες. — Καλά.

— Γέρο! Ἐνοιξε γέρο! — Τώρα παιδί-μου.

Ανοίγει με το κερί στο χέρι. Μιά μορφή θεϊκή, άγιου. Μουστάκι και γένεια άσπρα σαν τα σύγνεφα.

— Θα πάρεις τα δυό παιδιά σήμερα τη νύχτα.

— Να τα πάρω γιέ-μου.

Μπαίνουμε. Ετοιμάζει να κοιμηθούμε, αφού πρώτα μας ρωτά :

— Είστε καθαροί;

— Ναι παππούλη. Και συ δεν έχεις ψείρες;

— Ὁχι τέτοιο πράμα.

Στρώνει και ξαπλώνουμε. Τα νέα απ' την Ἀθήνα, σβύνει το κερί. «— Καληνύχτα», «— Καληνύχτα». Μόλις κάνουμε να θολώσουμε, χτυπά η πόρτα :

— Έχει μέσα αντάρτες;

— Ὁχι γιέ-μου. Έχω 2 πολίτες απ' την Ἀθήνα.

— Να βγούνε, τους γυρέβει ο καπετάν Ρεματιάς.

Χέσε μέσα. Σηκωνόμαστε, ντυνόμαστε, μόλις μας έπαιρνε ο ύπνος, και βγαίνουμε στη βροχή. Ο αντάρτης μας πάει στο Ρεματιά. Είναι μαζί-του ό Λοχαγός και 2 δικόι-μας. Ακόμα μισή ώρα πορεία, με φανάρι όμως τούτη τη φορά, και φτάσαμε στο στέκι των αξιωματικών του 3/40. 3 ίλαρχοι και κάτι υπολοχαγοί. Μας βάζουν, καθόμαστε, τρώμε ψωμί, τυρί και πατάτες γιχνί και συζητάμε τουλάχιστο 2 ώρες. Ὑστερ' απ' τα μεσάνυχτα μπαίνουμε στο σπίτι και στρώνουμε. Έχουμε εξαντλήσει όλα τα θέματα : Ὅσα

είχαμε να μάθουμε κι όσα είχαν να μάθουν. Μας είπανε για το πυροβολικό που βγάζουν οι Εγγλέζοι και με τους βοηθητικούς του σώματος του Στρατηγού, για τους όλμους, πως σε κάθε 3 ή 6 άντρες — ανάλογα με την περιφέρεια — αναλογεί ένα οπλοπολυβόλο, για τις ρίψεις, για το μίσος ενάντια στο ΕΑΜ. Εμείς είπαμε για τις δολοφονίες της ΟΠΛΑ³, την τρομοκρατία του ΚΚΕ, για τους τσολιάδες και την Ασφάλεια και για τις εθνικές οργανώσεις. Όστερ' απ' αφτά κοιμηθήκαμε 8 σε μιά κάμαρα (4 δικοί-μας ξάπλα στη γραμμή) και ξεκουραστήκαμε.

25-6-44

Το πρωί που ξυπνήσαμε φάγαμε ψωμί, ελιές, κούμαρα και ξανασυζήτησαμε. Εξέτασα ένα Μάνλιχερ - Σενάουερ (όμορφο όπλο) κι ένα αφτόματο Sten. Από κει πήγα να ξυπνήσω το Λοχαγό, που κοιμήθηκε στο γιατρό του Συντάγματος. Δε μ' αφίσανε. Άμα ξύπνησε, τον πήρα και μαζί μ' άλλον ένα κατεβήκαμε στη Δερβιζανη. Αλλά χάσαμε το δρόμο και μας πήρ' ο διάολος. Πήγαμε σε μιά πηγή και ξουρίστηκαν κι εγώ έραψα το βρακί-μου, που ξανάσκισε, κι έχεσα. Άμα γυρίσαμε, μάθαμε πως απ' τη μάχη που γίνεται με το ΕΑΜ έχουμε 4 νεκρούς, 11 τραβματίες και κυκλώσαμε 120, που τους πιάσαμε⁴.

3. Η ΟΠΛΑ (Όργάνωση Περιφρούρησης του Λαϊκού Άγώνα) ιδρύθηκε κατά το τέλος του 1943 σάν όργάνωση κρούσης. Είχε δηλωμένο διπλό σκοπό: Τήν περιφρούρηση των στελεχών του ΕΑΜ (και ΚΚΕ) από την καταδίωξη των κατακτητών και των δοσίλογων «έλληόφωνων φασιστικών καθαυμάτων» καθώς και—σάν απαραίτητη προϋπόθεση του άρχικου σκοπού— την «εξόντωση των εθνοπροδοτών», πρην μπορέσουν νά βλάψουν άλλο τον απελευθερωτικό άγώνα. (Έφ. 'Η Φωνή του Λαού, 11-4-44. Κώστας Μπίρκας, 'Η έποποιία της Έθνικης Αντίστασης 1941- 1944, Άθήνα 1960, σ. 346).

Δέ χωράει όμως άμφιβολία ότι κατά την «έφαρμογή της έερής αυτής ντιχετίβας: Θάνατος στους προδότες» (Μπίρκας, 347), εκτός από τους πραγματικούς προδότες πολλοί τίμιοι άνθρωποι τρομοκρατούνταν ή άκόμα εκτελέστηκαν με μοναδική αίτια ότι είχαν πολιτικές ή προσωπικές διαφορές με τοπικά στελέχη της ΟΠΛΑ κ.τ.λ.

4. Σ' αυτές τις έμφύλιες συγκρούσεις στην περιοχή Τρικάστρου - Ζαλόγγου της Πρέβεζας προηγήθηκε μιά κλιμάκωση άμοιβαίων πείσεων, μικροεπιδρομών κ.τ.λ. Κατά συνέπεια είναι σχεδόν άδύνατη μιά άντικειμενική διαπίστωση ποιά έπίθεση ήταν ή «άρχικη» και ποιές θά μπορούσαν νά δικαιολογηθούν σάν «άντεπιθέσεις».

Κύρια αίτια ήταν πάντως το ότι ή Σύσκεψη της Πλάκας (29-2-44), που τεματίσει τον τετράμηνο έμφύλιο πόλεμο μεταξύ ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ, παρέλειψε νά άποσαφηνίσει ποιές ήταν οι «σημερινές κατεχόμενες θέσεις», τις όποιες θά διατηρούσαν τά τμήματα των δύο όργανώσεων. (Πάντως, και οι σημειώσεις του Φ. Μ. δείχνουν ότι πολλές από τις διαφιλονικιούμενες περιοχές μετά από το Γενάρη - δηλ. και την Πλάκα - ήταν «του ΕΑΜ περιοχές άπάτητες» [5-7-44]).

Ή—βίαη— λύση του δίλημματος έπήλθε, μόλις ό άντ/χης Torrance, στην άπουσία του συνταγματάρχη Tom Barnes, τότε άνώτατου Βρετανού συνδέσμου για τή Δυτ. Έλλάδα, έδωσε πράσινο φώς στον Ν. Ζέρβα (βλ. ύποσημείωση 5). Έξαιτίας της τοπικής ύπεροχής του ό ΕΔΕΣ μέσα σε λίγες μέρες άνάγκασε το 24ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ νά

φ. 4α (Απόγεμα). Και τώρα βρέχει. Πέσανε μερικά αστροπελέκια βουνίσια και βροντερά και πίσω-τους φέρανε τη βροχή — κορδόνι χοντρό. Θαρρείς και σπάσανε τα φράγματα απ' τις ουράνιες δεξαμενές — μπορεί ως εκεί νά'φταζε ο πόλεμος... — και τώρα δεχόμαστε κατακέφαλα το ασταμάτητο νερό, που βιτσίξει σα καμουτσί. Μαζεφτήκαμε όλοι οι αντάρτες κατ' απ' το πλεβρό της εκκλησιάς, πού'ναι βασιλικού ρυθμού. Τα χελιδόνια, πού'χουνε πλέξει τις φωλιές-τους μες τους θόλους και τις γωνιές που κάνουν τα φρύδια της κάθε καμάρας με τη σκεπή, μαζέβουνται βρεμένα και τρομαγμένα απ' το άγριο βουνίσιο αστροπελέκι. Οι φορτωμένες κερασιές ρουφάνε την εβεργετική δροσιά, που ο ουρανός ρίχνει άφτονα.

Χτές έγινε μιά μάχη. Ένας τραβματίας ξεψύχισε. Ήταν ένας αντάρτης, πού'χε ξεκινήσει σαν όλους-μας, γιά να κάνει τον αγώνα-του. Σίγουρα ποτές δε θα περίμενε, μ' όλο που όλοι-μας το'χουμε πάρει απόφαση λίγο πολύ, πως θα σκοτωθεί, πως θα σκοτωθούμε. Όλοι-μας ξεκινάμε με τούτη την απόφαση, όλοι-μας λέμε φωναχτά πως μπορεί να μη γυρίσουμε, πως μπορεί να σκοτωθούμε, αλλά μέσα-μας, στα κατάβαθιά-μας, δεν το λέμε αφτό, ποτές δεν τό'παμε, ποτές δε θα το πούμε, ποτές δε θα χωρέσει πίστη γι' αφτό. Το μέσα-μας, ο εαφτός-μας κλωτσάει το θάνατο — είναι απλό κι αθρώπινο. Όλοι πιστέβουμε, κάνουμε στην αρχή πως έτσι πιστέβουμε, και σιγά-σιγά τούτο πεποίθηση γίνεται, πως το πολύ-πολύ που μπορούμε να πάθουμε είναι να τραβματιστούμε — κι όχι βαρειά, όχι πολλούς πόνους, λίγο, να, σε κάνα χέρι, κάνα δάχτυλο, στην άκρια του ώμου, ξώφαρτσα στο ποδάρι. Η βροχή κόβει σιγά. Τα μουλάρια κινάνε, για να ενισχύσουνε μιά μακρυνή μεραρχία. Ο Θεός μαζί-τους. Τα μούτρα του αγωγάτη και του αντάρτη είναι πολύ σκληρά και πολύ ψημένα, γιά να μπορέσεις να καταλάβεις συναισθήματα.

Στη χτεσινή μάχη με τους εαμίτες σκοτωθήκανε 3 αντάρτες και τραβματίστηκε ένας υπολοχαγός στ' αστήθι. Ένας αντάρτης κατ' απ' το θόλο της βασιλικής ρωτάει πού'ναι το νεκροταφείο. Είναι καινούργιος. Φαίνεται απ' τα λίγα γένεια και το σιδερωμένο πανταλόνι. Κανείς δε μιλά. Δεν πειράζει φίλε : Θα μάθεις ακόμα πολλά. Θα μάθεις τους τόπους και τα πράματα, μα θα μάθεις και τον αντάρτη. Υπομονή. /

φ. 5α Η βροχή σταμάτησε. Ο ήλιος βγήκε και φώτισε το βρεμένο χώμα, τα βρεμένα φύλλα που λαμποκοπάνε, τα κεράσια που γυαλίζουνε. Όμορφη είναι η γης. Όμορφη η φύση. Όμορφη η ζωή. Η λέφτερη ζωή. Γρήγορα τη λεφτεριά θα τηνέ πάρουμε στ' ατσάλινα χέρια-μας, στους στουρναρένιους ώμους και τις γρανίτινες πλάτες και θα την απλώσουμε σ' ολάκερη την Ελλάδα που βασσανίζεται.

περάσει τόν "Αραχθο πρὸς τὸ Ξηρόμερο. (Βλ.: Μυριδάκης, Β', σ. 175 - 178. Γιάννης Κασαντώνης, *Πολεμώντας τὸν καταχτητὴ*, Ἀθήνα 1979, σ. 276 - 277, 282 - 285, κ.κ.).

(Γνώρισα τον καπετάν Αλέξη με τα μουστάκια και τα μαχαίρια κι έμαθα πως του λόγου-του — τιμή-του... — είναι κωλομπαραός. Ἄμα μαθαίνεις κάτι τέτοια, σβύνεται τ' όνειρο που ζεις και καταλαβαίνεις την αλήθεια την ωμή και πιστέβεις τότε πως τίποτα που είναι πολύ όμορφο δεν μπορεί νά 'ναι αληθινό. Πως όλα, μα όλα, άμα τ' αγγίζεις και τα ψαχουλέψεις, θα τα βρεις βρώμια και χαλασμένα, θα τα βρεις να βρωμάνε σαπίλα και μούχλα, στα χέρια-σου θα μπερδέψουν οι αράχνες και στη μούρη-σου θά 'ρτει η μπόχα που σκορπάνε οι ανθρώποι, άμα τους αγγίζεις και τους πλησιάζεις.)

Φέρανε στην εκκλησιά το άγνωστο παλληκάρι που σκοτώσανε οι μπολσεβίκοι. Τον αγωνιστή, πού 'χε ξεκινήσει για τα ίδια, σαν και μας, ιδανικά, με τα ίδια όνειρα, τις ίδιες λαχτάρες. Τον αντάρτη, που, σίγουρα, ποτές δε θα περίμενε να τό 'βρει τέτοια μάβρη τύχη· μάβρη και σκοτεινή. Σίγουρα σαν όλους-μας με λαχτάρα βουβή μέσα-του κλεισμένη, τη μέρα τη Μεγάλη θα καρτέραγε, τη μέρα της Λεφτεριάς, που θα κατέβουμε όλοι μαζί, αίτοί, γεράκια, λιοντάρια, τίγρηδες, να φάμε τα τσακάλια, τα κοράκια και την ακρίδα, να πετάξουμε την κοπριά, να πνίξουμε τη χολέρα, να νικήσουμε το θάνατο σαν το Διγενή. Ὅμως ο θάνατος νίκησε το παλληκάρι — και το Διγενή τονέ νίκησε και πολλούς ακόμα από μας θα νικήσει. Τώρα ξαπλωμένος βρίσκεται μπρος-μας, στο νεκροκρέββατο της—με το βασιλικό ρυθμό, τυλιγμένο στη σημαία της Φυλής, ματωμένος, με το κόνισμα τ' άη-Γιώργη στ' αστήθι-του πάνω. «Περίλυπος εστίν η ψυχή-μου μέχρι θανάτου». Σιωπερά τον κυτάζουν τα παλληκάρια. Στα μούτρα-τους, στις κοψιές των μουσιδιών, στα τετραγωνισμένα και με κοφτές πινελιές φτειασμένα κούτελα χα-

φ. 8α ραχμένα βρίσκονται η Μεγάλη Απόφαση, η Μεγάλη/Εκδίκηση, ο Μεγάλος Πόνος. Θα νικήσουμε τη μοίρα-μας, θα νικήσουμε το θάνατο, θα νικήσουμε τη ζωή. Είναι πολύ όμορφο, πολύ αντρικό, πολύ λεπτό να πεθάνει κανείς τόσο νέος, χωρίς νά 'χει ζήσει, χωρίς νά 'χει χαρεί, είναι λυπητερά όμορφο να πεθάνεις νέος, σχεδόν παιδί... Τούτο το παλληκάρι δε θα γυρίσει πιά στην πατρίδα-του, δε θα λεφτερώσει το χωριό-του, δε θα ξαναδεί το Γέρο και τη Γριά, δε θα σφίξει το χέρι της αγαπημένης-του, που γραφτό-της — μοίρα κακή — να περιμένει, να περιμένει, να τηνε πιάνει νοσταλγία, ως που να βαρεθεί, ως που να ξεχάσει, ως που να χαθεί ο πόνος απ' το κούτελό-της.

Όλοι προσεχτικά κυτάνε το κασόνι. Λίγο - πολύ ο καθένας θα τοποθετήσει με μακαβριότητα και κάποια φρίκη τον εαφτό-του για λίγο, για ένα λεφτό, για ένα δεφτερόλεφτο τον εαφτό-του, την αφεντιά-του μέσα στο κασόνι. Κρύο πράμα παιδιά, ε; Η μοίρα. Εμπρός. Ας τη νικήσουμε. Ας ξεπεράσουμε τη μοίρα. Ας φτιάξουμε το δρόμο-μας με τ' ασφάλινα μπράτσα, με την πίστη σ' αφτά, με την πίστη στον εαφτό-μας, ας την ξεπεράσουμε κι ας φτιάξουμε δική-μας μοίρα όπως τη θέμε και ας την πιστέψουμε. Εμ-

πρός για τις λεωφόρες. Για το χάραγμα των καινούργιων οδών. Με το τουφέκι και το μαχαίρι. Με τα φυτάρια, τα τσεκούρια και τους γκασμάδες. Με τα χέρια λοστούς και μοχλούς. Εμπρός!

φ. 9α Τη συλλογή-μας την έκοψε η σάλπιγγα και το πα/ράγγελμα. «Παρουσιάσατε! Αρμ!»). Ο Στρατηγός. Όλοι ξέχασαν τον πεθαμένο. Αρκετά μ' αφτόν. Τώρα ήρτε ο Στρατηγός. Το Σύμβολο. Τον κυτάνε όλοι, χαιρετάει και μπαίνει γρήγορα. Το μαχαίρι-του λαμποκοπάει στον κεριών το φως. Το πιστόλι στό ζωνάρι κι οι γεμιστήρες στη θήκη. Γένεια μακριά περιποιημένα. Γένεια στρατηγού και σκουλιά στρατηγού. Μόνο κοντός. Πολύ κοντός. Αρχίζουν τα ψαλίσματα. Κανείς πιά δε βλέπει το σκοτωμένο, δεν τον συλλογίζεται. Τα μάτια στο στρατηγό και τον Εγγλέζο συνταγματάρχη Torrence⁵ με το κοντό βρακί και το κοντομάνικο πουκάμισο και το κορδόνι στο λαιμό. Τον πεθαμένο τον ξαναθυμήθηκαν στο τέλος. Είπανε τους λόγους, βάλανε τα στεφάνια και τον θάψανε αδειάζοντας τα τουφέκια-τους τα παλληκάρια πάνω απ' τον τάφο-του. Ας είναι μαλακό το χώμα της λέφτερης γης, που σκεπάζει το λήφτερο ήρωα. (Ο στρατηγός ακολούθησε την κηδεία πεζός μ' όλο το επιτελείο και τους Εγγλέζους. Γύρισε καβάλλα καμαρωτός. Δοκίμασε κι ένα άλλο άλογο και γύρισε στο στρατηγείο).

Το βράδυ, επειδή υπάρχει διαταγή του στρατηγού που απαγορεύει τα ποτά, επειδή η ελονοσία τα ζητά κι επειδή η πλήξη είχε κάτσει στην ψυχή-μας, κοπανήσαμε 5 αθρώποι, ένας ταγματάρχης, ένας λοχαγός, ένας υπολοχαγός, ένας λοχίας κι εγώ μιάμιση οκά ούζο. Από 8 φλυτζάνια του καφέ. Τίποτ' άλλο./

φ. 9β Κοιμήθηκα με το Χαράλαμπο πάνω σε μιά σάρα από σανίδια στου Λοχαγού, ένα τετραγ. μέτρο, με ξερές φτέρες γιομάτες ψύλλους. Τη μισή νύχτα κυνηγητό με τους ψύλλους. Τους τρομερούς ψύλλους του βουνού.

Ο Λοχαγός άβριο φέβγει για αποστολή. Το βράδυ γέμισα τους γεμιστήρες του Sten-του που θά' παίρνε μαζί./

φ. 10α

26-6-44

Η μάχη με τους εαμίτες συνεχίζεται στον τομέα της 9ης Μεραρχίας. Γνώρισα τον Υπολοχαγό Μήτσο Μπόλαρη. Μού 'ταξε Sten. Είναι Κρητικός λεβέντης. Γίναμε φίλοι.*

5. Σωστά: αντισυνταγματάρχης Torrance. 'Ο Torrance ήταν, όπως αναφέρθηκε, εκείνος που —χωρίς προηγούμενη έξουσιοδότηση απ' την προϊσταμένη υπηρεσία του στό Κάιρο— έλυσε τὰ χέρια του Ζέρβα και τον προέτρεψε άνοιχτά να βάλει «μιας για πάντα τέarma στις προκλήσεις» του 24ου Συντάγματος ΕΛΑΣ. Αυτή ή «αυθαιρεσία» του Torrance εγκρίθηκε αργότερα σιωπηλά απ' τὸ Κάιρο. (PRO, F.O. 371/43689: R 10022, R 10152).

* Ακολουθεῖ φράση που διαγράφεται: *Επιτέλους κατορθώσαμε να πλησιάσουμε το Στρατηγό.*

Ένας Ιταλός ταγματάρχης [Ιταλός] πιάστηκε. Είχε σχεδιάσει όλη τη Λάκκα Σούλι σε γιδοτόμαρο.

Μάθαμε από κάτι φοιτητές πως στα μεταλλεία χρωμίου την άλλη μέρα που περάσαμε πήγαν 2 γερμ. αφοκίνητα με πολυβόλα και ζητούσαν έναν με σκούρο κοστούμι και άσπρο καπέλλο.

Πριν λίγες μέρες στάλθηκαν στην Ιταλία με τα βαπόρια γερμ. αιχμαλώτοι*6 και καμμιά 30αριά Ρώσοι*7. Τους Ρώσους τους είχε το ΕΛΑΣ, κι όταν τους διέταξε να πολεμήσουν ενάντια στο Ζέρβα, αρνήθηκαν (επειδή ήταν Έλληνες και είχαν κι Εγγλέζους). Τότες το ΕΛΑΣ τους εγκατάλειψε στην τύχη-τους! Τους περιμαζέψαμε εμείς και τους στείλαμε στην Αίγυπτο.

Ένας Κερκυραίος παρουσιάστηκε στο Α΄ Γραφείο, για να ντυθεί. Λέει :
— Ξέρω γραφομηχανή και 5 - 6 γλώσσες, αν έχει θέση σε κανένα γραφείο.

* Χφ. αιχμαλώτους

6. Είχε μεσολαβήσει σύγκρουση μεταξύ γερμανικού τμήματος και ΕΔΕΣ (24/25-5-44), επειδή, σε αντίθεση με τὰ συμφωνημένα, οί κατακτητές δέν είχαν προειδοποιήσει τὸ Ζέρβα πρὶν μπουὶν στὴν περιοχή του. (Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οί υπεύθυνοι ἀξιωματικοί τοῦ γερμανικοῦ 734ου Συντάγματος τιμωρήθηκαν πειθαρχικά).

Ὁ Ζέρβας, πάντως, προθυμοποιήθηκε ν' ἀφήσει ἐλεύθερους τοὺς 8 Γερμανοὺς αιχμαλώτους, χωρὶς νὰ μπορέσει τελικά νὰ κρατήσει τὴν ὑπόσχεσή του ἐξαιτίας τῆς βρετανικῆς ἀγρυπνίας. (ΜΑ, φάκ. 59644/3 : XXII. Α.Κ., Ιc, ‘Ημερησία ἀναφορά 2-6-44. 59644/3 : Meldetrupp 377, 878/44g, 27-6-44, κ.ξ.).

** Χφ. Ρώσους.

7. Ἐπρόκειτο γιὰ Ρώσους (καθὼς καὶ —ιδίως— γιὰ μέλη ἄλλων ἐθνικῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως), ποὺ ἦταν πρὶν στὴν ὑπηρεσία τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων — εἴτε μετὸ καθεστῶς τῶν «ἐθνικιστῶν ἐθελοντῶν» εἴτε ὡς αιχμαλώτοι. Ἀνάλογα μετὴν περίπτωση, εἶχαν δραπετεύσει ἢ λιποτακτήσει ἢ καὶ αιχμαλωτιστεῖ ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ, ποὺ στὸ ἐξῆς τοὺς ἔκανε πιεστικὴ δυνατὴ καμπάνια προσηλυτισμοῦ.

Ἐνῶ ὅμως δέχτηκαν πρόθυμα νὰ μάχονται μαζί μετὸν ΕΛΑΣ κατὰ τῶν Γερμανῶν, ἀρνήθηκαν ἐπίμονα —ὅπως βεβαιώνει καὶ ὁ Φ.Μ.— νὰ ἐμπλακοῦν στὴν ἐνδοελληνικὴ σύρραξη μετὸν ΕΔΕΣ καὶ ἔμμεσα μετὸς Βρετανοὺς ἐπίσης, ποὺ οὐσιαστικά ἀντιπροσώπευαν μόνον τοὺς τοὺς «μεγάλους συμμάχους» στὴ ΣΣΑ (Συμμαχικὴ Στρατιωτικὴ Ἀποστολή).

Κατὰ συνέπεια, σὲ διάφορες περιοχὲς οί σχέσεις μεταξύ ΕΛΑΣ καὶ «Ρώσων» ψυχράνηταν αἰσθητά, καὶ οί τελευταῖοι ζητοῦσαν ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους συνδέσμους νὰ μάχονται σὰν ἀνεξάρτητο τμήμα κάτω ἀπ' τὶς διαταγὲς τῆς ΣΣΑ ἢ ἀλλιῶς νὰ μεταφερθοῦν στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἀφοῦ ὅμως οί σοβιετικὲς ἀρχὲς ἀπέφυγαν συστηματικά ν' ἀπαντήσουν σὲ σχετικὴ ἐπερώτηση, οί Βρετανοὶ ἀρμόδιοι προτιμοῦσαν τὴ φυγάδευση μετὸ βοήθεια τοῦ ΕΔΕΣ. Στὴν προσπάθεια ὅμως νὰ περάσουν τὴν Ἀδριατικὴ, τουλάχιστον δυὸ πλοίαρια μετὸ Ρώσους (καὶ συνοδοὺς Βρετανοὺς) ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Γερμανῶν (ΜΑ, φάκ. 59644/3 : 104. Jäg. Div., Ιc, 307/44g, 28-6-44· βλ. καὶ PRO, F.O. 371/43682 : R 4060. F.O. 371/43766 : R 9936 κ.ξ.).

— Δε θες νά 'σταν σε μάχιμο τμήμα;

— Καλύτερα μακριά απ' τα σιδερικά.

Τονέ στείλανε στο 3/40.

Το βράδυ κοιμήθηκα πάλι στην ξύλινη σκάρα. Μάχη ολονύχτια με τους φύλλους. Ο Λοχαγός πήγε στο στρατηγό κι έκατσε απ' τις 9 ως τις 2. Εντάξει το ζήτημά-μας./

φ. 11α

27-6-44

Καλά που κοιμήθηκα στου Χαράλαμπου. Ο Θόδωρος, που θα κοιμόμαστε μαζί, ψείριασε. Όλα κανονίστηκαν με το στρατηγό. Τρώμε καλά. 250 δρμ. ψωμί, κρέας, πατάτες, μακαρόνια κ.τ.ρ. Κοιμάμαι πολύ τα μεσημέρια κάτω απ' τις κερασιές. Παίζω φουσαρμόνικα και κάνω παρέα με το Νίκο, τον Αμερικάνο, που πρίστηκαν τα πόδια-του. Είναι πολύ συμπαθητικός. Έρθε στο βουνό, σίγουρα επειδή έπλητε πολύ στην Αθήνα — η μητέρα-του πέθανε πέρσυ, ο πατέρας-του είναι στην Αμερική. Δεν μπόρεσε να πάει στην εγγλέζικη αποστολή, γιατί δεν είχε το θράσος του Ρωμιού.

Οι διερμηνείς των Εγγλέζων είναι μεγάλα κωλόπαιδα, κάνουν τους ρουφιάνους στους Εγγλέζους, δεν πήγαν ποτές σε μάχη ούτε θα πάνε. Οι αμερικάνοι που βρίσκονται στο βουνό είναι όμορφα ντυμένοι και οπλισμένοι, υπάγονται στη διοίκηση των Εγγλέζων, είναι σαμποταριστές (Ελληνο-αμερικάνοι).

Το βράδυ κοιμήθηκα με το Νίκο στ' ανοιχτά, σκεπασμένος με σακκάκι. Μάζεψα καρφιά όλη νύχτα μπόλικα. Αλλά είχε όμορφο φεγγάρι.

28-6-44

Το πρωί ξυνόγαλα. Ήπια κάμποσες φορές ως τώρα. Ξαναράβω το βρακί-μου, πού 'χει στενέψει απ' τα πολλά ραψίματα. Το βράδυ κοιμήθηκα στις κουκιές με το κουρελόπαπλωμα. Ακόμα να κανονιστούμε. Ντροπή και αίσχος. Ο στρατηγός με τον υπασπιστή και τους Εγγλέζους πήγαν περιοδεία.

φ. 12α

Ο γερο-Σπύρος που μένουμε είναι πολύ πονηρός./ Στην πόρτα-του έχει μιιά ξύλινη ασφάλεια, που αμ' ανοίξει, την κρατά ανοιγμένη. Μού 'πε : «Το χειμώνα το βουτσέλι και το καλοκαίρι την κάπα-σου», παροιμία.

Το βράδυ είχαμε ρίψεις 72 από 2 αεροπλάνα δικινητήρια. Χαμήλωσαν πολύ ύστερ' από μεγάλους κύκλους. Άναψαν τα φώτα-τους. Περνούσαν από πάνω-μας. Είμαι σε απόσταση 300 μέτρων απ' το πεδίο ρίψεων. Είμαι ξαπλωμένος πάνω σε ξερές κουκιές. Το φεγγάρι φέγγει σα μέρα. Τ' αεροπλάνα φαίνονται και πριν ανάψουν τα φώτα-τους. Τ' αλεξίπτωτα μόλις φαίνονται. Ακούονται καθαρά τα χτυπήματα των δεμάτων στη γης. Όλοι

είναι κάπως καλυμένοι, γιατί τις προάλλες σκοτώθηκε ένας αντάρτης απ' την Αθήνα. Έφαγε στο κεφάλι ένα τσουβάλι αλέβρι. Τα ρούχα τα ρίχνουν δίγως αλεξίπτωτα σε μπόγους μεγάλους και δέματα. Έριξαν όπλα, φυσίγγια, τρόφιμα και ρούχα. Πριν μίλησε ο Παπανδρέου. Όλοι οι αντάρτες όξω απ' το Στρατηγείο τον ακούσαμε με συγκίνηση⁸.

29-6-44

Χτες πήρα μισή οκά φρέσκο βούτυρο 6.000.000. Τον ξεκοκαλίζω κανονικά. Με γέλασε όμως ο σκατοκερατάς. Κάνει μάβρη αγορά σε μεγάλες τιμές, γιατί είναι κουμπάρος του Ζέρβα. Κάνει ακόμα λαθρεμπόριο ούζου. Έχει 6 παιδιά. Η μικρή-του λέγεται Ελευθερία, τη βάφτισε ο Στρατηγός.

- φ.13α Ακόμα να κανονιστεί το ζήτημά-μας. Κωλυσιεργούν./ Αρχίζουμε να πλήττουμε και να βαρυνόμαστε στη Λάκκα Σούλι. Ήρθαμε δω πάνω λυσσασμένοι να πολεμήσουμε το διπλό εχθρό και μας κρατάνε μιά βδομάδα τώρα, χασομέρηδες, να σουλατσέρνουμε σα χαμένα κορμιά στους στενόδρομους της Δερβιζάνης. Οι κατσαπλιάδες των γραφείων, που οχυρώθηκαν πίσω απ' τους γραφειοκρατικούς πάγκους με πένες και καλαμάρια, δε μπορούν να μας νοιώσουν, δεν τους συμφέρει αψτό. Ο Ψυχάρης, που είπε ότι «Παρατάτε τα γράμματα, και το χέρι που πιάνει πένα μιά φορά σπαθί δε ματαπιάνει»* τρανό είχε δίκιο κι αλήθεια είπε μεγάλη. Εμείς δεν ήρταμε όμως γιά σουλατσαδόροι, εμείς δεν ήρταμε γιά γραφεία. Εμείς δεν ήρταμε, για να πάρουμε μιά ασφαλισμένη απ' τα βλήματα θέση κοντά στα γραφεία του στρατηγού, εμείς δεν ήρταμε να λημεριάσουμε και να γυρίσουμε μιά μέρα στην Αθήνα — αψτόι όλοι θα γυρίσουνε — και να λέμε πως πήγαμε αντάρτες. Εμείς δεν ήρταμε να πολεμήσουμε πνευματικά. Εμείς ήρταμε ν' αγωνιστούμε και να πεθάνουμε για τη λεφτεριά της Ελλάδας, για το θανά-
- φ.14α τωμά/του μπολσεβικισμού, για τον καινούργιο κόσμο, που όπου νά'ναι θ' ανατείλει πίσω απ' το μεγάλο το βουνό. Εμείς ήρταμε ν' αγωνιστούμε με το ντουφέκι και το σπαθί. Ν' αγωνιστούμε και να πεθάνουμε. Κι αψτό, γιατί εμείς είμαστε οι πνευματικοί αθρώποι, εμείς οι νέοι της εποχής-μας, εμείς οι νέοι των καιρών που απαντήσαμε στα προσκλητήρια.

Κοιμήθηκα πάλι στα κουκιά ύπνον μάβρο και βαρύ, μες τους ψύλους, τα κοτρώνια και την παγωνιά. Το βράδυ μας δώσανε ρεβύθια. Κάθουμαι ξαπλωμένος με το Νίκο. Ο Χαράλαμπος έχει φάει. Κάθε τόσο σηκώνουμαι,

8. 'Ο λόγος αυτός του Γ.Π. ήταν αρκετά άυστηρός κατά της «δυναμικής μειονότητας του ΕΑΜ», ενώ ταυτόχρονα έγινε θετική μνεία του ΕΔΕΣ (Γεώργιος Παπανδρέου, *Η άπελευθέρωσις της Ελλάδος*, Αθήνα 1945, σ. 83 - 87).

* *Όποιος μάθει γράμματα τονφέκι πιά δέν πιάνει*. Γ. Ψυχάρης, *Τό Ταξίδι μου*, Αθήνα 1926³, σ. 73.

αφίνω το τσιγάρο ή τη φουσαρμόνικα και τρώω λίγα ρεβύθια. Ἄνοιξε κι η όρεξη του Νίκου κι αρχίζει κι αφτός να τσιμπολογά.

Το βράδυ πού ἔμουνα ξαπλωμένος κι ήρθε ο γερο-Σπύρος κοντά-μου είπε : «— Τι τσακώνουνται ΕΑΜ - ΕΔΕΣ. Το ΕΑΜ, λένε, θέλει να μας δώσει χωράφια, ψωμί, λεφτά». Τον αρχίζω μιά επίθεση, μιά πολιτική διαφώτιση, που βάσταξε 2 ώρες. Τού ἔπα/πως δε θα ορίζει τίποτα, πως η κόρη-του θα κωλογαμιέται, ο γυιός-του θα σηκώσει κεφάλι, θα του κλείσουνε την εκκλησιά βάζοντας μεγάλο φόρο, δε θα ορίζει το χωράφι-του, θα δουλέβει γι ἄλλους, γι ἄφτό και δίχως καρδιά. Του απόδειξα πως αν μοιραστούν τ ἄγαθά— δεν ήθελε καθόλου τη μοιρασιά, γιατί ἔχε 20 στρέμματα—, σε 50 χρόνια θα χρειαστεί μοιρασιά καινούργια. Τού ἔπα τους τρόπους που ξεγελάνε τους χωρικούς— κλέβουνε το ζο-του και σε 2 μέρες του το πάνε και λένε πως πιάσανε τον κλέφτη—, τού ἔπα πως εξοντώνουν τα εθνικά χωριά έμμεσα με το σκότωμα 2-3 γερμανών στην περιοχή⁹. Τού ἔπα πως στη Δερβίτζανα φωνάζετε, επειδή η οργάνωση σας βάζει στα σπίτια-σας αντάρτες να κοιμούνται, αλλά το ΕΑΜ υποχρεώνει τους χωριάτες να καλοταΐζουν κιόλας τους αντάρτες-του. Κι άλλα, κι άλλα. Τού ἔπα μερικά

εκπολιτιστικά έργα απ' το πρόγραμμα των σοσιαλδημοκρατών (πολιτικές φ.16α κατευθύνσεις Παπανδρέου). Τού ἔπα πως, βέβαια, δε θα γίνουν όλα γρήγορα, γιατί πρέπει πρώτα να χτίσουμε όλα τα καμένα χωριά κι ύστερα ν' αρχίσουμε να καλύτερέβουμε τη ζωή των άκαφτων κι ακόμα πως οι μεγαλοκαρχαρίες θα χάσουν τη δύναμή-τους— ήξερε για τον Παπαστράτο, που πρέπει να του πάρει το κράτος τα λεφτά! Αποτέλεσμα ήταν να μου πει :

— Βρε τους πούστηδες, τους καταραμένους, να τους παρ' ο διάβολος. Πρέπει να τους σφάζουμε όλους. Θα τα καταφέρουμε; Θα μπορέσουμε να τους σφάζουμε όλους; Κι άμα μείνει κανείς;

— Κανείς δε θα μείνει μπάρμπα Σπύρο. Γιαφτό κι εγώ σηκώθηκα απ' την Αθήνα, άφισα τις σπουδές-μου, τη μάθηση, τη δουλειά, τη χαρά και τις διασκεδάσεις, άφισα τους γέρους-μου, άφισα τη χρυσή-μου αγάπη κι ήρθα στο βουνό. Γιατί όλους πρέπει να τους σφάζουμε, γιατί δεν έχουν το δίκιο στο πλεβρό-τους. Όμορφος ο κομμουνισμός στα χαρτιά. Δε γίνεται στην πράξη. Αν γινόταν, όλοι θά ἔμαστε κομμουνιστές, κι εγώ πρώτος. Αλλά το δίκιο τό ἔχουμε μεις. Η Δημοκρατία. Εμείς είμαστε η Λεφτεριά κι η

φ.17α Δικαιοσύνη, εμείς είμαστε η Εφτυχία.

Το φεγγάρι χαμηλώνει προς τον Τόμαρο. Τα μάτια βαραίνουν, γίνονται μολύβια. Δε θέλει πολλά πράματα ο χωριάτης-μας. Είναι αρκετά πονη-

9. Σχετικά με την ύποτιθέμενη σκόπιμη πρόκληση άντιποίνων βλ. και Hagen Fleischer, «Ἀντίποινα τών γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ἑλλάδα 1941 - 1944», *Μνήμων*, 7 (1979), σ. 188 - 189, 192.

ρός και έξυπνος, για να καταλαβαίνει. Μόνο μιά μικρή διαφώτιση, μιά καθοδήγηση, για να μπορέσει να ξεμπλέξει απ’ τους τρισκόταδους δαίδαλους της μπολσεβίκικης προπαγάντας, που μαζί με την τρομοκρατία αποτελούνε τα πιό γερά όπλα του κομμουνισμού.

30-6-44

Χτες η μάνα του αντάρτη, η Κα Λύκα, μας επισκέφτηκε στο συσσίτιο του 1ου Τάγματος. Είναι γυναίκα σκοτωμένου συνταγματάρχη.

Ο Θόδωρος έπεσε απ’ το κρεβάτι, πού ’χε κάνει στο σπίτι του Μάνθου Κοσμά.

Μ’ έπιασε ο Σπύρος και μού ’πε :

—’Ωρες ολάκερες συλλογιόμουνα όσα μού ’πες για το ΕΑΜ. Πολύ σωστά και δίκια. Μό’καμες μιά θεωρία μπριτζιτική. Άμα έρτει η ώρα να τους κυνηγήσουμε, κι εγώ θα’ρτώ να πέσω πρώτος στη φωτιά.

— Μπράβο γέρο, είπα.

Τα βραδάκια, άμα έρχεται το ηλιόγερμα, νοσταλγία πιάνει το Νίκο τον αμερικάνο, κλίνει τα μάτια και σιγοτραγουδά. Τότες ξαπλώνω κι εγώ δίπλα-του. Κάνω κι εγώ πως με πιάνει νοσταλγία, για να τον παρηγορήσω, και του παίζω την Παλόμα, το τραγούδι του στρατιώτη, του αντάρτη, του ταξιδεφτή, που μακριά βρίσκεται απ’ την αγάπη-του.

Η γριά βάβω του Μάνθου Κοσμά. Της είπα — όταν μού ’πε πως δε μου δίνει τσουμπλέκι :

φ.18α —’Επρεπε νά ’χει έρτει/το ΕΑΜ εδώ, να σας κόψει τον κώλο κανένα μήνα, για να δείτε τι είμαστε ’μεις.

Πολλοί έχουν δω πάνω γερμανικά τεπόζιτα μπενζίνας.

Το βράδυ μάθαμε πως μας πιάσανε στη Δομοκό μιά σύνδεσμο με έγγραφα. Είναι η μεγαλύτερη, η πιό επικίνδυνη, η πιό ηρωική δουλειά πού γίνεται. Την αγωνίζονται ήρωες αληθινοί, άντρες και γυναίκες και παιδιά της ηρωικής Ελλάδας, που τα παίζουν όλα και δεν κερδίζουν τίποτα.

— Παρακαλάτε το Θεό όλοι, Σαμαρείτες και Ιουδαίοι, να μας δώσει νερό (ο τρελλός της Δερβιζανης κοντά στους Εγγλέζους).

Το βράδυ μάθαμε πως έγινε μάχη στην Παραμυθιά μεταξύ δικών-μας και γερμανών και τούρκων Τσάμηδων. 8 νεκροί, τραυματίες, γερμανοί, τούρκοι, 2 αφτοκίνητα, 2 οπλοπολυβόλα, 8 γερμ. αιχμαλώτοι και ένα κανόνι των 10,5¹⁰.

10. Μετά από την αποχώρηση τής γερμανικής φρουράς ισχυρά τμήματα τής Χ Μεραρχίας του ΕΔΕΣ είχαν καταλάβει την Παραμυθιά, πού έγινε έτσι «ή πρώτη πάλις τής Ήπειρου, ή οποία άπελευθερώθηκε όριστικά» (Μυριδάκης, Β’, σ. 179). Λίγες μέρες αργότερα (30-6) γερμανικό τμήμα άναγνώρισης (πού άποτελούνταν έν μέρος άπό Τουρκάλ-βανούς) πλησίασε την Παραμυθιά, άνατράπηκε ύμως μετά άπό έπίθεση του ΕΔΕΣ. Ήπι-

Με είδανε πως γράφω και με υποψιάστηκαν. Ρώτησε για μένα ο Στρατηγός το Λοχαγό. Δεν ξέρει όμως κανένας πως εγώ μπορούσα νά'χω μαζί μου γράμμα απ' τον Ταγματάρχη Αστερινό, γράμμα συστατικό απ' το Λεφτέρη Κοτσαρίδα, που μπορούσε να ζητά να τοποθετηθώ στο στρατηγείο, στο πολιτικό γραφείο, σε υπηρεσία δημοσιογραφική. Δεν πήρα τίποτα, ήρθα άγνωστος και ταπεινός· ήρθα για ν' αγωνιστώ και να πεθάνω κι όχι να κάτσω στα γραφεία./

φ.19α

1 του Γιούλη 1944

Πήραμε τα φύλλα πορείας. Εξετάστηκα απ' τον αρχίατρο. Συζήτηση αρχίατρου και Θόδωρου :

Θόδωρος : Τούτος δω ο νέος ένα χρόνο πολεμά να ρθει εδώ και κανείς δε βρέθηκε να τότε στείλει.

Όταν μ' εξέτασε ο γιατρός, με καλωσύνη πατέρα μού 'σφιξε το χέρι : «— Στο καλό παλληκάρι-μου, στο καλό παιδί-μου».

Ξαναπήγα στο Α' Γραφείο και κατατάχτηκα και πήρα το φύλλο πορείας για την 9η Μεραρχία (έδρα Πολυστάφυλο). Αφίνουμε πιά το Στρατηγείο της Δερβιζανης, τους Γιωργάνους του 3/40.

Είδα τη γιατρική αποστολή για την Παραμυθιά με τα μουλάρια. 3 Εγγλέζοι γιατροί και άλλοι δικοί-μας, κιβώτια με κόκκινους σταβρούς.

Πριν ξεκινήσουμε, ο Μάνθος Κοσμάς, που διηγήθηκε τούτη την ιστορία της Παραμυθιάς :

«— Ήταν όμορφη πόλη. Είχε όμως Τουρκοτσάμηδες πολλούς, κι όταν ήρθαν οι γερμανοί, όλοι οι τουρκαλάδες ντύθηκαν στρατός και πήραν ντουφέκια κι ένα γίναν με τους γερμανούς και ξολοθρέβαν τη φυλή-μας. Πέρσου σκοτώσανε 57 Έλληνες¹¹ μαζί με τους γερμανούς, τους καλύτερους και τους πιό ξεδιαλεγμένους. Μα οι Χριστιανοί θα τους πληρώσουν τώρα. Και τους πλερώνουν. 5.000 τουφέκια τούρκικα είχε η Παραμυθιά και γερμανική φρου-

τελικός αξιωματικός της Χ Μεραρχίας αναφέρει σάν απώλειες του έχθρου —συμπεριλαμβανομένων των Τσάμηδων— 38 νεκρούς, 42 τραυματίες (που αντιστοιχεί σάν θροισμα στους 80 που αναφέρει ο Φ.Μ.), καθώς και 15 αιχμαλώτους (Ανώνυμος, «Η Χ Μεραρχία των ΕΟΕΑ», ΙΑΕΑ, τεύχη 31 - 32 (1961), σ. 20· βλ. και 'Εθνική Φλόγα, 2 - 7 - 44. PRO, F.O. 371/43689 : R 10433).

Οί αριθμοί αυτού του ανακοινωθέντος είναι σίγουρα υπερβολικοί. Αυτό φαίνεται και από το μοναδικό νεκρό του ΕΔΕΣ (που —μάλιστα σέ μάχη «έκ παρατάξεως»— δέν βρίσκεται σέ λογική άναλογία με τους 38 του κατακτητή). Άλλά και το γερμανικό πολεμικό ήμερολόγιο για τήν Ελλάδα (του Τμήματος Στρατιᾶς «Ε») αναφέρει χωρίς παραπέρα διευκρίνηση μόνο «μερικῆς ἡμέτερες ἀπώλειες». (ΜΑ, φάκ. 65035/2 : καταχώριση 1-7-44) — έκφραση που κάνει άπιθανο νά υπερέβησαν οί συνολικῆς ἀπώλειες τούς 10.

11. Σέ ὅλες τίς ὑπάρχουσες πηγῆς γίνεται λόγος γιά 49 ἐκτελεσθέντες (π.χ.: Δῆμος Παραμυθιάς και οί Φίλοι τοῦ Σουλίου (ἐκδ.), *Μνήμη 49 προκρίτων Παραμυθιάς*, Ἀθήνα 1973).

φ.20α ρά. Χτες λοιπόν κάναμε επίθεση κι ύστερ' από κάμποσες ώρες τους πετάξαμε όξω και πήραμε την κωμόπολη 6 - 8.000 κατοίκους. Έγινε στρατοδικείο και σκοτώσαν 10 Τσάμηδες υπεύθυνους για τον τουφεκισμό των 57 περσινών Χριστιανών. Ο τουφεκισμός των Τσάμηδων έγινε στον ίδιο τόπο που σκοτώθηκαν πέρσυ οι 57. Σήμερα η Παραμυθιά είναι λέφτερη, σήμερα η Παραμυθιά είναι δική-μας, σημαία έχει ασπρογάλαζη με σταβρό. Οι Τούρκοι πετάξαν τα τουφέκια και ζήτησαν νά 'ρθουν αντάρτες. Οι ευθύνες όμως δεν ξεχνιούνται. Δεν μπορούν, δεν πρέπει να ξεχαστούν.»¹²

Στη Δερβίζιανη έχει αντάρτισσες που ικανοποιούνε τους αντάρτες. Έγινε συνεδρίαση σχετικά με το ζήτημα των γυναικών. Ο μόνος που κατάκρινε ήταν ένας ντιγκιντάν. Είπε :

— Πρέπει να λείψει το αίσχος των γυναικών.

Όλα τα περιμένουμε πάνω στο βουνό και τίποτα δε μας βρίσκει με κλειστά τα μάτια. Ξέρω, νοιώθω πολύ καλά πως είναι έφκολο κάποια στιγμή τούτο το τεφτέρι να κλείσει για πάντα. Πίσω από κάθε-μας στιγμή περιμένει το άγνωστο, το καινούργιο, η περιπέτεια, το απρόσμενο. Τούτη η ζωική υπερένταση, το *vivere pericolosamente* — ας μην ήταν ιταλικό το ρητό — που φέρνει πάντα κάτι τραχύ, ωμό και άξεστο δεν τρομάζει κανένα, μόνο μας αντρώνει και μας κάνει πιό χαροκόπους, ταξιδεφτές της ζωής, πιό ζε-

12. Πράγματι, κάτω άπ' τή χαλαρή και άνεύθυνη καθοδήγηση μιås αυτόνομοιστικής «Σκιπεταρικής Έθνικής Έπιτροπής» ένοπλες ομάδες Τσάμηδων αυτότιτλοφορήθηκαν με την άνοχη τών Έταλογερμανών κατ' εύφημισμό σαν «Τζαντερμαρία» και προσπάθησαν να έξασθενήσουν με κάθε μέσο —ξυλοδαρμοί, ληστείες, βιασμοί, φόνου— τó έλληνικό στοιχείο τής «Τσαμουριάς» (Θεσπρωτίας).

Πρέπει να σημειωθεί ότι άκόμα και οι «νόμιμες» έλληνικές άρχές συχνά — κι εν μέρει με έπιτυχία— διαμαρτυρόντουσαν στους κατακτητές για τις ποικίλες πράξεις βίας τών όργάνων τους (ΜΑ, φάκ. 59644/4: Γεν. Διοίκηση Ήπειρου, Διεύθυνση Έσωτερικών, Α.Π. 16768/3-9-43· Α.Π. 17117/13-9-43 κ.ά.).

Μεταπολεμικά άριστοι συγγραφείς άσχολήθηκαν έκτενέστατα με την ένοπλη άλβανική τρομοκρατία. (Π.χ.: Office National Hellénique des Criminels de Guerre (έκδ.), *Les atrocités des quatre en vahisseurs de la Grèce*, Άθήνα 1946, μέρος Δ'. Θ. Γ. Παπαμανώλης, *Κατακαϊμένη Ήπειρος. Τό φρικτόν δράμα τών κατοίκων τής Θεσπρωτίας και ή συνεργασία τών Άλβανών μετά τού Άξονος 1940 - 1944*, Άθήνα 1945. Χαρίτων Κ. Λάμπρος, *Οί Τσάμηδες και ή Τσαμουριά*, Άθήνα 1949.)

Κοινό χαρακτηριστικό σχεδόν όλων τών σχετικών δημοσιευμάτων είναι ή άδιαφοροποίηση ταύτιση τής τσάμικης μειονότητας στό σύνολό της με την έγγληματική δράση τών όπλισμένων δοσιλόγων. Κατ' αυτό τόν τρόπο συνάγεται ένας χαρακτηρισμός τών Άλβανών γενικότερα σαν «τέταρτη δύναμη κατοχής», «ημιβάρβαροι», «επίάθρωποι» κ.τ.λ., που δικαίωσε σχεδόν αυτόματα τις κατοπινές μαζικές διώξεις σε βάρος τών Τσάμηδων— καθώς και τó ημιεπίσημο σύνθημα (ανά κοπεϊ σύρριζα τó βρωμερό αυτό καρκίνωμα) (Βασίλειος Γ. Λάγιος, *Άπό τή σκοπιά τής Χωροφυλακής: Άλβανοί κι άλβανική προπαγάνδα 1939 - 1944*, Άθήνα 1951, σ. 70).

- στούς, πιά χαρούμενους. Ξέρουμε σαν τον πρωτόγονο να χαιρόμαστε κάθε
φ.21α χαρά, μάθαμε μιά/μεγάλη αλήθεια! Πως ό,τι ζητά κανείς να το βρει με
 δυσκολία και μακριά-του, γύρω-του τριγυρνά και δεν το βλέπει, γιατί τον
 στραβώνει η φαντασία κι η μεγάλη, η στραβή ιδέα πό'χει για το κάθε-τι.
 Έτσι, καταλάβαμε καλά πως εφτυχία δεν είναι τα μεγάλα παλάτια με τα
 ποτήρια κρούσταλλα και τα πηρούνι(α) ασημια, οι γυναίκες οι ξωτικές, τ'
 αεροδυναμικά αφτοκίνητα κι <η> πολιτισμένη σαπίλα — μόδα, άνεση, κομ-
 φόρ, *savoir vivre*, ξένες γλώσσες, σαλόνια, *surprise party* κι ερωτικά παι-
 χνιδίσματα — που φτάνουν ως το γκάστρωμα και την αποβολή — με τη
 γυναίκα του φίλου — όπως γίνεται στα μεγάλα σπίτια της «αριστοκρα-
 τίας» — παρά η δροσερή πηγγή που ξεπροβαίνει μεσ' από τη ξεραμένη σκόνη
 του παλιόδρομου, από κάποια-της κρυμμένη πρασινοσιμένη γωνιά, το σκιερό
 πλατάνι, που ξεπτυρώνει το καμένο κάφκαλο απ' τ' ουρανού τις φλόγες, το
 ποτάμι, που θα πλύνει το βρωμισμένο απ' τον ιδρώτα και τη σκόνη της
 πορείας κορμί, το δέντρο το καρπερό, το ζεστό φαί, το κηδόνι που θα σου
 πει λίγα κλέφτικα τραγούδια, η καλαμένια φλογέρα του βοσκού, που θα
φ.22α σου θυμίσει βουκολικά χρόνια, παλιά, με Σιληνούς και Σάτυρους, /το συγγε-
 φάκι, που θα σκεπάσει για λίγο τον ήλιο, το ρακί, που θα φυλάζει το κορ-
 μί απ' την ελονοσία και θ' ανάψει το αίμα κι ό,τι άλλο, που οι άνθρωποι
 της πόλης δεν τα βλέπουνε, δεν τ' ακούνε, δεν τα ξέρουνε — δεν υπάρχει
 λόγος να τα δούνε, να τ' ακούσουν, να τα μάθουνε (έτσι νομίζουν, μα κι έτσι
 είναι, γιατί τους έχει περιχαρακώσει ο πολιτισμός με χαράκιωμα και συρ-
 ματόπλεγμα αζεπέραστο).

Ύστερα έχουμε και την εφτυχία, την πιά μεγάλη εφτυχία, νά'μαστε
 λέφτεροι — τώρα που οι αδελφοί-μας είναι σκλάβοι — έχουμε ακόμα την
 εφτυχία τη μεγαλύτερη να χαρίζουμε τη λεφτεριά. Είμαστε αντάρτες, είμα-
 στε περήφανοι, γιατί είμαστε, γιατί γίναμε μοναχοί-μας, γιατί κανείς δε
 μας κάλεσε όξω απ' τη συνείδηση, κανείς δε μας έσπρωξε, μα η ψυχή, που
 3 χρόνια τα σκοτάδια κι οι κεραβνοί κι οι θαλασσοφουρτούνες να τηνε πνί-
 ζουν πολέμαγαν, μα τίποτα δεν κατορθώσαν, γιατί το καράβι όσο το δέρν'
 η θάλασσα, τόσο και δυναμώνει, το βιολί όσο παλιώνει, γίνεται καλύτερο, το
 ντουφέκι όσο ρίχνει, τόσο ψήνεται, και το σίδερο όσο το χτυπάς, τόσο σφίγ-
 γεται και δυναμώνει. Κανείς που δεν έζησε τη ζωή-μας, κανείς άλλος δεν
 μπορεί να νοιώσει./

- φ. 23α** Ξεκινήσαμε στις 4 μ.μ. (1-7-44) απ' τη Δερβίζανη, το γενικό στρα-
 τηγείο της ΕΟΕ¹³, για το διοικητήριο της 9ης Μεραρχίας (Μέραρχος Κου-

13. ΕΟΕ (Ἐλεύθερη Ὀρεινή Ἑλλάς) ἦταν ἡ ὀνομασία πού εἶχε δώσει ὁ Ν. Ζέρβας
 στίς περιοχές πού ἦταν κάτω ἀπό τὸν ἐλεγχό τοῦ ΕΛΑΣ. Ἡθελημένη ἦταν ἡ ὁμοιότητα μέ
 τὴ νέα ὀνομασία γιὰ τὰ ἔνοπλα τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ (ΕΟΕΑ = Ἐθνικὲς Ὁμάδες Ἑλλη-
 νων Ἀνταρτών).

σίντας), έδρα Πολυστάφυλο, όπου αποσπαστήκαμε (3η, 8η, 9η, 10η, 3/40 : 3 αριθμός Ευζωνικού Συντάγματος, 40 αριθμός Συντάγματος). Κάναμε μιά πορεία με αέρα, αλλά ζέστη καφτή. Έκαιγε και η γη και ο ουρανός. Περάσαμε απ' το Μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων, που τό'χουν κάψει και τό'χουνε ρημάξει οι πυρπολητές των SS (44), τα διαλεχτά τούτα παιδιά του Χίτλερ, π' αξίζει χίλιες φορές τον κόπο να τα περάσεις από μαχαίρι, σίδερο και φωτιά. Φάγαμε ψωμί κι ελιές (μάβρο ψωμί σταρένιο, που μοσκοβολάει σαν την εβλογία του Θεού, και μάβρες λαδερές ελιές, γιομάτες γλύκα, σαν τη γλύκα του λαδένιου λυχνariού που καίει τη νύχτα) κι ήπιαμε το βλογημένο το νερό, που χέρι άγιο τό'κανε να βγαίνει αιώνια ατέλειωτο μέσ' από τη γης, μέσ' από το χώμα, να βγαίνει πεντακάθαρο σαν το διαμάντι το λαμπερό και σαν το γυαλιστερό χρυσάφι.

Δω, σε τούτη τη ζωή, τη μακριά απ' τους ανθρώπους, νοιάθεις, κι αν δεν το νοιάθεις, αναζητάς να το νοιώσεις και το βρίσκεις, κάτι πιό δυνατό από σένα, που να μπορείς πάνω-του ν' ακουμπήσεις το κεφάλι, που να μπορείς να τουμπιστεφτείς τον εαφτό-σου, τη νύχτα στο δάσος με τ' αγρίμια, τη μέρα μες στο κάμα της πορείας, στο χάσιμο του δρόμου, στο λείψιμο του νερού, στη βροχή με τις βροντές και τ' αστροπελέκια, στη συνάντηση με τον πολύ εχθρό — σαν είσαι μόνος για λίγο — και σε κάθε μάχη που δίνεις με το απρόσμενο, με τη μοίρα, το κισμέτ, την ειμαρμένη, το προγραμμαμένο — κάθε λαός και κάθε εποχή κάπως ονόμασε τ' άγνωστο, που σε φ.24α σκοτεινή μαντύα σκεπασμένο, έρχεται, πάντα ερχόταν, /και ξιπάζει. Ζητάς τη μεγάλη δύναμη, όταν καταλάβεις πως η δική-σου, η ανθρώπινη, πού'φτειαξε τον πολιτισμό, τον πόλεμο και την ιστορία, είναι κουνούπι, είναι μερμήγκι, είναι κουκί άμμου της μεγάλης Σαχάρας, είναι ανάξια δύναμη να λέγεται, δε σου κάνει ούτε για ραβδί, γιατί αν κάνεις πως πάνω-της γέρνεις κι ακουμπήσεις, σε συντρίμμια θα σωριαστείς. Έτσι όλοι πιστέβουνε στο Θεό, άλλοι γίνονται μπαίγνια στις προλήψεις και τους οiwονούς, άλλοι στραβοί μοιρολάτρες κι άλλοι χαλυβδώνουνε τον εαφτό-τους, την αφτοπεποιθηση, την εσωτερική ψυχική δυναμικότητά-τους, και παλέβοντας σκληρά με το απρόσμενο και τη ζωή, πολεμάνε να φτειαξουν τον υπεράθρωπο, που δε θά'χει νέβρα, που θα εξουσιάζει τον εαφτό-του, που θα καταλάβει και θα νικήσει τη γης, τη ζωή και το θάνατο.

Εναμπαίνουμε στο δρόμο ταξιδεφτές -οδοιπόροι -πεζοπόροι με τα καλάθια, τους σάκκους και τα ραβδιά και τραβάμε μπρος, προς τον αντάρτικο αγώνα, προς το τουφέκι και το μαχαίρι, προς τη δόξα της πατρίδας και τη διαλεγμένη θανά. «Καλότυχος όποιος έχει την τύχη να πεθάνει στρα-

τιώτης, τάφος να του τύχει πολεμιστή) * (Byron, *Σήμερα έκλεισα τα 36 μου χρόνια ή το κύκνειο τραγούδι*).

Μπήκαμε στο δάσος, το μεγάλο δάσος, το πυκνό και το ψηλό, το γιομάτο άγριες βαλανιδιές, πυκνές, αγριωπές και λύκους. Βαρειές ακούονται φωνές των τσο/μπάνηδων και των γιδοβοσκών, που με τη φωνή πολεμάνε να τρομάξουνε το λύκο, να τότε κρατήσουνε μακριά, πέρα απ' τα πρόβατα, τα γελάδια και τα γίδια. Είναι και το ανθρώπινο ένστιχτο που φωνάζει, που ζητά ν' ακούσει τη φωνή, την παρηγοριά απ' τον ίδιο τον εαυτό-του βγαλμένη τις στιγμές που όλα σωπαίνουν, όλα είναι μοναχά, όλα άγρια και σοβαρά και συλλογιούνται μέσα στο δάσος το πυκνό, και τίποτ' άλλο δεν ακούς απ' το μουρμούρισμα του ξεροπόταμου, που παρακάτω χύνεται στον Αχέροντα, απ' το τραγούδι που βγάζουν τα φύλλα των βαλανιδιών που παίζουν ανάμεσά-τους και με τ' αγέρι, από των λύκων τα πεινασμένα, έξαλλα μουγκρητά, κι απ' των ανθρώπων τις φωνές, τις γιομάτες δέος κι αφτοσυντήρηση. Μόνο εμείς οι πέντε αντάρτες, η πρώτη αποστολή, μένουμε βουβοί και με ίσιο βήμα περπατάμε δίχως παραπατήματα και λοξοδρομήματα για το σκοπό-μας, για τον κλεφτοπόλεμο, τη νίκη και τη θανά. Δίπλα-μας, απ' τη δεξιά μεριά, τραγουδάει το νερό του ξεροπόταμου, το στολισμένο ολόγυρα από λέφκες και πλατάνια.

Στην καμπή του ξεροπόταμου (τ' όνομα-του Κοκυτός) βρήκαμε κάποιον αντάρτη που χτες είχε καταταγεί, της 9ης Μ., πού 'χε χάσει το δρόμο κι είχε καθήσει και περίμενε απ' τον ουρανό να του στείλει οδηγό, σωτήρα. Τον πειράξαμε πολύ, ήρθε μαζί-μας. Λέει :

— Γ-ι-α-τ-ί έ-ρ-χ-ε-σ-τ-ε ε-δ-ώ;

Λοχαγός : Για να μαζέψουμε κάστανα. Έχει κάστανα; —'Ο-χ-ι...

— Τι είσαι συ; Του λέμε.

— Τελειόφοιτος.

— Δεν τέλειωσες ακόμα;

—'Ο-χ-ι. Θ-ά 'δ-ι-ν-α ε-ξ-ε-τ-ά-σ-ει-ς τ-ώ-ρ-α (σέρνει τη φωνή-του πουτανίστικα).

Ανθυπολοχαγός : Θα δώστε δω εξετάσεις. Θα κάνουμε επιτροπή. Έλα, είμαι καθηγητής των μαθηματικών. Ξέρεις, μωρέ, μαθηματικά;

— Ε! — πάγωσε το αίμα-του. 'Η-ξ-ε-ρ-α α-λ-λ-ά τ-α ξ-έ-χ-α-σ-α τ-ώ-ρ-α...

— Δεν πειράζει. Θα τα ξαναθυμηθείς. Να, κι ο κύριος — δείχνει τον Ηλία — είναι καθηγητής φιλόλογος, γλωσσολόγος. Θα σου κάνει αρχαία.

* Πρβλ. τους δύο πρώτους στίχους τής τελευταίας στροφής του ποιήματος του Byron, *On this day I complete my thirty sixth year* :

*Seek out—less often sought than found
a soldiers grave for thee the best.*

Lord Byron, *The Poetical Works*, Λονδίνο 1935, σ. 110.

— Α! — κόκκαλο αφτός.

Φτάσαμε στο Πολυστάφυλο. Μας καλοδέχονται και μας ρωτάνε για την Αθήνα. Είπα σε κάποιονε :

φ. 26α — Ζήτε λέφτε/ροι στο βουνό, ζήτε ξέγνοιαστοι. Έχετε το νερό-σας ό,τι ώρα θέτε, το φαΐ-σας, τον ύπνο-σας, έχετε το ντουφέκι-σας και τη λεφτεριά-σας, θα δώστε τη μάχη-σας ίσος με ίσο, αγωνιστής μ' αγωνιστή, και θα πεθάνετε, αν είναι να πεθάνετε, με το τουφέκι στα χέρια, με τη λεφτεριά στα στήθια-σας, με τη χαρά στην καρδιά-σας. Μα στην Αθήνα νερό θα σου δώσουν όταν θένε, το ίδιο και φαΐ, ύπνο ήσυχο δε θα κοιμηθείς, το πιστόλι-σου δεν ξέρεις πού να το κρύψεις, γι' αφτό μαζι-σου το κουβαλάς και κατ' από το μαξιλάρι-σου το κρύβεις με την απόφαση να πεθάνεις την κάθε στιγμή, σα σκυλί να σε σκοτώσουν ή σα δούλος ν' αποχτονηθείς, για να μην πάρεις στο λαιμό-σου θύματκ. Εκεί πολεμάς σα κλέφτης, σα φονιάς τη νύχτα, στο σκοτάδι, ιταλικά, στις σκοτεινές γωνιές, δούλος με καταχτητή.

Είναι αγνό και συναδερφικό το περιβάλλο της 9ης Μεραρχίας. Δε βλέπεις εκείνα τα καλοφτειαγμένα και καλοχτενισμένα μούσια, τα επιδειχτικά, των αντρών του Στρατηγείου και τα ξεζητημένα φυσικλίκια και τριπλοστόλιδα, μα βλέπεις μπράτσα κι απόφαση, μυρίζεις μπαρούτη και βαρβατίλα.

Στην Παραμυθιά είχαμε 3 νεκρούς, 4 τραυματίες.

Η Δερβίζανη είναι στο νομό Ιωαννίνων, το Πολυστάφυλο στο νομό Πρέβεζας — τα σπίτια, αντίς κεραμίδια, έχουν πέτρινες πλάκες.

Απέναντι απ' το Πολυστάφυλο υψώνονται θεριά τα βουνά του Σουλιού, τα δυνατά, τα μεγάλα, και πέρα δεξιά ο Τόμαρος — καρσί στη Δερβίζανη, που τονε λένε και Λίτσινα και που στα 1912 - 13 ανεβάσανε οι δικοί-μας πάνω στις ψηλές και γκρεμνώδικες-του κορυφές από τ' άγρια αντερείσματα 2 - 3 κανόνια και χτύπησαν το Μπιζάνι.

Είναι αντάρτες και πολλοί καλογέροι και παπάδες.

Χύθηκε το καζάνι με το φαΐ του Λόχου στρατηγείου (110 άντρες) με το μπακαλιάρο, και βάλανε μακαρόνια. Φάγαμε και κινήσαμε για ύπνο μαζι/
φ. 27α με τον συνταγματάρχη Κατηφόρη. Κάναμε νυχτερινό σκαρφάλωμα στο βουνό 1/2 ώρα. Φτάσαμε στο σπίτι του γαλανομάτη χωρικού του Πολυστάφυλου, που μας υποδέχτηκε με τα σώβρακα, μας έστρωσε στο ύπαιθρο, στον κήπο, και κοιμηθήκαμε κάτω από το φεγγάρι, που φώτιζε τα λέφτερα βουνά. Κι όπως ασήμισε το γρανίτη της βουνοκορφής, που πίσω-του κρύβει το Σούλι και το φάντασμα του Σαμουήλ, στοχάστηκα και πολύ πόνεσα για κάποιες συζητήσεις πού 'κανα μ' ένα ξεπεσμένο δημοκόπο, μ' έναν αερολόγο απατεώνα, που τον ακομπανιάριζαν δυό άλλοι χαζοί. Πονά η καρδιά-μου ως τα φυλλοκάρδια-της, ως τα τρισβαθα-της, όταν βλέπω ανθρώπους στην εποχή-μας να βορίζουνε τη γλώσσα-μας τη ζωντανή, τη γλώσσα του λαού-μας, τη γλώσσα που μες στο αίμα-μας τρέχει απ' τον αρχαίο τον καιρό, που το μωρό

αρχίζει και μιλάει, χωρίς κανείς να το διδάξει, ο χωριάτης, ο «αμόρφωτος». Καίγεται η καρδιά-μου, σαν ακούω αθρόπους φιλελεύθερους και δημοκρατικούς να λένε πως χρειάζεται 100χρονη διχτατορία, φασισμός, βία, για να σφαχτούν οι δημοτικιστές, πού 'ναι «Βούλγαροι», «κομμουνιστές», «Σλάβοι». Κι είναι αφτοί που διακηρύχουνε μαζί-μας πως δημοκρατίες θα φέρουνε λεφτεριές, κοινωνικές δικαιοσύνες, αγαθά, τα πραγματικά αγαθά και τις μεγάλες αλήθειες, την εφτυχία, και τους ακούς να τραβάνε πίσω αντίς μπρος, να τραβάνε στα τρισκόταδα του Μεσαίωνα και την κόλαση του Dante. Ξεκαθάρισε πιά το θόλωμα. Γλωσσικό πρόβλημα και ταξικοί αγώνες καμμιά σχέση δεν έχουνε. Σκουλίκια βρωμερά κι αγράμματα, αμόρφωτοι δούλοι φανατισμένοι και κολημένοι σα στρείδια στον αιώνα 18, δε θα μπορέσουνε ποτές να φράξουνε τα ποτάμια, να αποδίσουνε την εξέλιξη, να σταματήσουνε το γύρισμα της γης. Μα ο νους θα νικήσει. Ο νους νικά κι όχι η γροθιά. Η γροθιά για τους καννίβαλους./Η γροθιά για τους φασίστες, τους διχτάτορες, τους μπολσεβίκους, τους ανελέετερους, τους ταπεινούς και καταφρονεμένους. Για τους αλήτες της οδός Αθηνάς, που τη μεταχειρίζονται στη λύση των λογαριασμών-τους. Αλλά ο νους για τους πνευματικούς αθρόπους, για τις λεπτές, ευγενικές ψυχές, για τους αθρόπους πού 'χουνε πολιτισμό μέσα-τους κι όχι πασαλειμένο στα μούτρα. Δημοκόπησα λίγο, αλλά μεγάλος είν' ο πόνος της καρδιάς-μου.

Είδα το πρωί 47 εκαμίτες κομμουνιστές του εφεδρικού ΕΛΑΣ, που τους πιάσανε άντρες της 9ης Μεραρχίας.

(Σημείωση κατοπινή : Το Δημουλά τα παλληκάρια...)

2-7-44

Ευπήσαμε το πρωί χτυπημένοι στο κεφάλι απ' του ήλιου τις ακτίνες μαζί με τα πουλιά και τα λουλούδια. Κάτω ο Αχέροντας, που τραβά για τον 'Αδη και για την Αχερουσία λίμνη, με τον Ερμή και τα πορθμεία, λαμποκοπά ασημωτός και λάμπει βασιλικά ντυμένος, άρχοντας τούτης της χρυσάφειας πεδιάδας.

Τούτο το βλογημένο πρωινό, το λέφτερο, ακούσαμε από το στόμα του φιλόξενου χωριάτη με τα μάτια τα ουρασιά πολλά πράματα που δεν ξέραμε, όμορφα κι άσκημα, πολλά πράματα που, αν δεν τ' ακούσαμε απ' αφτόν, υπάρχουνε πολλές πιθανότητες να μην τα ξανακούσαμε από κανέναν άλλο :

— Γύρω στον τόπο-μας, στα μέρη τα δικά-μας τα ελληνικά, κάθουνται καμμιά 30.000 χιλιάδες Τούρκοι - Αρβανίτες, οι Τσάμηδες. Τούτοι μαζέψανε στά χέρια-τους όλονε τον πλούτο της γης. Ποτές η πατρίδα — ο όρος αφτός για το χωριάτη κλείνει τα πάντα, κράτος, φυλή, έθνος, ιδανικά κ.τ.ρ. Μεγάλο μίσος κλείνανε για μας, μα πιότερο για τους Φαναριώτες. Το Φανάρι, μέρος ζηλεφτό, κάμπο έχει τρανό κι από το Θεό εβλογημένο. Με τη σοδειά-του

και τα βασιλικά-του γεννήματα όλη την Ἡπειρο τρέφει, όλη την Ἡπειρο*/
 φ.29α έσωσε απ' την πείνα και τον ξαφανισμό με τον πόλεμο και τη σκλαβιά. Σα-
 ράντα χωριά είναι το Φανάρι, που ζούνε πλούσια κι εφτυχισμένα. Ο Αχέ-
 ροντας με τα βλογημένα απ' τους αρχαίους τους καιρούς και πολύγνωστα
 νερά-του ειν' ο τροφοδότης και ο ποτιστής της άγιας τούτης γης — ρύζι και
 ρόκα και στάρι πολύ. Τούτο το Φανάρι το κάψανε πέρσου οι Τσάμηδες με τη
 βοήθεια των Ιταλών και κάψανε όλη την Ἡπειρο, τηνε βουτήξανε στη δυ-
 στυχία και τον πόνο.

Η εκδίκηση δόθηκε στην Παραμυθιά. Πράσινο φαρμάκι βγαίνει από
 το στόμα του χωριάτη, πράσινο σαν τα μάτια-του για τους ελληνομάχους
 Τσάμηδες. Τούτη τη φορά θα τους ξεκαθαρίσουμε μεις, αν δεν τους ξεκαθα-
 ρίσει η οργάνωση, θα τους διώξουμε για πάντα από τούτονε τον τόπο, τον
 τόπο-μας¹⁴.

Μας είπε ακόμα πως το Σούλι έχει 1.000 σπίτια — είχε, γιατί τώρα
 τα πιότερα είναι ρημάδια, γιατί πέρασαν πάνωθε-του πολλές οργές — και
 1.000 πηγάδια, που τα πιότερα έχουνε νερό. Απάνω-τους βαρειές έχουν κλει-
 δωνιές, για να μη μπορεί κανείς να ρίξει φαρμάκι και να χαλάσει το νερό.

Απέναντι απ' την Πολυστάφυλο 2 χωριά φαίνονται πάνω στα Σου-
 λιώτικα Βουνά με σκορπισμένα πάλι κι ανάρια πολύ τα σπίτια : Το Ουρμανό,
 η πατρίδα του Δαγκλή, του Στρατηγού του μεγάλου, που μαζί με το Βενι-
 ζέλο τον τρανό και το δοξασμένο Κουντουριώτη επαναστατήσανε στα '17,
 φτειάξανε την Εθνική Ἄμυνα και βγάλαν την Ελλάδα στον πόλεμο, στων

* Στην άρχη τῆς σελίδας διαγράφονται τὰ ἐξῆς : *Αναφορά Ταγματάρχου Μαραγκού εκ του σταθμού Διοικήσεως —προκεχωρημένο παρατήριο (sic) IX Μεραρχίας επι των βράχων του Ζαλόγγου—προς την διοίκησιν της Μεραρχίας.*

14. Πράγματι, τὸ ἀντιαλβανικὸ μίσος ἦταν βαθύτατα ριζωμένο, ὥστε ἡγετικά στε-
 λέχη τοῦ ΕΔΕΣ —Κ. Πυρομάγλου, Π. Νικολόπουλος, Μ. Μυριδάκης, Στ. Χούτας κ.ά.
 (σὲ δημοσιεύσεις καθὼς καὶ σὲ συνεντεύξεις μὲ τὸ σχολιαστή)— δικαιολόγησαν ἀνεπιφύ-
 λαχτα τὴν τότε σταυροφορία κατὰ τῶν «Τουρκαλβανῶν».

Τὸ 1944 ἀκόμα καὶ Ἑδεδόφιλοι Βρετανοὶ σύνδεσμοι ἀξιωματικοὶ μετέδιδαν τὴν ἀγανά-
 κτησὴ τους γιὰ τὸ «λίαν ἐπονείδιστο» ἀνθρωποκνηγητὸ τῶν ἀνταρτῶν —ιδίως τοῦ 28ου
 Συντάγματος— ποὺ συχνὰ ἄφηναν τὶς ἔνοπλες τσάμικες συμμορίες νὰ φύγουν, ἐνῶ ἀεντρο-
 φοῦσαν σὲ ἓνα ὄργιο ἐκδίκησης, λεηλασίας καὶ ολοκληρωτικῆς ἀχαλίνωτης καταστροφῆς»
 σὲ βάρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ. Ἀκόμη καὶ ὁ μητροπολίτης Παραμυθιάς Δωρόθεος
 ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὸ πλιάτσικο. Ἀναγνωρίζουν ὅμως οἱ Βρετανοὶ ὅτι ἄλλες μονάδες—π.χ.
 τὸ 3/40 Σύνταγμα Εὐζώνων τοῦ Γ. Ἀγόρου— κρατοῦσαν καλύτερη στάση καὶ συνέλαβαν
 μάλιστα ἐπανειλημμένα τοὺς χειρότερους ἀπ' τοὺς ἀπειθαρχοὺς συντρόφους τους (PRO,
 F.O. 371/43692 : R 14686).

Ἄλλὰ καὶ μεταπολεμικὰ συνεχίστηκε ἡ (ἡμιεπίσημη) διώξη τῶν Τσάμηδων —δι-
 καιῶν καὶ ἀδίκων. Κατὰ συνέπεια, τὸ 1951 ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἀλβανῶν σ' ὅλη τὴν Ἡπειρο
 ἔχει ἤδη μειωθεῖ σὲ 7.357 (Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος, Ἀποτελέσματα
 τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ 7-4-51, Ἀθήνα 1961, σ. CXI).

συμμάχων το πλεβρό, και το Αλεποχώρι, η πατρίδα του Μάρκου Μπότσαρη, του καλού αγωνιστή, και της Τζαβέλλενας.

Για το ξάπλωμα του ΕΑΜ και του ΚΚΕ ευτώνονται οι δάσκαλοι, που προπαγαντίσανε και ξεσηκώσανε το λαό, τον πηλό.

φ.33α Στο Σούλι είναι χωρισμένα τα σπίτια σε συνοικίες και υπάρχουνε πλάκες που γράφουνε τα ονόματα. Την ταμπέλλα πού 'γραφε «Ζερβέικη Συνοικία» οι εαμίτες κι οι κομμουνιστές την έχουνε τρυπήσει — κόσκινο από τις σφαίρες. Ειδικήση/ ταπεινών, ανθρώπων της λάσπης, που δεν μπορούνε να βγάλουνε ούτε το κεφάλι-τους απ' το βούρκο (Λούμπου - προλετάριοι).

Πολύ βασσάνιζαν, φαίνεται, οι δασικοί κι οι χωροφύλακες το χωριάτη. Πρέπει να λείφουν τούτοι οι βραχνάδες, τα σκιάχτρα. Πρέπει να μεταλλαχτούνε σε συντρόφους του τυραγνισμένου και δρωτοβρεγμένου χερομάχου και του κάμπου και του βουνού.

Το στρατηγείο της Μεραρχίας (9ης) είναι σε μιά αχερένια καλύβα. Χύτρα φαγητού εγγλέζικη γιά 10 άντρες.

Ανέκδοτο. Ο στρατηγός Γρίβας δε μονομαχεί με τον πούτσο-του.

Πιάστηκε ένας εαμίτης αιχμάλωτος και μεταφέρθηκε στην Πολυστάφυλο, στο Διοικητήριο.

— Είσαι μωρ' Εαμίτης; ρωτάει ο συνταγματάρχης.

— 'Ημουν, είμαι και θα είμαι.

5 - 6 κινητά ουραία πήγαν κι ήρθαν και τόσα τουφέκια σηκώθηκαν. Τον τράβηξαν στα γραφεία και τ' απόγεμα τον άφισαν λέπτερο. Τον μύριστηκαν όμως οι αντάρτες, τον κυνήγησαν, τον πιάσανε και του δώσανε τόσο ξύλο, του μελάνιασε ολόκληρος. Τον κράτησαν 2 μέρες στο νοσοκομείο κι ύστερα τον διώξανε.

Μας είπε ένας αντάρτης : — Έναν κομμουνιστή σκότωσα απ' το ξύλο, για να μαρτυρήσει. Αλλά τον τρέλλανα. Στο τέλος τού 'βαλα μολύβια ανάμεσα στα δάχτυλα και τού 'σφιξα το χέρι. Έτσι βγήκανε όλα απ' τη θέση-τους.

Τις νύχτες πολλές φορές, πριν ντυθούμε, έβαζα το μπλε σακκάκι-μου τα μπροσπίσω, για να με πιάνει, όταν κοιμόμουνα.

Είδα καμμιά 40ριά αιχμαλώτους του ΕΑΜ.

3-7-44

Φέρανε έναν αντάρτη-μας κρατούμενο. Κοντός με μούσι και με ρούχα από καμουφλαρισμένο αντίσκηνο. Τον είχανε κάπου και φύλαγε 4 επικίντουνους κομμουνιστές. Τους είχε κλειδώσει σ' ένα σπιτάκι κι αφτός φρουρούσε απ' όζω. Τη νύχτα όμως ο ένας τό 'σκασε — κοιμήθηκε φαίνεται ο φιλαράκος φρουρώντας. Το πρωί ανοίγει να τους επιθεωρήσει, βρίσκει τρεις.

— Πού 'ναι ο άλλος; — Έφυγε.

Δε χάνει καθόλου τον καιρό-του, βγάζει το μαχαίρι-του, τους σφάζει και τους β. Τώρα τον έχουμε υπό περιορισμό, σχεδόν υπό περιορισμό. Γυρνά όπου θέλει. Είπε :

— Τι με φυλάτε; Και να θέλω να φύγω, δεν μπορώ. Αν πέσω στα χέρια-σας, θα με σκοτώσετε. Και σ' αφτούς να πάω, πάλι θα με σκοτώσουν... /

φ.47α Το βράδυ κοιμηθήκαμε σ' ένα θερισμένο χωράφι σταριού. Μαζέψαμε του σταχιού τα δεμάτια, τα βάλουμε ολόγυρα και φτειάξαμε κρεββάτια. Την άλλη μέρα το πρωί ο ήλιος μας βάρωσε στο κούτελο.

4-7-44

Χτες το μεσημέρι έδωσα σ' έναν τις αρβύλλες-μου τις παλιές, τις τρύπιες, με τη συμφωνία να μου φέρει 1½ οκά βούτυρο κι 6 ζεβγάρι' αβγά. Αλλά εγώ ύστερα πήγα στο ποτάμι και κολυμπήσαμε. Μεγάλη ομορφιά. Νερό βαθύ, καθαρό, τρεχούμενο. Σαν τη πισίνα. Γύρω πλατάνια και λέρκες. Κολυμπήσαμε γυμνοί, σαν πρωτόγονοι. Τα μπαιν μιζ της θης μεραρχίας. Κι ο συνταγματάρχης γυμνός! Χοντρόκωλος. Έπλυνα το σώβρακο-μου με αρκετή πιδεξιούσνη. Έχασα όμως αφτόν με τις αρβύλλες. Σήμερα είμαι στα ίχνη-του. Τ' απόγεμα τον ανακαλύφτω. Πληροφορήθηκα γι' αφτόν από κάτι τσαγγάρηδες./

φ.30α

5-7-44

Στο πόδι στις 5 π.μ. Τηγανίζουμε αβγά σε φρέσκο βούτυρο και τρώμε μπέικα. Στις 7 θα ξεκινήσουμε. Χασομέρι αρκετό, ως που να βρούμε ζο. Ξεκινάμε 7.30 π.μ. με οδηγό ένα αγόρι 13 χρονών. Περνούμε τον Αχέροντα και βαδίζουμε δεξιά-του. Πίσω-μας μένει το Πολυστάφυλο με τα κρεμαστά σταφύλια και τα σκαρφαλωτά κλήματα. Βρίσκω ένα τετράδυμο πλάτανο. Κάποιος βλέποντας το ποτάμι :

— Μωρέ τον Αχέροντα τον είδε κι ο Όμηρος.

Προχωρώντας περάσαμε το ποτάμι (Αχέροντας) 4 φορές. Άλλοι ξυπόλυτοι, άλλοι σε πέτρες με μπαστούνια, ο Λοχαγός μ' άλογο. Την τελεφταία φορά που περάσαμε το ποτάμι έπεσε τ' άλογο σ' εν' ανηφοράκι κι έπεσε κι ο Λοχαγός-μας ανάσκελα, αφού πήρε 2 κουτροβάλες.

Αχλάδια χαλασμένα (ακάμωτα δηλαδή) και μερικά ζουμερά, που τα τάραζα.

Πήγαμε για νερό και χάσαμε τον Ταγματάρχη Μαραγκό, πού'χαμε βρει στο δρόμο και ο οποίος μας διηγήθηκε τους αγώνες-του με το ΕΑΜ στα μέρη που περνούσαμε τον Ιανουάριο και που πριν 10 μέρες ήταν του ΕΑΜ περιοχές απάτητες (κανονίστηκαν καλά απ' τους όλμους-μας και τα βαρειά-μας πολυβόλα). Βρήκαμε μιά οχιά και τηνε σκότωσα. Καθώς την κρατούσα με το ραβδί-μου, όρμησε ο Θόδωρος ο χαμένος και σα λυσσασμένος τη χτύπαγε με το ραβδί-του 10 χτυπήματα στη γη κι ένα στην οχιά.

Θαρρείς κι εἶχε νὰ κάνει με λιοντάρι. Τον κοροΐδεψα και τού 'πα :

— Μπράβο ἥρωα!

Ἡ πορεία-μας πολὺ κουραστική. Ἀνήφορος και κατήφορος, που το ἴδιο κουράζουμε κι οι δύο-τους. Μονοπάτια που δεν μπορεῖς νὰ περάσεις τον μπροστινό-σου, τόσο στενά, γιομάτο χαλίκι χοντρό και λετρίδι σαν της ακροθαλασσιάς, που αλλοῦ πατάς κι αλλοῦ βρίσκεσαι. Χωριό κανένα στο δρόμο και σε 8.30 ὥρες δρόμο! Το πρώτο ἦταν ἡ Μουζάκα που συναντήσαμε. Εαμίτικο — πολλὰ σπίτια καμένα ἀπὸ τους δικούς-μας. Ἀπόξω ἀπ' το χωριό φωνάξαμε μιά εαμίτισσα με βαρέλα νερό νὰ μας δώσει νὰ πιούμε και τό 'βαλε στα πόδια, κι ὅταν μπήκαμε στο χωριό, κάναμε φασαρία. Ἐρθε κι αφτή και της ἤπιαμε ὅλο το νερό.

φ. 31α Ἀφίνοντας τον Ἀχέροντα και τραβώντας προς τη θάλασσα/ εἶδαμε τις πύλες του Ἄδης, ἐκεῖ ἀπ' ὅπου πληρώνοντας εισιτήριο περνούσανε των ἀρχαίων οι ψυχές (Λουκιανού, «Νεκρικοὶ διάλογοι, Χάροντας, Μένιππος, Ερμής»). Πιὸ πέρα ἡ Ἀχερουσία κι ἡ Πάργα ἡ δύστυχη, που πουλήθηκε. Ἡ Πάργα, που ξεθάφτηκαν οι νεκροί-της, για νὰ μην τους πατήσει ποδάρι τουρκικό.

Ἀφίσαμε τη Μουζάκα κυτάζοντας ἀγρία τους κατοίκους-της, κι οι οποίοι, μόλις φαινόμεστε, σηκώνονταν ὀρθιοι(!) και λέγαν «γεία σας» και ξανακαθόταν, ἀμα χανόμεστε. Περάσαμε ὄξω ἀπ' το χωριό Παλιορόχωρο*: Ἦταν εαμίτικο πριν μιά βδομάδα. Ὅταν πήγαν νὰ το καταλάβουν οι δικοί-μας, τους χτύπησαν ἀτίμα και ρουφιάνικα (μπολσεβίκικα) ἀπὸ πίσω — μεσ' ἀπ' τα παράθυρα. Μας σκοτώσανε 4 παλληκάρια κι εἶχαν υψωμένη σημαία κόκκινη με σφυρί και δρεπάνι, που την πήραμε λάφυρο. Ολμοβολήθηκε για τιμωρία και τους κάψαμε περὶ τα 20 σπίτια./

φ. 34α

11-7-44

Ἡ μέρα περνά ἡσυχά και ξεκουραστικά στα Κράβαρα. Το βράδου ἕνας σκύλος γαβγίζει σιμά-μας. Του πετώ πέτρες και χτυπώ κάτι ἀντάρτες που πέρα κοιμότανε. Δεν ἔχω κουτάλι ούτε πηρούνι και τρώω το φαί-μου (ρεβύθια, φασόλια, μακαρόνια) ρουφώντας-τα ἀπ' το κουτί της κονσέρβας, πού 'χω για καραβάνα. Ἐχασα πιά την αίσθηση του τόπου, την αίσθηση του χρόνου. Βρίσκουμαι ὄξω ἀπ' αφτά. Δεν ξέρω τις μέρες, τις ὥρες. Δε με νοιάζει, δε χρειάζεται νὰ τα ξέρω. Εἶναι βάρος περιττό. Φτάνει το οπλοπολυβόλο, οι ταινίες, οι σάκκοι-μου, ἡ τσάντα-μου, το χιτώνιο κ.τ.ρ.

12-7-44

Πρώτα ο Θεός, πίσω ο διάβολος, 'θεμά το γονιό-τους για ψείρες, βρήκα 4, που ἡ μιά-τους ἔκανε για 10, σα μυίγα τρανή. Ψειρίστηκα, χωρίς καθόλου

* Παρακάτω τὸ ὄρθό, Παλιορόφορος.

να ντραπώ, μπρος σ' όλους, αντάρτες κι αξιωματικούς. Αφτοί είναι χειρότεροι, γιατί δεν έχουνε το θάρρος να το πουν, να τις δείξουν.

Δουλέβει πείνα. Από τότες πού 'ρθαμε στα Κράβαρα, τρώμε λίγο απ' το βράδου της μιανής μέρας, ξαναπαίρνομε την άλλη τ' απόγεμα στις 2 - 3 μ.μ. φαί : 'Όλα τα πρωινά νηστεία, θεωρία και τεμπελιό. Ριχτήκαμε λοιπόν στις ρόκες και στ' αχλάδια και τα τρελλαίνουμε.

Περνά το 3/40. Αμέσως τα παιδιά του τάγματος-μας αφίνουν τη θεωρία και τρέχουν να φυλάξουνε τα πράματά-τους, τα τουφέκια-τους, γιατί στο 3/40 είναι όλοι λωποδύτες, κατσαπλιάδες, ακούει ο κόσμος Αγόρο και 3/40 και κλειδώνει τις πόρτες-του¹⁵. Κι ο Κορς Αγόρος είναι του σχολείου των Εβελπίδων κι έχει αξιωματικούς πάλι της σχολής. Κι οι φοιτητές — αδικο-
φ.35α σκοτωθήκανε 6 στο Ζάλογγο, γιατί ρίχτηκαν/αγύμναστοι σαν τραγιά στη σφαγή, στη μάχη — κάνανε έντονη διαμαρτυρία για τις κλεψιές και τις ατιμίες. Κλέψανε ραφτομηχανές. (Σίγουρα οι μηχανές αφτές πάρθηκαν από ανθρώπους της πόλης για ένα κομμάτι ψωμί με την πείνα της σκλαβιάς. Οι χωριάτες πλούτισαν. Τώρα πληρώνουν. 'Όλα πληρώνονται εδώ, σε τούτονε τον κόσμο, και καλά και κακά.) Κλέψαν ακόμα τα προικιά των κοριτσιών και τώρα που περνάνε τραγουδούνε : «Όλοι αρματωθήκαν για την ελεφετεριά, όλοι ορκιστήκαν να διώξουν τον εχτρό» — έτσι νοιώθουνε αφτοί, έτσι στοχάζουνται τον αγώνα, κι όποιος τους ακούσει που δεν τους ξέρει θα πλημμυρίσουνε τα μάτια-του για τη λεβεντιά, για την αγνότητα, για την ηθικότητα του αγώνα και των αγωνιστών.

Μου ζητάνε οι αντάρτες χοντρό χαρτί από τούτο το τεφτέρι και τους δίνω και τυλίγουνε τσιγάρο. Ακόμα και σε φημεριδες.

Πήγε μιά αποστολή προς το Ζάλογγο, αλλά γύρισε στα Κράβαρα σήμερα το βράδου, χωρίς να την τελειώσει. Ήτανε να φέρουνε τον τρίποδα και τη βάση ενός όλμου, που τον κρύψανε στο Ζάλογγο στην υποχώρηση. Είχα ζητήσει να πάω με την αποστολή, αλλά όταν έμαθα πως δικοί-μας ήταν στο Ζάλογγο κι ακίνδυνη η αποστολή, δεν πήγα. Άλλη αποστολή το βράδου στη Βρυσούλα, για να φέρει όπλα και πυρομαχικά. Αρχηγός-της ένας ανθυπολοχαγός της σχολής Μαρίας, που στην υποχώρηση του Ζάλογγου εγκατάλειψε ένα οπλοπολυβόλο Breda.

13-7-44

Πρωί σηκωθήκαμε στα Κράβαρα, για να φύγουμε. Θα τραβήξουμε, για ν' αντικαταστήσουμε τα φυλάκια της πρώτης γραμμής, που έχουν επαφή με τους γερμανούς και που πολυβολήθηκαν, βομβαρδίστηκαν από πυροβο-

15. Σύμφωνα με τις βρετανικές πηγές ο Γ. Άγόρος άνηκε στους πιό ικανούς αξιωματικούς του ΕΔΕΣ και ή μονάδα του ήταν από τις πιό περαιορχημένες και αξιόμαχες (PRO, F.O. 371/43692 : R 14686. Chris Woodhouse, συνέντευξη με Η.Φ.). Βλ. και ύποση-μείωση 14.

φ.36α λικό και ολμοβολήθηκαν τις 4 τελεφταίες μέρες κι είχανε/μάλιστα 1 νεκρό και 2 τραυματίες στη Μουζάκα. Η γραμμή αφτή των φυλακίων είναι στον Προφήτ' Ηλία, μεταξύ υψωμάτων Βαλαωρήτι και του Ζαλόγγου, και προωθούνται ως τη Μουζάκα. Μέτρημα και κατανομή πυρομαχικών, σφαιρών Bren, Breda. Πήρα τ' οπλοπολυβόλο-μου στη ράχη και ξεκινήσαμε όλοι μαζί, ένα τάγμα, 50 άντρες(!) — αντίς χίλιοι — και πάμε ν' αντικαταστήσουμε μέρη που φυλάγονται από εκατόν πενήντα. Πολλά μέρη διαβήκαμε βαλλόμενα, ανοιχτά στο μάτι του εχτρού, καρσί στο Ζάλογγο. Τα περνάμε ένας-ένας. Σωπαίνουν οι αντάρτες, σβύνουν τα τσιγάρα-τους και περνάνε ένας-ένας, αμίλητοι, τα τουφέκια στη ράχη, κάθε τόσο ρίχνουν μιά ματιά βιαστικά κι ύστερα τραβάνε το μάτι-τους απ' το μέρος του εχτρού, σα να νομίζουν ότι μη βλέποντας τον εχτρό, προς το μέρος-του, δεν τους βλέπει και κείνος. Όταν περάσει ο καθένας τη δίοδο, άλλος μ' αδιαφορία, άλλος μ' ανεμελιά, άλλος με φόβο, ξανανάβουνε τα τσιγάρα, ανοίγουνε τα σακκίδια, βγαίνει λίγο ψωμί, καμμιιά ελιά, κουδουνάει κανένα παγούρι, και πάλι ξεκίνημα, πάλι ησυχία, γαλήνη. Προχωράω μισή ώρα μονάχος σε μέρη ανοιχτά. Δε θα με ξαφνιάσει καθόλου καμμιιά οβίδα, όσο βάρος και νά 'χει, κανένας όλμος 41, κι ό,τι άλλο, καμμιιά ριπή κανενός βαριού Σβαρτολόζε. Θυμάμαι τη «Ζωή εν τάφω».

Έγινε αντικατάσταση κι οι πρώτοι γεμιστές πήραν τα οπλοπολυβόλα, κι εμείς οι σκοπεφτές, οι οπλοπολυβολητές πήραμε των γεμιστών το φορτίο. Έτσι, σηκώνω τώρα έν' αμερικάνικο τουφέκι και τη βοηθητική κάννη με τα καθαριστήρια του Bren. Ξεμουδιάζουν λίγο οι ώμοι-μου απ' το βάρος του οπλοπολυβόλου και ξεμουσκέβει λίγο απ' τον ιδρώτα το κορμί. Αραιώνουμε τόσο, που βρίσκουμαι μονάχος. Καθόλου δε με νοιάζει. Συλλογιέμαι την αγαπημένη-μου. Ρωτάω τη φωτογραφία-της./

φ.37α τες.* Είναι πολύ άγριοι και πολύ βρώμικοι. Με τη σκέψη αφτή γύρω απ' τη βρωμιά και την καθαρότητα βλέπω τα μπράτσα-μου. Σηκώνουνε λέρα πιότερη απ' όση είχε η ψυχή του Γιούδα, αλλά τα χαίρουμαι, γιατί ο ήλιος τά 'ψησε, τα ξερόψησε σαν παξιμάδια, τ' ατσάλωσε. Ακρίδες γεμίζουνε το σώμα-μου. Μπαίνουνε μες το πανταλόνι-μου, στο στήθος-μου (απ' τον ξεκούμπωτο λαιμό). Να τις πάρ' ο διάλος τις καταραμένες. Ακόμα έρχονται κι οι σαλιμπάγκοι, κύριο χαρακτηριστικό-τους η αναίδεια, πατάνε όπου βρούνε, στη μούρη-μου, στα μάτια-μου, στο λαιμό-μου, μπαίνουν μέσα στο φαί. Πιάνω έναν και του δίνω μιά σφαλιάρα. Αγριέβει, τον πιάνω απ' τα πόδια, που μένουνε στα χέρια-μου και τα δυό. Έτσι τώρα κατάντησε από άλτης και πεταχτής σε πεζοπόρο. Έχασε πιά τη χαρά, την εφτυχία να πετάει, να ξεκολλά απ' τη γης.

* Ένα φύλλο σχισμένο.

Έχουμε 3 λιποτάχτες τώρα που πηγαίνουμε για καλύτερα, τώρα που φτάσαμε στην πρώτη γραμμή.

Στο δρόμο της Κρουοπηγής οι γερμανοί έβαλαν νάρκες.

Κερκυραίος θέλει να πάει στα προχωρημένα φυλάκια, για να κλέβει πιάτα απ’ τα σπίτια!..

Τ’ απόγεμα το γερμανικό πυροβολικό έβαλε στη Μουζάκα. Ακόμα δεν έχουνε πάει δικοί-μας, εφτυχώς, είναι άλλοι, ξένοι, δικοί-μας δηλαδή, μα πίο ξένοι, που μπορούνε να σκοτωθούνε, που θα μας νοιάξει ο σκοτωμός-τους, αλλά όχι σαν των δικών-μας. Εδώ καταντά ο άνθρωπος, λίγο σα ζο, δε νοιάζεται για πολλά ούτε για πολλούς, κι αν δε θέλει να σκοτώνονται οι δικοί-του, είναι μόνο και μόνο γιατί τότες θα δει κοντά-του το θάνατο, στους συντρόφους-του, σ’ αφτούς πού ’μεινε μαζί-τους στους αγώνες και στις μάχες, κι αφτό τον τρομάζει, τον τρομάζει πολύ.

Φτιάχνουμε τσαρδάκα· ισοπέδωση, χώμα, φτέρες κι έτοιμο./

φ.38α

Το βραδάκι έγινε η αντικατάσταση των παλιών φυλακίων κι η τοποθέτηση των καινούργιων. Φύγανε 20 άντρες για τα προχωρημένα της Μουζάκας. Τοποθετήθηκαν όλα τα οπλοπολυβόλα και κρατήθηκαν 2 για επεδρεία, που θα τρέζουν αμέσως όπου γίνει κρούση. Το βράδυ ανεβήκαμε όλοι στην κορφή, τοποθετήσαμε τα 2 οπλοπολυβόλα της επεδρείας, βάλαμε σκοπό και κοιμηθήκαμε σε ακάλυπτο μέρος. Μας τρέλλανε ο παγωμένος βοριάς τη νύχτα, θυμήθηκα το κρύο της Κατάρας.

14-7-44

Ευπήσαμε όλοι ζαβλακωμένοι απ’ τον ήλιο που μας ζάλισε, κι οι πιότεροι ξυλιασμένοι απ’ το κρύο, με τα μάτια κόκκινα και βήχα. Εγώ είμαι καλά, γιατί τυλίχτηκα μες στη κουβέρτα-μου, μόνο που για μαξιλάρι είχα τη φωτογραφική μηχανή και τους γεμιστήρες του οπλοπολυβόλου και κάθε τόσο γλυστρούσαν κι έφεβγαν απ’ τη θέση-τους. Γι’ αφτό είμαι λίγο στραβολεμισμένος. Χτες το βράδυ με το σκοτάδι κατέβηκα απ’ την κορφή για νερό, αλλού να πατώ κι αλλού να βρίσκουμαι. Κατρακύλες μεγάλες, πότε κρπάζουμαι από αγκάθια και πότε πιάνω κανένα σαλτιμπάγκο.

Ξεκινώ με ζο για αποστολή στα Κράβαρα να μεταφέρω πυρομαχικά και τρόφιμα. Πάω καβάλλα σε φοράδα κι έχω συνοδό έναν αντάρτη νεαρό, που οι Τουρκοτσάμηδες του σκοτώσανε τον αδερφό και το θείο. Μου λέει τον πόνο-του :

— Εγώ δεν μπορώ να κάτσω εδώ. Πες στον Ταγματάρχη ή να μου δώσει φύλλο μετάβασης να πάω στη 10η Μεραρχία¹⁶, που βρίσκεται στο Τσά-

16. Βλ. «Η Χ Μεραρχία τών ΕΟΕΑ», ΙΑΕΑ, τεύχη 29 - 43.

‘Ο διοικητής τής Χης Μεραρχίας, Βασ. Καμάρας, θεωρούνταν απ’ τούς Γερμανούς σαν ένας από τούς κύριους εκπροσώπους τής «άντιγερμανικής φράξιας » μέσα στο ΕΔΕΣ.

μικο και Τούρκους πολεμά, ή να μου δώσει 10 μέρες άδεια να πάω να πολεμήσω τους Τούρκους, να σκοτώσω όσους μπορέσω, 5, 10, ως που θέλει η καρδιά-μου, να πάρω το αίμα πίσω και να γυρίσω ξανά. Άμα δε μ' αφίσει να πάω, θα φύγω μοναχός-μου.

— Θα σε βγάλουε μωρέ λιποτάχτη.

— Ας με βγάλουε, εμένα με τραβά το αίμα πιά. (Ένστιχτο η εκδίκηση, το αίμα το αδερφικό δε σ' αφήνει ζωντανό, σε τραβά πίσω-του, σ' ερεθίζει, σε φανατίζει.)

φ.39α Μού 'πε πως είναι στο σόι-τους 65 αδέρφια και πρωτοξαδέρφια / άλλοι στην Αθήνα, άλλοι στην Αμερική — η Αθήνα κι η Αμερική, τ' όνειρο των άγνωμων, του χωριάτη, ο πλουτισμός, η καλή ζωή, η καταστροφή-του, η καταστροφή-μας — και πως φέβγουμε και σκορπίζουν τρεις-τρεις. Μού 'πε ακόμα :

— Εδώ πρέπει νά 'μαστε αγαπημένοι, ο ένας τον άλλο ν' αγαπά σαν τον αδερφό-του, εγώ να σε λογαριάζω γι' αδερφό-μου και συ να λογαριάζεις εμένα γι' αδερφό, γιατί αλλιώς δε γίνεται ομάδα, δε γίνεται αντάρτικο. Το ίδιο αίμα χύνουμε όλοι-μας, αδερφοί είμαστε.

'Εφτασα στα Κράβαρα και πήγα στις αποθήκες πυρομαχικών και τροφίμων του Συντάγματος. Έκατσα κι έφαγα ψωμί και κρομμύδι, μήνυσα το κάθε πράμα (κάτι κακάβια, για να στέλνουμε φαί στα φυλάκια, μιά ξύλινη κουτάλα, αλάτι κ.τ.ρ.). Τα πήρα όλα, πήρα 52 οκάδες ψωμί και πήγα στην αποθήκη πυρομαχικών, βρήκα 3 της αμερικάνικης αποστολής, βγάλαμε φωτογραφία. Παράλαβα 7.500 φυσίγγια Bren (οπλοπολυβόλου), 150 φυσίγγια Mauser και 10 γεμιστήρες των 20 σφαιρών Breda (οπλοπολυβόλου). Ζήτησα και σφαίρες Fiat για το «βαρέο», αλλά δεν έχουνε. Όταν φτάσαμε πεζοπορώντας απέναντι στο ύψωμα του Προφήτ' Ηλία, κόλωσε το άλογο με τα πυρομαχικά κι έκατσε κάτω. Σφυριζάμε, φωνάζαμε πάνω, και μας στείλανε το γερό μουλάρι που βουτήξαμε απ' το τάγμα του Γαλάνη, και φορτώσαμε τα πυρομαχικά. Στα Κράβαρα μίλησα μ' ένα παιδάκι 12 χρονώ, κι άμα το ρώτησα τι θα γίνεις άμα μεγαλώσεις, μού 'πε :

— Εμείς δε μπορούμε να γίνουμε ό,τι θέμε, εμείς πού 'χουμε τα πράματα...

Πραγματικά, από τις «περίπου 300 συνολικές άπώλειες» από ένεργειες του ΕΔΕΣ, πού ή Wehrmacht κατέγραφε —τό καλοκαίρι μέχρι την 9-9-44— στους νομούς Θεσπρωτίας και Ίωαννίνων (Β. τμήμα), οι περισσότερες οφείλονταν σέ επιθέσεις τής Χης Μεραρχίας. Τό ίδιο και τό —κατά πολύ—μεγαλύτερο κτύπημα του ΕΔΕΣ κατά τών Γερμανών, ή μάχη στή Μενίνα (17/18-8-44), όπου έλαβε μέρος με προτροπή τών Άγγλων χωρίς προηγούμενη γνώση του Ν. Ζέρβα. Οι γερμανικές άπώλειες ύπήρξαν 42 νεκροί και σχεδόν 100 αιχμάλωτοι (ΜΑ, φάκ. 65035/ 2 : ήμερολογιακές καταχωρίσεις 8-7, 23-8, 27-8, 9-9-44 — βλ. και PRO, F.O. 371/ 43693 : R 16027. ΙΑΕΑ, τεύχη 35 - 37, σ. 21 - 29).

Τούτη η απάντηση και οι άλλες οι παραπανίσσιες του συνοδού αντάρτη είναι σοφές, σε τούτες μέσα φαίνεται καθαρά το πνέμα του τόπου, το πνέμα της φυλής, το πνέμα του Έλληνα, που έρχεται ολόβια μέσα στις φλέβες-μας απ’ τους προγόνους, κλίνει μέσα-του την πείρα, την συγκεντρωμένη πείρα των χρόνων που περάσανε.

Του Λοχία του Λέκκα απ’ την Αρβανιτιά τού ’χουνε σκοτωθεί 2 αδέρφια το μήνα αφτόν στα ανταρτικά.

Ο ανθυπολοχαγός της σχολής Μαρίας, που άφισε το οπλοπολυβόλο-του στο Ζάλογγο, τώρα πού ’ρθαμε μπρος εμείς — αφτός έφερε τα πυρομαχικά που πήρα απ’ τη Βρυσούλα — ζήτησε μετάθεση κι ανάλαβε στο Σύνταγμα το κλιμάκιο μεταφοράς τροφίμων και πυρομαχικών.

Τα πουλιά αλογόκουκα (γύπες ίσως).

Ο Κόλιας Δημήτρης (Κολιοδημήτρης, Κόλιας = Νίκος - λας) βούτηξε μιά ρίψη λίρες στην αρχή του αγώνα (10 οκάδες χρυσό). Ακόμα, επειδή την κόρη-του — αφτός πριν ήταν ληστής — δεν την έπαιρνε κανείς για γυναίκα, πήρε μιά φορά τα παλληκάρια-του, έκλεψε ένα γαμπρό (!) και τονε πάντρεψε με την κόρη-του χωρίς άδειες κ.τ.ρ./* Κι ύστερ’ απ’ ολ’ αφτά μας διάβασαν την ημερήσια διαταγή του συνταγματάρχη, πού ’λεγε σ’ ένα σημείο πολύ ενδιαφέρον, πολύ σχετικό με τις δικές-μου σκέψεις, με τον πόνο-μου, με την αλήθεια :

— Σεις, Ηπειρώται, οι συνεχιστάι της μεγάλης ιστορίας των προγόνων, δημιουργήσατε μιά νέα ιστορία, που όλη η Ελλάδα θα σας ευγνωμονεί. Γενήκατε το θεμέλιο ενός εθνικού κινήματος, μέσα στο οποίον ημείς οι άλλοι Έλληνες ήρθαμε από μακριά να βαπτισθούμε και να συμπολεμήσουμε... (Σύγκρινε και παράβαλε με το «Εμείς οι έφηβοι»). Θυμάμαι τις τσούλες, τις δεσποινίδες «γαμιόμαστε», που ντύθηκαν αντάρτισσες κι ανάλαβαν «ειδική» υπηρεσία στο Στρατηγείο.)

Η μέρα πέρασε πληχτικά, ο ήλιος έδυσε κιτρινάρης, σα φυματικός της «Σωτηρίας», κανένα σύγνεφο, κανένα χρώμα. Πήραμε διαταγή να μετακινήθουμε μπρος 600 - 800 μέτρα. Συγκεντρώσαμε το υλικό, πολυβόλα, όλμους — πήρα το σωλήνα του όλμου στον ώμο — και τη νύχτα ξεκινήσαμε, κρυμένοι στο σκοτάδι, σιωπηλά. Περάσαμε ένα ύψωμα κι εγκατασταθήκαμε στο δέφτερο. Σκάσαμε το ένα οπλοπολυβολείο. Παράλαβα την ομάδα και την οδήγησα στο οπλοπολυβολείο. Βρήκα μιά γωνιά και έστρωσα την κουβέρτα-μου, τους γεμιστήρες του οπλοπολυβόλου-μου προσκέφαλο, το δίκωχο στη μούρη για τα κουνούπια, και καλή νύχτα-μας.

*Ένα φύλλο σχισμένο.

16-7-44

Το πρωί, νύχτα, τοποθετήσαμε και το δέφτερο οπλοπολυβόλο. Ὅλη μέρα δεν κουινόμαστε, τρώμε και κοιμόμαστε και κυκλοφορούμε τη μέρα σε μιά ζώνη 30 τετραγωνικών μέτρων. Τη νύχτα μόνο κάνουμε λίγο περίπατο, πάμε στα φυλάκια και βλέπουμε τ' αστέρια ονειροπολώντας. Φτειάζαμε κι ένα παρατηρητήριο πάνω σε μιά αγριοβαλανιδιά.

Ψειρίστηκα βρήκα μόνο μιά. Ἐβγαλα τις αρβύλλες-μου και τις κάλτσες-μου ύστερ' από 14 μέρες. Τα πόδια-μου έχουν ξεφλουδίσει απ' τον ιδρώτα και τη ζεστασιά. (Ο Ταγματάρχης βρήκε στο κορμί-του τσιμπούρια πάρα πολλά και βρίσκει κάθε τόσο· είναι φαίνεται από τα γίδια που βοσκούσανε δω.)

Οι μέρες εδώ στην πρώτη γραμμή περνάνε πολύ ανιαρές, πολύ πληχτικές. Ζεις βέβαια σε κάποια ένταση, περιμένεις τη μάχη, το θάνατο, τα νοιώθεις τούτα τα δυό πολύ κοντά-σου, αλλά όσο αργούνε ή θ' αρχίσεις να βιάζεσαι και να τα θες ή δε θα μπορείς να ησυχάσεις και για δαίμονας σου φαίνεται κάθε λεφτό ή δε σε νοιάζει για τίποτα. Εμένα τίποτα δε με νοιάζει. φ.41α έγινα αναίσθητος. Φιλο/σοφώ, δε μ' ενοχλεί καθόλου ο θάνατος κι ο κίντυνος που με τριγυρίζουν, κάθε άλλο, ούτε το προσέχω αφτό, τίποτα δεν προσέχω και δε λογαριάζω, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, που πλήττω, δεν έχω τι να κάνω, τι να σκεφτώ. Ὅλοι είναι κάπως ταραγμένοι, βλέπεις στα μούτρα-τους πως ζούνε σε κάποια σκιά κάτω από βάρος, αλλά δε νομίζω πως κάνουν καλά, πως έχουν δίκιο.

Ξεκουράστηκα και ξεκουράζομαι πολύ στην πρώτη γραμμή, στα προχωρημένα φυλάκια, τρώω πολύ, κοιμάμαι τουλάχιστο 16 ώρες στο 24ωρο. Ἐμαθα να σκοτώνω τις ψείρες με τα νύχια, να πιάνω τους ψύλλους με σάλιο πριν πηδήσουνε, να ψάχνω με επιστημονική ακρίβεια και σύστημα το πουκάμισο-μου για ψείρες, ψύλλους, τσιμπούρια — βρίσκω και τσιμπούρια — και ν' αδειάζω τη μύτη-μου καταγής με το δάχτυλο και φυσώντας. Ὅταν δεν έχω τίποτα απ' ολ' αφτά να κάνω — οι ψείρες είναι το κομπολόι του αντάρτη — ανεβαίνω στο δέντρο με τα κυάλια και βλέπω τους γερμανούς απέναντι στο Βαλαωρήτι να πηγαίνουν με προφύλαξη από δέντρο σε δέντρο, για να μην τους δούμε. Είναι πολύ πειθαρχικά παιδιά κι ακούνε, φαίνεται, καλά τα μαθήματα των αξιωματικών-τους.

Το βράδυ έπαιξα στη φουσαρμόνικα όλα τα τραγούδια της Αθηνάς* κι ύστερα έστριψα ένα τσιγάρο με βαρύ χοντροκομένο καπνό και χοντρό τσιγαρόχαρτο από κόλλες γραφομηχανής, τ' άναψα με ίσκα και πριόβολο και κάθησα πολύ ώρα με τ' αστέρια. Δεν είμαι ρομαντικός, κάθε άλλο, αλλά

*Ἴσως παρατονισμένο, ἀντὶ «Ἀθήνας».

λίγο ποιητής και μ' αρέσουνε τ' αστέρια, ύστερα μου θυμίζουνε την αγαπημένη-μου, το μόνο πράμα που μου λείπει, που νοιώθω πως μου λείπει, τώρα καταλαβαίνω πόσο μου είναι απαραίτητη, πόσο χρειάζεται στη ζωή-μου, πόσο βοηθούσε την ψυχή-μου, πόσο με ησύχαζε, με γαλήνεβε. Οι φωτογραφίες-της μου κρατάνε συντροφιά τη μέρα, αλλά τη νύχτα, όταν δεν έχει φεγγάρι, είναι δύσκολο πολλές φορές. (Και το δυνατό ρούφημα του τσιγάρου φωτάει αρκετά, αλλά δεν καπνίζω πολύ, γιατί τα στριφτά τσιγάρα κι ο βαρύς καπνός είναι φαρμάκι αναλυτό, γι' αφτό τ' αποφεβγω. Κάμποσο φαρμάκι έχω μέσα-μου, με φτάνει αφτό για απασχόληση και συντροφιά τις ώρες της πίκρας, της συλλογής, της απογοήτεψης. Του τσιγάρου είναι παραπας νιστό.)/

- φ.42α** Στη μιά — ποτέ δεν κοιμάμαι πίο νωρίς — ακούστηκαν κοντά-μας ριπέδες απ' τα βαρειά γερμανικά Σβαρτολόζε. Αναθάρεψα στη σκέψη πως θα φύγει απ' το στήθος-μου για λίγο το βάρος της γαλήνης, της πλήξης και της μονοτονίας. Όλοι μαζέφτηκαν σε μιά ραχούλα κοντά σε μιά γχορτσιά και κράτησαν την πνοή-τους. Κατάλαβα πως ο θάνατος πολύ τους βασσάνιζε, πολύ τους βάραινε, πίοτερο απ' ό,τι βάραινε η πλήξη εμένα. Χτύπησε και το «βαρέο» μερικές βολές και τους κατατάραζε. Πολύ φοβούνται το δαίμονα, που κάνει πολύ φασσαρία και που όταν πέσει στη γης, σηκώνει σύγνεφα το χώμα και βροντά σαν κεραβνός. Φοβούνται το θάνατο, γι' αφτό φοβούνται κι ολ' αφτά, και φοβούνται το θάνατο, επειδή δεν το ξέρουνε, επειδή δε συλλογίστηκαν ποτές πως απ' τη μέρα που γεννηθήκανε πάνε για να πεθάνουνε, γιατί ποτές δε σκέφτηκαν πως όλα τα εκατομμύρια των ανθρώπων που ζουν θα πεθάνουν, πως όλοι που θα γεννηθούν θα πεθάνουν, πως όλοι που πέρασαν πάνω απ' τη γη πριν από μας πέθαναν, πως ο θάνατος είναι κάτι πολύ απλό, πολύ κοινό, πολύ αναξιόλογο, ένα πράμα που το βρίσκεις σε κάθε-σου βήμα, σε κάθε-σου ματιά. Είναι πολύ δεμένος με τη φύση, με τη ζωή — αδερφός-της πες — είναι σαν το φαϊ, σαν το κατούρημα, σαν τη σεξουαλική ικανοποίηση, μιά ανάγκη της φύσης, ένας νόμος, ένα πράμα απ' αφτά που γίνονται ή το θέμε ή δεν το θέμε, απ' αφτά τα πράματα που δε ρωτάνε αν θέμε ή όχι να γίνουν, δε λογαριάζουν τη γνώμη-μας, που μοιάζουνε πολύ με το φασισμό, με τη μπολσεβίκικη νοοτροπία, που επιβάλουν τη θέλησή-τους, που κατουράνε κατάμουτρα τη λεφτεριά. κάθε λεφτεριά. Είναι αφτό που πρέπει να λέμε μοίρα, γιατί αφτή είναι η μοίρα κι όχι τίποτ' άλλο. Μοίρα είναι ο φυσικός νόμος, που πρέπει να τον προσκυνήσουμε. Γραφτό-μας είναι να πεθάνουμε, αλλά δεν είναι και γραφτό το πότε θα πεθάνουμε. Πολλοί αν απλώσανε της μοίρας τη διχτατορία και πάνω από άλλα
- φ.43α** πράματα, /από άλλα πολλά, και υποτάζανε τον εαφτό τους σε τούτη την κερά, λάθος μεγάλο έχουνε και δείχνουνε μ' αφτό όχι δύναμη νου, αλλά έλλειψη γροθιάς, έλλειψη στέριου πατήματος, πεποιθήσης και θάρρους. Έλλειψη καρδιάς.

Πολλοί, όλοι, δε φοβούνται μόνο το θάνατο, αλλά και τον τρόπο που θά'ρθει. Θένε να πεθάνουνε, λέει, κοιμισμένοι. Είναι κι αφτό δείγμα δειλιάς και αναντριάς. Είναι ακόμα σημάδι αμορφωσιάς, γιατί δεν ξέρουνε αφτόί οι αθρώποι, δεν μπορούνε να καταλάβουνε πως ή σφαίρα μπει στην καρδιάσου — σαν το φοιτητή του 3/40 — ή οβίδα του πυρόβολου πέσει στο κεφάλι σου το ίδιο είναι, το ίδιο θα νοιώσεις, όμοια θα πεθάνεις, χωρίς καμμιά, καμμιά διαφορά. Αφτά κανείς τους δεν τα ξέρει, δεν τα καταλαβαίνει, κι όμως όλοι-τους σκοτώνουνε τον άλλο, τον εχτρό, που δεν πάβει μ' αφτό νά 'ναι λιγώτερο άθρωπος — με τις ίδιες σκέψεις για τη ζωή και το θάνατο —, με μεγάλη εφκολία. Ενώ εγώ, εμείς, όσοι γροικάμε αφτά τα λίγαπραματάκια, τα κατεβάζουμε μόνοι απ' το κεφάλι-μας, χωρίς άλλοι να μας τα πούνε, εμείς που βλέπουμε το θάνατο σαν το φαΐ, σαν το κατούρημα, σαν τη συνουσία δε σκοτώνουμε εφκολα, δεν πάει το χέρι-μας, κι όχι για τίποτ' άλλο, αλλά επειδή έχουμε τη λίγη στοχασιά να νοιώθουμε πως δεν είναι και καλό και σωστό να σκοτώσεις, να κάνεις δηλαδή σ' έναν άθρωπο — ας είναι και οχτρός — εκείνο που φοβάται πιότερο απ' όλα.

Κι όλοι τούτοι που φοβούνται το θάνατο, που φοβούνται το κανόνι, διηγούνται με σαδισμό τους σκοτωμούς που κάνανε σαν επαγγελματίες φονιάδες, χωρίς να συλλογιούνται πως ο μόνος άθρωπος που πρέπει να φοβούνται πρέπει νά 'ναι ο εαφτός-τους, ο εαφτός-τους βαλμένος σ' έναν άλλο άθρωπο απ' την παράταξη την εχτρική, η εικόνα-τους, η ψυχή-τους σ' ένα κορμί του απέναντι στρατόπεδου. Συχαίνουμαι και λυπούμαι τους φονιάδες που φοβούνται το θάνατο, όπως φοβάται το μωρό τη νύχτα, όπως φοβάται η δικαιοσύνη τους έτσι ψυχοσυνθεμένους χαρακτήρες, γιατί όλοι οι φονιάδες, όλοι οι δολοφόνοι τέτοιοι είναι, δεν μπορεί νά 'ναι αλλοιώς, όλοι κλαίνε και σκίζουμε τα μάγουλα-τους μπρος στο εχτελεστικό απόσπασμα./

φ.44α Στην αρχή που πρωτάκουσα άθρωπο να διηγιέται πώς έσφαζε και πόσους ανατρίχιασα. Θυμήθηκα, μικρός μιά φορά, όταν ήρτε σπίτι-μας κάποιος απ' το μέτωπο της Αλβανίας κι έβαλα τη μητέρα-μου να τον ρωτήσει αν σκότωσε και πόσους, εκείνη μού 'πε απαλά : «— Παιδί-μου, αφτά τα πράματα ούτε λέγονται ούτε ρωτιούνται».

Αλλά η μητρότητα, το χρυσάφι αφτό, η φωτιά τούτη που ζεσταίνει τη γυναίκα και που πρωτοάναψε στα σωθικά της Παναγιάς, είναι για τους άντρες άγνωστο βάραθρο, σκοτεινή, πυκνά βλαστημένη ζούγγλα, πόλος μακρινός και παγερός, γης ξένη που ποτέ δε θα πατηθεί, που πάντα θα μείνει άγνωστη, στο σκοτάδι του μεγαλείου της αγάπης και της ομορφιάς που δε δείχνεται, βουτηγμένη.

17-7-44

Εκείνο που πρέπει να φοβάται κανένας είναι να μην του κόψουνε κανένα χέρι ή κανένα ποδάρι, ή χέρι και ποδάρι, ή και τα δυό τα χέρια και ποδάρια.

Αφτό θά ἔπρεπε να το φοβούνται πιότερο απ' το θάνατο. Αλλά φαίνεται πως ή δεν το σκέφτηκαν ή προτιμάνε να ζούνε κουλοί και κουτσοί παρά να πεθάνουνε. Εγώ πάλι θα διάλεγα το θάνατο σε τέτοια περίπτωση και θα φοβόμουνα τον ακρωτηριασμό, αν δεν είχα κάνει τούτη τη σκέψη : Βέβαια πρέπει να φοβάται κανείς για κάτι που θα του κάνει κακό, που θα τον βλάψει, που θα τον πληγώσει για όλη-του τη ζωή. Αλλά το βρίσκω γελοίο να φοβάμαι, να στεναχωριέμαι, να λυπάμαι για κάτι που υπάρχουν τόσες πιθανότητες να ῥθει, να γίνει, όσες και να μη γίνει, να μην ερθει. Όταν γίνει, θά ἔχω όλο τον καιρό να λυπηθώ, να στεναχωρηθώ, να πονέσω και να πλήξω. Δεν υπάρχει λοιπόν κανένας λόγος να το κάνω από τώρα, γιατί τότες είναι σα να μ' ακρωτηριάσαν από τούτη τη στιγμή. Πρέπει να φροντίζουμε να λιγοστέβουμε τις πίκρες-μας. Αφτό λοιπόν κάνω κι εγώ . . .

Το ίδιο σήμερα πέρασα τη μέρα-μου σα χτες, κινούμενος σε 30 τ.μ. και κάνοντας το βραδάκι έναν περίπατο ως τα μαγειρεία.

Ο Κερκυραίος Αριστείδης κατέβηκε στη Μουζάκα και τον βάλανε στο παρατηρητήριο μοναχό και τον αφίσανε 4 ώρες.

— Τις 2 πρόσεχα καλά, τσι άλλες δυό είχα το διάβολο μέσα-μου. Ούτε κούταζα καθόλου· φώναζα μονάχα :

φ.45α — Ρε συφοριασμένοι, στείλτε ἄλλον, ἴθεμα τον ἅγιο-σας. Στείλτε ἄλλον μωρέ, και μ' έφαγε ο ήλιος κι η δίψα.

Που αφοτοί. Σηκώνουμαι κι εγώ, το σταβρό-τους, και πάω κάτω.

— Βρε, με ρωτάνε, άφισες τη θέση-σου;

— Την Παναγία-σας, τους λέω. Εγώ, βρε, θα φυλάω το τάγμα; Την Παναγιά της μάνας-σας. Περάστε-με στρατοδικείο. Πύρωσα από τον ήλιο, κερατάδες.

Και σηκώθηκε κι έφυγε απ' τη Μουζάκα ολοταχώς.

Το βράδυ εγώ με τους 2 Κερκυραίους και τον Παναγιώτη φτειάζαμε το πολυβολείο για το βαρύ. Κάστρο έγινε απ' τα κοτρώνια. Δουλέψαμε μες στη νύχτα σαν τους τυφλοπόντικες, για να μη μας δουν από απέναντι οι γερμανοί.

18-7-44

Ἦρθε ο συντ/ρχης. Εκείνη την ώρα ψειριζόμουνα — έπαιζα το κομπολόι-μου. Βρήκα καμμιά 10ριά μεγάλες και καμμιά 15ριά μικρές, άσπρες και μάβρες και μελαχροινές. Τις τσάκισα όλες με το νύχι κι ύστερα, δίχως να πλυθώ — νερό έχω να δω και να πιώ από χτες το πρωί — έφαγα ψωμοτύρι. Μας κατάντησε γουρούνια ο αποκλεισμός που μας κάνανε οι γερμανοί ύστερ' απ' την επίθεση του Ζαλόγγου.

Στη Σπλάντζα ήρθαν 2 πλοία. Περιμένουν κι άλλα δυό.

Γράμμα στην αγαπημένη : Πρώτη φορά μέρα μεσημέρι, την ώρα που καθόμουνα πάνω στα κλαδιά της καλοζωισμένης γριάς βαλανιδιάς παρατη-

ρητής, με τα κυάλια στο λαιμό κρεμασμένα, ώρα δουλειάς, ήρθε και με βρήκε η νοσταλγία, στο διπλανό κλωνάρι έκατσε και μού 'πε πολλά, μα πρώτα-πρώτα μού 'πε και ξεκούμπωσα τη δεξιά τσέπη του χιτώνιου — λάφυρο ιταλικό απ' τη Λιβύη, που ταξίδεψε κι είδαν τα μάτια-του πιότερο απ' τα δικά-μου — κι έβγαλ' από μέσα τη χοντρή θαμπή τζελατίνα της ταφτότητας με τις φωτογραφίες-σου και σε καμάρωσα ώρα πολύ. Τις είδα μιά-μιά αρχίζοντας από τις χειρότερες και φτάνοντας στις πιό καλές, τις αραδιάζω ύστερα πάνω στο πανταλόνι-μου κι έχω επτά κεφάλια-σου, τι χαρά, επτά αγαπημένα πρόσωπα, τι λαχτάρα, η αγάπη-μου με 7 υποστάσεις —πιότερες κι απ' το Θεό.

Έχουνε και λένε πολλά για την τηλεπάθεια. Γι' αφτό αναρωτιέμαι τούτη την ώρα, που όλη η ηλεκτρική δύναμη του εαφτού-μου είναι συγκεντρωμένη πάνω-σου, μήπως νοιώθεις τίποτα και συ, μήπως και βρίσκεσαι στην ανάγκη να με φέρεις λίγο στο νου-σου. Αν είμουνα σίγουρος γι' αφτό, πολύ θά 'μουνα εφτυχισμένος τούτη την ώρα. Θα μπορούσα να πηδήξω απ' τα κλαδιά της βαλανιδιάς, να τρέξω ως τα γερμανικά φυλάκια, ν' αδειάσω τους γεμιστήρες του οπλοπολυβόλου-μου ή να βαρέσω με τις σάλπιγγες συναγερμό. Αλλά βλέπεις, εσύ πού 'σαι λογική δε μ' αφίνεις να το πιστέψω πως με συλλογίζεσαι, μόνο και μόνο για / να μην κάνω τις τρέλλες αφτές, και που μπορεί να με στείλουνε σε στρατοδικείο. Το ένστιχτο-σου. η μεταλαγμένη σ' αγάπη μητρότητα, που κρύβεται σε κάθε γυναίκα ανύπαντρη για τον αγαπημένο-της, θα σου 'χει πει πως δεν πρέπει στην πρώτη γραμμή να γίνονται τρέλλες — ούτε να νοσταλγούνε ακόμα οι αντάρτες. Όταν βλέπω τη φωτογραφία-σου, είναι η μόνη ώρα που γίνουμαι παιδί, που ξαναβρίσκω τον χαμένο αθώο εαφτό-μου, που μπορώ λίγο να δακρύσω, η μόνη στιγμή, η μόνη, γιατί τα μάτια-μου τά 'χει στερέψει ο πόλεμος, τά 'χει στερέψει η μάχη. Όταν σε συλλογίζουμαι, μιλώ με τα τριζόνια, τα τζιτζίκια, μαζέβω λουλούδια και τα κάνω μπουκετάκια, είμαι άλλος, πολύ διαφορετικός, γι' αφτό πάω και κάθουμαι μόνος-μου, γιατί δεν πρέπει να με δούνε οι σύντροφοι σ' αφτή την κατάσταση, δεν πρέπει, μπορεί να πέσω στα μάτια-τους, γιατί αφτοί δε σε ξέρουνε, αφτοί δεν μπορούνε να ξέρουνε, να νοιώθουνε, είναι όλοι βουνίσιοι, άξεστοι, λένε αστεία χοντρά, μιλάνε βαρειά, πιότερο αρβανίτικα, κι όταν τους βλέπω, θυμάμαι το χάλι που βρίσκουμαι κι εγώ, γιατί εδώ δεν έχει καθρέφτες, που να μπορούμε να δούμε τό χάλι-μας. Δεν έχω κανένα φίλο, δεν μπορώ μ' αφτούς τους ανθρώπους, είναι πολύ αλλοιώτικοι από μας, πολύ διαφορετικοί, καταλαβαίνει κανένας πως δεν είναι αδερφοί-του, δεν έχουνε το ίδιο αίμα, την ίδια καρδιά. Κάθουμαι πάντα μονάχος. Σπάνια να κάτσω λίγο με 4 Κερκυραίους, που μπορεί κανείς ν' αλλάξει δυό λόγια μαζί τους. Είναι το ίδιο απογοητεμένοι, έχουνε τα ίδια συναισθήματα. Μ' αφτοί είναι τέσσερεις, κι εγώ μονάχος — μαζί-σου.

Τούτη την ώρα απ' την πεδιάδα της Πρέβεζας ακούω τρεις γρήγορες ριπές γερμανικού πολυβόλου — στη μάχη του Ζαλόγγου μάθαμε να ξεχωρίζουμε τους ήχους των πολυβόλων, κι ύστερα τα γερμ. πολυβόλα είναι δίκανα και ξεχωρίζονται απ' τη μεγάλη ταχυβολία. Ψαχουλέβω με τα κυάλια-μου τον κάμπο. Δυσκολεύει την ορατότητα-μου η μεγάλη αντηλιά. Πλεονεχτική η θέση των γερμανών σχετικά με την παρατήρηση. Τίποτα. Όλα είναι ήσυχα. Κάποιος θερίζει καθυστερημένα το στάρι-του. Δεν τον πειράζουνε αφτόν τα πολυβόλα. Τα στάχια κουνιούνται μες στα κιάλια αρμονικά, με ρυθμό, σαν κύματα. Κατεβάζω τα κυάλια — λάφουρα από ένα γερμανό αξιωματικό, που τον σκότωσαν τις προάλλες. Δυό γεράκια παίζουν τρελλό κυνηγητό στον ουρανό. Ανεβοκατεβαίνουν ζετρελλαμένα. Πότε ανεβαίνουν ψηλά, θαρρείς και θα φτάξουνε τον ήλιο, και πότες βουτάνε χαμηλά, κάτω απ' τα φυλλώματα των δέντρων και των πουρναριών. Θυμάμαι, όταν βγαίναμε στη λεωφόρο Συγγρού με το ποδήλατο, που με βαστούσες απ' τους ώμους και κάναμε με ταχύτητα κείνες τις όμορφες στροφές, τα όμορφα παιχνιδίσματα —σαν τα γεράκια. Όλα θα ξανάρθουνε πάλι, αν μ' αγαπάς, αν γυρίσω. Να με θυμάσαι, πάντα να με θυμάσαι αγαπημένη, κι όταν ακόμα σκοτωθώ./

φ. 48α Φάγαμε το απαίσιο και σιχαμερό φασουλόζουμο δίχως λάδι. Ας-ιχτίρ. Τ' απόγεμα με τον Ταγματάρχη και τον Ηλία ξεκινήσαμε για τη Μουζάκα, τις προφυλακές. Ξεκινήσαμε μέρα και μας βλέπαν οι γερμανοί κι απ' το Βαλαωρήτι κι απ' το Ζάλογγο. Προχωράμε ακροβολισμένοι. Έχω μαζί-μου μιά αράβιδα και μιά χερομπομπίδα Μίλς.

Ύστερ' από κάμποση πορεία και ζέστη περισσή φτάνουμε στη Μουζάκα. Επιτάζουμε στάρι 500 οκάδες κι επιθεωρούμε τα φυλάκια και τα παρατηρητήρια. Οι γερμανοί 800 μέτρα μακριά. Συζητώ με κατοίκους της Μουζάκας - Σφηνωτό (το ύψωμα λέγεται κι εκείνο Σφηνωτό, γιατί 'ναι σα σφήνα), που είναι εαμίτες και τους δίνω μερικά τράκα και μερικά μαθήματα. Προδίνουνε τον μπολσεβικισμό-τους και την πονηριά τους. Λένε πως πρέπει να γυρίσουν τα ποτάμια και να κάνουνε ηλεκτρισμό και πως οι Βούλγαροι αφτά που μας κάνουν είναι αντίποινα για χειρότερα που τους κάναμε μεϊς. Τους πηρ' ο διάλος τον πατέρα και τη μάνα ύστερ' απ' αφτό.

Βρήκαμε μιά ολμοβίδα αχρηστεμένη δίχως επικρουστήρα.

Το βράδυ κει που καθόμαστε ακούμε σιμά 2 τουφεκιές. Μ' έναν άλλον ανάρτη εγώ, με 2 Sten, τρέχουμε καμμιά 500ριά μ. Βραδιάζει. Βλέπουμε πέρα μιά σειρά καβαλαραίους. Ταμπουρωνόμαστε σ' ένα χωμάτωμα σκαφτό και οπλίζουμε τ' αφτόματα. Τα δεφτερόλεφτα χτυπάνε στις πέτρες. Πλησιάζουνε. Είναι αργά. Βγάζω ήσυχα τη χερομπομπίδα-μου και την ακουμπώ δίπλα στο Sten. Έχουμε πάρει θέση μάχης. Νά 'ναι γερμανοί, θα γλεντήσουμε. Ετοιμάζουμε το δέφτερο γεμιστήρα, μιά ματιά στα φουσεκλί-

κια και νάτους, πλησιάσαν, το δάχτυλο στον υποφυλαχτήρα, ξεασφαλίζουμε : «—Αλτ!» Στέκονται. Τρέχουμε κοντά-τους. Δικοί-μας μεταγωγικοί. Ας το διάβολο.

— Γιατί πυροβολήσατε ;

— Ρίξαμε σ' ένα λαγό.

— Να τον πετυχαίνατε τουλάχιστο, κερατάδες...

Φ.49α Το βράδυ, αργά, φορτώνουμε 480 οκ. στάρι σε 6 ζώα (6·80) κι ετοιμαζόμαστε για φεβγιά, αφού/πριν με τον Ταγματάρχη πήγαμε στο φυλάκιο, δίπλα στο σκολειό, κι είδαμε τὴν τοποθέτηση του οπλοπολυβόλου.

Τὴν ώρα που ξεκινούσαμε μας ειδοποιούν πως το κοντινότερο φυλάκιο-μας στους γερμανούς είναι δίχως σκοπευτή οπλοπολυβόλου, γιατί τούτος αρρώστησε, ελονοσία 40,2. Ζητώ να πάω γω απ' τον ανθυπολοχαγό και τον υπολοχαγό, μου αναθέτουν, και χωρίς να ρωτήσω τον Ταγματάρχη ξεκινώ μ' έναν οδηγό. Αφτός μόλις με πήγε στο γκρεμνό μιάς χαράδρας, μου λέει :

— Θα κατεβείς από δω, μου δείχνει το σκοτάδι, θ' ανεβείς από κει, μου ξαναδείχνει το πυκνό σκοτάδι, και θα φτάξεις.

Τον βρίζω, νά 'ρθει μαζί-μου, να με οδηγήσει. Μου λέει :

— Φοβάσαι ;

— Ας το διάλο, ρε κερατά. Ας-ιχτιρ, τσακίσου, φύγε !

Πάει αφτός στο διάβολο μιά φορά, πήγα κι εγώ 10. Μισή ώρα να κατεβώ το γκρεμνό, αρπάζομαι απ' τα πουρνάρια, την αραβίδα-μου μπαστούνι, μου βγήκε η πίστη. Βλαστημάω τον παλιοκερατά, θεούς, διαβόλους, αν τον είχα μπροστά-μου, θα τον έβαζα να δαγκάσει τη χερομπομπίδα.

Φτάνω σε μιά λαγκαδιά. Δρόμος πουθενά. Γύρω πλατάνια και τρομερό Σουλιώτικο κατσαβραχο. Βλαστημάω όσο ποτές στη ζωή-μου. Φωνάζω από πάνω κάποιον Μπουζούκη.

— Ρε Μπουζούκη. Ε Μπουζούκη !

Που ο Μπουζούκης ν' ακούσει.

— Ρε Μπουζούκη ! ! ! (Σημείωσε ότι οι γερμανοί είναι 500 - 600 μέτρα, φωνάζω μ' όλη-μου τη δύναμη και μη ξέροντας τραβώ προς τη διεύθυνση-τους.)

Ξαφνικά ακούεται η απάντηση του Μπουζούκη, ο οποίος, να του παρ' διάλος τον πατέρα, είναι τσιβδός ! Ακούω λοιπόν κάτι μπουρμπουλίθρες γι' απάντηση στο ρώτημα-μου από που ν' ανεβώ. Συνεχίζω το δρόμο προς τους γερμ. Οι μπουρμπουλίθρες του Μπουζούκη γεμίζουν συμφωνικούς ρυθμούς τη Δαντέζικη νύχτα. Βλέποντας πως έτσι που πάω θα πέσω στο γερμ. φυλάκιο σε κανένα τέταρτο, στρίβω λίγο αριστερά κι αρχίζω τό σκαρφάλωμα στο ύψωμα, πάλι το ντουφέκι μπαστούνι, πότε βουτάω σε λάκκο, πότε καβαλώ κανένα πουρνάρι, πότε αγκαλιάζω καμμιά γκορτσιά, πότε πέφτω σε κανένα ιστό αράχνης, που θαρρείς κι είν' από σπάγγο, κι ύστερ' από άγνω-

στη ώρα ακούω τις μπουρμπουλίθρες του Μπουζούκη δίπλα-μου. Πατάω τις φωνές, απομπερδέβ' η γλώσσα-του./ Μου δώσανε ένα κομμάτι ψωμί, κι εγώ έχω να φάω απ' το μεσημέρι, που ρούφηξα φασουλόζουμο.

Καθόμαστε ως τις 2 τα μεσάνυχτα και τους διαφωτίζω πάνω στην εσωτερική κι εξωτερική πολιτική, μιλώ ενάντια στον κομμουνισμό και το ΕΑΜ με χεροπιαστά εφκολονόητα επιχειρήματα και τούς πείθω, τους πείθω απόλυτα. Όλες αφτές τις ώρες απ' την πεδιάδα της Πρέβεζας γεμίζει ο ουρανός φωτοβολίδες —κάθε 5 λεπτά. Τουλάχιστο 100. Τρέμουν τους παρτιζάνους, γι' αφτό φωτίζουνε και παρατηρούνε. Λουφάζουμε. Φορώ μόνο ένα πουκάμισο και το χιτώνιο. Κρυώνω. Τρυπώνω μέσα στις σφακίες και στους βράχους, το τουφέκι προσκέφαλο — ε μωρέ κλέφτικα τραγούδια που σας ζω! — δίπλα τ' οπλοπολυβόλο κι η χερομπομπίδα και ύπνο ως τις 3. Τότες με ξυπνάνε, κάθουμαι σκοπός παρατηρητής, και μόλις κάνει πως χαράζει, τους ξυπνώ όλους, η πιο κοντινή προφυλακή στον εχτρό, και φέβγουμε γρήγορα σκυφτά και τραβιόμαστε στο λημέρι./

φ.51α Σκοπός στις προφυλακές.

Τρεις ώρες είναι. νύχτα βαθεία, πυκνό σκοτάδι. Όλα έχουνε κοιμηθεί βαθύν ύπνο. Και τ' αστέρια πάψανε να λαμπυρίζουνε και να κουνιούνται. Σε δυό μέτρα μπροστά-σου είναι άβυσσο σκοτεινή. Εξακόσια μέτρα μπροστά-σου είναι ο εχτρός, οι δικές-του προφυλακές, το δικό-του φυλάκιο με τους άντρες όλους κοιμισμένους εχτός από ένα, το σκοπό, που αγρυπνά — σαν κι εμένα.

Τούτες τις ώρες που κάθεσαι με τ' οπλοπολυβόλο, σιμά στον οχτρό, σιμά στο θάνατο, όμορφο μεγαλείο, χαίρεσαι ζώντας επικίντυνα κι απολαβαίνοντας έτσι, όπως λέει κι ο Zweig, τη μεγαλύτερη ηδονή της ύπαρξης — μέγας λόγος, αληθινός — ξεχνάς τα είκοσι-σου χρόνια, τις λαχτάρες-σου, τα όνειρα, τον ποιητικό εαφτό-σου, το ρωμαντισμό-σου — λίγανε για πολύ — και τον πραγματισμό-σου ακόμα, το σιεπτικισμό κι όλα τα σχετικά με το νου, με την καρδιά, με τις αισθήσεις. Ξεχνάς ακόμα, πρέπει, την αγαπημένη-σου, που μεταλλάζεται σέ Παναγιά, σκοτεινό όραμα, και σε προστατεύει και σε παρηγοράει, νοιώθεις την προστασία και την παρηγοριά πύτερο μηχανικά παρά συνειδητά, χωρίς καθόλου ν' απασχολιέται σ' αφτό ο εαφτός-σου. Έτσι πρέπει να κάνει, έτσι πρέπει να νοιώθει, έτσι πρέπει νά' ναι ένας καλός σκοπός στις προφυλακές.

Στέκεσαι —πάντα ορθός— δίπλα στο βράχο το σκοτεινό, τον κρύο, δίπλα στο ψύχραιμο κι αδιάφορο οπλοπολυβόλο, που ξέρει καλά το θάνατο και τη συγκίνηση των ανθρώπων μπρος-του — γι' αφτό έχει πάρει ύφος άρχοντα, ύφος ειρωνείας και κοροϊδεφτικό. Τα μάτια είναι άχρηστα τέτοιες ώρες, το ίδιο κι η μύτη, η γλώσσα, το κορμί. Μόνο τ' αφτιά χρειάζονται, μόνο αφτά λειτουργούνε, κι όλες οι αισθήσεις που νεκρώθηκαν ενίσχυσαν την ακοή με την ατονία-τους, με το σταμάτημα-τους. Ολάκερος τότε γίνεσαι εν' αφτί,

φ.52α ένα μεγάλο αφτί, δέχτης, ακουστικό, που μεγαλώνει, μεγαλώνει και πολεμά ν' απλώσει τη δύναμη του, την ένταση-του παν' απ' όλα, που κρύβονται μέσα σ' αφτό το σκοτάδι, το μεγάλο σκοτάδι, όλ' αφτά που στέκουν εχτρικά, με το θάνατο σε δολοφόνο χέρι 600 μέτρα μπροστά, όπου ένας άλλος άνθρωπος, άγνωστος, νεκρωμένος, έγινε αφτί κι αφτός και πολεμάει με τα ίδια μηχανικά και πρωτόγονα συναισθήματα ν' ακούσει, μονάχα ν' ακούσει*.

Το αφτί στο οποίο μεταβλήθηκε πάλλεται απ' την υπερένταση, απ' τη μεγάλη και καλή θέληση ν' ακούσει, και βουίζει, όπως οι δέχτες, που κι αφτοί μ' όλα-τους τα ηλεκτρικά κουμπιά ανοιγμένα βουίζουν και κραδαίνονται από δύναμη, από ανυπομονεσιά τις ώρες της προσμονής.

Αφτές τις ώρες δεν μπορείς, είναι αδύνατο να κοιμηθείς. Οι σκοποί κοιμούνται στους στρατώνες και στις πισωφυλακές. Στην πρώτη γραμμή μπορούνε να κάτσουνε οι σκοποί νύχτες πολλές ξυπνητοί, στη θέση-τους.

Τα μάτια ώρες - ώρες κάπως πάνε να τρυπήσουνε σα σπαθιά, σαν αστραπές το σκοτάδι, αλλά τούτο είναι πολύ πυκνό, πολύ πηχτοκαμωμένο, απέραστο και βαρύ, τα μόρια-του είναι πολύ στενά κολημένα τό 'να με τ' άλλο, πολύ στέρεα. Κι έτσι η νύχτα περνά, χωρίς να φαίνεται το πέρασμα-της, η κίνηση-της, εχτός απ' τ' ανέβασμα των αστεριών απ' τις κορφές του σκοτεινού ογκόβουνου προς το ζενίθ, προς την ανυπαρξία — προς την εχτέλεση του ζωικού τους κύκλου. . . .

Άμα τελειώσει η αφτσουγκέντρωση του σκοπού, η νέκρωση του εαφτού-του — γίνεται πολύ έφκολα, πολύ γρήγορα στις προφυλακές τη νύχτα — και τ' αφτί μεγαλώσει, απλωθεί κυρίαρχο πάνω απ' τη μάβρη, κρύα σιωπή, που ώρες - ώρες την ξεκόβουν τα σφυρίγματα των κουνουπιών με την ελονοσία, όλα είναι έτοιμα, όλα στη θέση-τους, όλα προσμένουν.

Το ίδιο γίνεται κι απέναντι. Το ολόιδιο. Κι εκεί τ' αφτί, η νύχτα, τα κουνούπια με την ελονοσία, η προσμονή.

Αν περάσεις διαβάτης, τίποτα δε θα νοιώσεις, τίποτα δε θα καταλάβεις απ' την αγωνία, την υπερένταση, την κούραση των δυό ανθρώπων, που ο ένας απέναντι στον άλλο, εξάκοσια μέτρα μακριά, άγνωστοι, χωρίς ποτέ να ιδωθήκαν, χωρίς ποτέ να γνωρίστηκαν, ούτε στ' όνειρο, χωρίς ποτέ ο ένας να μην έβαλε τον άλλον στο νου-του ως τα τώρα, παραφυλάνε ο ένας τον άλλον ποιός θα πρωτακούσει κάτι, ποιός θα μπορέσει να σκοτώσει πρώτος. Και κανένας νόμος δε θα βρεθεί, δε θα υπάρξει, που να μπορέσει να πιάσει το δολοφόνο. Θα βρεθεί μόνο κάτι άλλο, μπορεί καλόφημη μνεία, μπορεί σφιζιμο χειριού, μπορεί παράσημο. Αφτή είναι η δικαιοσύνη των ανθρώπων, η λεφτεριά, η ηθική βάση του κόσμου. Αφτός είναι ο πόλεμος. (Σημείωση : Ο πόλεμος στις προφυλακές — γιατί 'ναι πολλοί πόλεμοι, πολλών ειδών.)

* Πρβλ. Στρ. Μυριβήλης, 'Η ζωή εν τάφω, 'Αθήνα 1931, σ. 265.

Ἡ νύχτα-μου περνά ἡσυχά—«ἡσυχά» εἶναι μιὰ λέξη ξεκάρφωτα βαλμένη ἐδῶ πέρα, πολὺ ἀνίκανη νὰ χαρακτηρίσει, πολὺ ἔχει ξεφύγει ἀπ' τὴ σημασί-της, πρέπει νὰ τὴν ξέρεις καλὰ, νὰ εἶσαι στρατιώτης, ἀντάρτης, νὰ ἔχεις ζή-σει στις προφυλακές, γιὰ νὰ καταλάβεις τὸ σκαλοπάτι που βρίσκεται τὸ «ἡσυχά» ἐδῶ πέρα, γιὰτί ἔχει πολλὰ σκαλοπάτια, σαν τὶς πλιότερες λέξεις, πολλές ἐννοιες, πολλὰ κλίνει μέσα-της, τὴν κάθε ὥρα, τὴν κάθε περίσταση διαφορετικά, μ' ἄλλα συναιστήματα παράγωγα, πρέπει νὰ τὴ νοιώσεις μέσα-σου νὰ μιλήσει, εἶναι πολὺ μακρυνή ἀπ' τὶς γνωστές λέξεις «ἡσυχά», πολὺ αλλοιώτικη, εἶναι μόνο γιὰ τὴ γλώσσα τὴν υπεραθρωπινή, γιὰ τοὺς υπεραθρώ-πους (Nietzsche), γιὰτί τέτοια εἶν' ἐδῶ ἡ σημασία - της, ἡ ἐνταση-της, τὰ αἷτια-της, οἱ συνέπειες κι ὁ ὅλος ὁ περίγυρος μέσα στον ὁποῖο γεννήθηκε, στον ὁποῖο ἀναπνέει.

Τὰ πρῶτα τσακίσματα τοῦ σκοταδιοῦ φαίνονται γύρω, ἡ πάχνη μαζέ-βεται στις πλaxιές των βουνῶν κι ἀπὸ κει σιγανεβαίνει με ἀλλόκοτα σχή-ματα, ἀργά, σα θυμίαμα στη χώρα των ἀστεριῶν, κι οἱ σκοποὶ ξυπνάνε τὰ φυλάκια-τους — καθένas τὸ δικό-του — με προφύλαξη — ἡ μιὰ πλεβρά φοβάται τὴν ἄλλη — κι οἱ ἄντρες μαχμουρλήδες, σηκώνονται μουλωχτά, ζα-λισμένοι ἀπ' τὸν ὕπνο, τὸ κρῦο, τὴν ἐλονοσία, γλυστράνε σιγαλὰ με τὸν ἴδιο φόβο κι ἀπ' τὶς δύο μεριές, με τὴν ἴδια ἀγωνία και σερνάμενοι πάνω στα κα-τσάβραχα σβύνονται μες στο μισοσκόταδο, ὅπως σβύνεται και ἡ πάχνη, ὅταν ἀνεβεί στους ουρανοὺς, ἔτοιμη γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στη θέση-της μόλις τὸ πρῶ-το ἀστέρι της νύχτας φέξει στους ουρανοὺς.

Ἑπειρος - Ὑψώματα τοῦ Προφήτ - Ἡλία/

φ.50α

19 - 7 - 44

Ἀνεβαίνει ἀμέσως τὸ οπλοπολυβόλο στο παρατηρητήριο και κάθεσαι ἓνας σκοπός. Ἀργά, ὁ ἥλιος ψηλά, χτυπάνε βολές ἀντιαεροπορικές. Σκαρφα-λώνω ολοταχῶς στο παρατηρητήριο, στ' οπλοπολυβόλο. Ἀπέναντι τὸ Βα^α λαωρήτι, και στο βάθος ἡ θάλασσα, που με συνταράζει. Κάθουμαι 2 ὥρες. Ἡ θάλασσα εἶναι ὁμορφη. Ἡ ἀγάπη-μου τούτη τὴν ὥρα μπορεῖ νὰ λούζεται στην ἀγκαλιά-της. Χαλάλι-της. Εγὼ λούζομαι στην ψεῖρα, στον ἰδρώτα και τὴ βρωμιά. Χαλάλι-μου και μένα. Ὁ ἥλιος καίει τὸ σβέρο-μου. Ὁ σκοπός ἔχει φτειάζει μιὰ μικρὴ σκεπή και κάθετ' ἀπὸ κάτω. Καπνίζει και διαβά-ζει. Εἶναι 20 χρονῶ. Τὸν ρωτῶ :

- Τι διαβάζεις ;
- Ὡραίες παλιές ιστορίες.
- Μπορῶ νὰ δῶ ;

Να—μου δείχνει βιβλία τοῦ σχολειοῦ. Ἀνεωραία πράματα γιὰ τὸν Ὀ-δυσσεά, τὸν Ἡρακλή, τὸν Ἰωσήφ. (Ἐχει και μιὰ ζωολογία, που τὴν εἶχα στο δημοτικό, και μιὰ κατήχηση— λειτουργική, που και κείνη τὴν εἶχα. Με πιά-νει συγκίνηση.)

Διαβάζω : Το μουλάρι γεννιέται από πατέρα γαίδαρο και μητέρα φοράδα ή από πατέρα άλογο και μητέρα γαϊδάρα. Ζει ως 50 χρόνια. Ὑστερα μου διαβάζει αφτός πώς σκότωσε ο Ηρακλής τη νεροφίδα (Λερναία Ὑδρα). Καθαρή δημοτική τα βιβλία του δημοτικού σχολείου. Θά 'ρθει καιρός που και τα βιβλία του Γυμνασίου και του Πανεπιστήμιου θά 'ναι στην ίδια γλώσσα. Βγάζω μιά φωτογραφία τ' οπλοπολυβόλο του παρατηρητήριου, όταν έφυγε ο φίλος Μήτσος κι έμεινα μοναχός, απέναντι το Βαλαωρήτι με τους γερμανούς. Κάθουμαι πολύ, δίχως φαί, νερό, ώσπου ήρτε ο αντικαταστάτης!

φ.51α Τη λέξη αντάρτης μπορούμε να την πάρουμε με σημασία ψυχολογική ή με στρατιωτική. Διαφέρει πολύ το 'ν' απ' τ' άλλο. Εδώ όλοι οι αντάρτες έχουνε μπερδέψει τις έννοιες και νομίζουν πως ο αντάρτης στρατιωτικά είναι ο ίδιος με το ψυχολογικά αντάρτη. Κι ακόμα καλύτερα, τά 'χουμε ταφτίσει τα πράματα και δίνουνε μιά έννοια, μιά σημασία.

Στη Μουζάκα, σ' ένα δωμάτιο, οι αξιωματικοί παίζουν κοντσίνα, οι αντάρτες βλέπουν μαζί δυό - τρεις πολίτες κι εγώ ξαπλωμένος ανάσκελα παίζω φουσαρμόνικα. Ὑστερα ρίξανε τα χαρτιά και κάνανε το κλειδί, για να δουν αν θα μας επιτεθούν οι γερμανοί. Φοβούνται πολύ κι έχουν γίνει όλοι-τους νεβρικοί. Τα χαρτιά και το κλειδί δείχνουν πως οι γερμ. θα μας χτυπήσουν. Το πιστέβουν, ασπρίζε το χέλι-τους και γράφουν αμέσως αναφορά στο διοικητή του τάγματος και ζητάνε ενίσχυση 10 άντρες. Πιστέβουνε τα χαρτιά, τους οιωνούς, σαν τις γριούλες του 1800. Δεν είναι αντάρτες αφτοί, δεν είναι άντρες.

Ἐφαγα μούρα, μύγδαλα, κούμλα, αχλάδια. Χαιρέτισα τους άντρες και ξεκίνησα ύστερ' απ' το ηλιοβασίλεμα μοναχός, με το τουφέκι-μου, τη χερσμπομπίδα-μου κι ένα κομματί ψημένη κατσίκια στο χέρι για τα φυλάκια του Προφήτ' Ηλία, τη θέση-μου. Είναι ένα όμορφο απόγεμα, ένα όμορφο δειλινό. Ο ήλιος που βασίλεψε μας άφισε τα χρώματα της πορφύρας-του για χαρά των ματιών-μας. Τα σύγνεφα είναι στολισμένα σα χριστουγεννιάτικα δέντρα, πορτοκαλλιά, κόκκινα, χρυσάφι κι ασήμι, χιόνι και μενεξέδες./Οι μενεξέδες άφισαν άφθονο το χρώμα τους, θυμάσαι Αθήνα, Γμηττό, Αιγαίο. Η θάλασσα πέρα ασημίζει, ασημίζει πολύ, έχει και μαγνήτη που τραβάει, και παίρνω βαθιές αναπνοές, λες, για να μπορέσω να βαστάξω μόνος-μου, δίχως σύντροφο, δίχως τη συντρόφισσα-μου τη γύρω ομορφιά, πού 'ναι πολύ βαρειά. πολύ μεγάλη για μένα, για τα μάτια-μου, γιατί έχω κι εγώ αμαρτήσει, δεν την αξίζω τούτη την ώρα. Με πιάνει κάτι απ' το λαιμό. Πες-το νοσταλγία. πες-το προσπάθεια για κλάψιμο. Πολύ με σφίγγει. Τούτο το σούρουπο νοιώθω πολλά πράμματα να με πλημμυράνε, πολλά για τη ζωή, για την αγάπη, για την ομορφιά, για τη χαρά. Νοιώθω όσα δεν ένοιωσα σ' ολάκερη τη ζωή-μου. Μπερδέβουνται όλα μέσα-μου, παλέβουν, με χτυπάνε σα σφυριά, σα πελέκια και με βουβαίνουν. Θέλω, μα τίποτα δε μπορώ να πω. Κάποια Κίρκη

φ.53α

με κρατάει δεμένο απ' το ραβδί-της. Ὅμως θα βοηθήσουν κάποια μέρα οι θεοί, κάποτες θά 'ρθει ο Ερμής, ο αγγελιοφόρος.

Γυρνώντας συνάντησα στο δρόμο-μου 10 άντρες, που πηγαίνανε ενίσχυση στη Μουζάκα, γιατί εκεί οι αξιωματικοί φοβούνται και 3 άντρες πάθανε ελονοσία. Καλησπεριστήκαμε, ήταν κι οι Κερκυραίοι. Πάλι μόνος θα μείνω στην ερημιά. Οι αξιωματικοί πού' ρθαμε μαζί απ' την Αθήνα είναι βλέπεις αξιωματικοί. Κοντέψαν μάλιστα να μου πουν — μου τό 'παν, δηλαδή, με το γάντι — πως δεν κάνει, δεν είναι σωστό να κάθουμαι και να τρώω μαζί-τους. Το πρώτο το αποφέβγω. Στο δέφτερο κάνω το κορόιδο, γιατί καλοτρώνε πάντα αφοτοί, κάτι καλύτερο βέβαια, πάντα κάτι καλύτερο απ' τους αντάρτες.

20 - 7 - 44 Πέμπτη

Πήγαμε στο ξωκλήσι του Προφήτ' Ηλία, μέρα γιορτής του άγιου ερημίτη, που κυνηγά τη μοναξιά, που κυνηγά τα κορφοβούνια. Ἐρθαν 2 παπάδες απ' το Πάνω και Κάτω Κωτσανόπουλο και λειτουργήσανε. Ἐχασα τη λειτουργία, γιατί ξύπνησα αργά. Ἐφταξα στην εκκλησιά, όταν βγαίνουν, μπήκα, προσκύνησα και όζω μας μοίρασαν λειτουργιά (ψωμί), έδωσαν και 2 λειτουργιές στόν κύριο Ταγματάρχη. Χρειάζεται' ο Θεός ώρες - ώρες. Χρειάζεται η καρδιά-μας στήριγμα, όταν δεν της μένει για παρηγοριά άλλο απ' τους ίδιους-της τους χτύπους.

Αλλοιώτικος ο αέρας, όταν βγήκα απ' την εκκλησιά. Η Αθήνα, τ' αδέρφια, οι φίλοι, οι γονιοί, η καλή αγαπημένη, βγαίνουν απ' την εκκλησιά σκυφοτοί, μουλωχτά, σκλάβοι. Βγαίνουν, το κεφάλι κάτω, τα μάτια βρεμένα, η καρδιά γεμάτη πόνος. Μάβρα σύγνεφα, μάβρες σκιές τριγυρνάνε και σκιάζουνε τα μάτια-τους, τις ψυχές-τους. Μα εμείς, που με τα πόδια-μας πλατύναμε τους παλιούς δρόμους, που ανοίξαμε καινούργια μονοπάτια με τα πατήματα που οδηγάνε στις κορφές, γρήγορα θα φέρουμε το ατίμητο δώρο από τούτα τα βουνά στις πολιτείες. Γρήγορα. (Ο Θεός να δώσει...)

Ανάλαβα καθήκοντα λογία. Παράλαβα στοιχείο 5 αντρών και παραχώρησα τ' οπλοπολυβόλο στο δεκανέα. Τους μαθαίνω λύση του οπλοπολ. Bren, γέμιση γεμιστήρων, σκάβουμε και ισιόνουμε ένα μέρος για καθιστό και τους διδάσκω, τους φωτίζω απ' ό,τι ξέρω, απ' τη γνώση-μου τη φτωχή./

φ. 54α Το βράδυ είμαστε σκοποί. Κανονίζω τα νούμερα. Κοιμόμαστε όλοι μαζί στη ράχη, παίρνω ψείρες και φυλάω σκοπός το πρωί τη στερνή βάρδια 3.30' περίπου. Δεν έχουμε ρολόι και κανονίζουμε τις βάρδιες με το δρόμο των αστεριών πάνω από το βουνό. Ἄλλοι κουβαλάνε όλη νύχτα στάρι απ' τη Μουζάκα. Σκοπός στα φυλάκια έχει κάποιο γούστο βέβαια, αλλά οι γερμ. μας φοβούνται πίοτερο απ' ό,τι τους φοβούνται οι παρτιζάνοι — εγώ δε φοβάμαι κανέναν, γι' αφτό ήρθα δω — και δεν έχουν στο νου να μας χτυπήσουν, οπότε οι σκοπιές χάνουν το γούστο-τους. (Μάθαμε ότι βγάζουν περίπολο οι γερμ.

στο δημόσιο δρόμο. Αν δεν είχαμε διαταγή να μη δώσουμε αφορμή, θα τους περιποιόμασταν.)

21 - 7 - 44 Παρασκευή

Βλέπω με τα κιάλια τους γερμ. στη Σαμφούντα. Κινιούνται σκυφοί με προφύλαξη. Έχουν στήσει κι αντίσκηνα. Θα τους κανονίζαμε με τον όλομο, αλλά βλέπεις είναι η διαταγή, να παρ' ο διάβολος. Η θάλασσα έχει κύματα—αέρας. Πολύ μ' αναστατώνει η θάλασσα. Είναι η φυγή, είναι το νερό, είναι η κίνηση, είναι τό ταξίδι, είναι η θάλασσα, η θάλασσα, που όσοι ζήσανε κοντά-της ποτές δεν μπορούνε να τη λησμονήσουν, να ζήσουν μακριά-της, να την ξεχάσουνε.

Κατέβηκα στο Κάτω Κωτσανόπουλο γι' αχλάδια και πήγα ένα γράμμα στον παπά. Με συνοδέβει αντάρτης απ' τους δικούς-μου. Γύρισα το βράδυ. Ο σύντροφος-μου, είναι 17 χρονώ, έχει κάνει χρόνια στην Αθήνα και μπορούμε να συνεννοηθούμε. Στο χωριό-του του κάνανε προξενιά να τον παντρέψουνε, και μού 'λεγε τα προικιά, γελάδια, άλογα, γίδια, πρόβατα, χωράφια τόσα στρέμματα στεγνά, τόσα ποτιστικά ! 'Όταν τό 'πα στον Ταγματάρχη, μού' 'πε κι αφτός :

— Καί της νύφης το αποτέτοιο ποτιστικό θά 'ναι . . .

Αφτός ο μικρός μού 'πε πώς να ψαρέβω με τουφέκι. Μού 'πε ακόμα κάτι παράξενες ιστορίες πολύ σχετικές με τη μαγεία, με την πρόληψη, με την αμορφωσιά. «Άμα συναντηθείς με λύκο και σε δει πρώτος εκείνος κι ύστερα εσύ, κοκκαλώνεις, σε ηλεχτρίζει, σε μαγνητίζει και παραλύεις, δεν μπορείς να κουνηθείς, ν' αμυνηθείς, είσαι μπαίγνιο-του. Μάλιστα έχει και στο μουστάκι-του 3 τρίχες από χάρο, που του δίδουνε δύναμη. Άμα όμως τότε δεις πρώτος εσύ, τότες χάνει τη δύναμη-του κι όλο γύρω-σου τριγυρνά, δεν μπορεί να φύγει, μπαίγνιο στα χέρια-σου. Εμένα», είπε αφτός, «μου τύχανε και τα δυό. Μιά ώρα καθόμουνα απέναντι σ' ένα λύκο και μού 'χε κοπεί η μιλιά. Μέ 'χε δει πρώτος και μ' άφισε, όταν τού 'ρθε. Ήμουνα στ' άλογο, όταν μέ

φ.55α

'δε. Τά 'χασα, τον/είδα δέφτερος. Πέζεψα και κάθησα βουβός απέναντι-του. Άλλη φορά είδα πρώτος το λύκο κι άρχισα να τον ντουφεκώ, κι αφτός δεν έφεβγε από κοντά-μου, όσπου τον σκότωσε ο πατέρας-μου. Η αλεπού έχει κι αφτή στο μάτι-της μαγνήτη, κι άμα σέ δέντρο είναι όρνιθα, πετεινός κ.τ.ρ. και πάει από κάτω η αλεπού και τους δει, πέφτουν κάτω και τους χάρφτει.»

Βρήκα ένα παιδί 20 χρονώ, και όταν τού 'πα τη λέξη («κινηματόγραφος»),

ρώτησε :

«— Τι πράμα είν' αφτό ;» Είναι απ' την Ήπειρο, νομός Πρέβεζας.

Είναι απαραίτητο να φτειάζουμε δρόμους σ' όλα τα χωριά, που να οδηγάνε στην πρωτεύουσα του νομού, χαρίζοντας έτσι στο χωριάτη - ερημίτη κάποια χαρά, έμμεσα, ως που να μπορέσουμε εκπολιτιστικά, άμεσα, να του δώσουμε ηλεχτρισμό, που θα του δώσει, σύμφωνα με τα σχέδια που υπάρ-

χουνε, τη χαρά και την ξεκούραση, που θα τον ρίξουνε ακράτητο στη δημιουργία, στη δουλειά.

Όποτε πλύνω την μούρη-μου —λίγο σπάνιο πράμα— ή ό,τι άλλο μπορέ να πλύνω, κάθουμαι ύστερα στον ήλιο και στεγνώνω.

Έχω αρκετά επιβληθεί, όλοι μου λένε «κύριε Φαίδων», «Φοιτητή», με σέβονται. με αγαπούνε.

22 - 7 - 44

Σήμερα ξανακατέβηκα στο Κάτω Κωτσανόπουλο. Ο παπάς με φίλεψε αχλάδια και γέμισε το σακκουλί-μου. Του κλέψαν οι αντάρτες κάτι ζα κι από ένα πολίτη ένα αδιάβροχο, που τό 'χε από την Αλβανία. Γύρισα το βραδάκι μοναχός.

Ἦρθαν στην ομάδα-μου 3 καινούργιοι άντρες απ' τον Παλιορόχωρο, ο ένας ήταν πριν στο ΕΛΑΣ αντάρτης κι ο άλλος στο εφεδρικό ΕΛΑΣ. Μιλάω μαζί-τους, κάνω προπαγάντα. Ο τρίτος είχε δείρει το φρούραρχο του ΕΑΜ στον Παλιορόχωρο, κι οι γερμ. τού 'χανε χαλάσει το σπίτι, όμορφο βιός, 5 κοστούμια, γραμμόφωνο με 150 πλάκες (75 εβρωπαϊκές). Μου λέει τον πόνο-του. Είναι λυπημένος. Η γυναίκα-του πενήνει (;) εκεί πού ζούσε βασιλιάς. Το βράδυ ζήτησε άδεια κι έφυγε, για να μην ξαναγυρίσει όμως πια.

Βγήκε καινούργιο φεγγάρι. Όπως εμείς πιάνουμε χρυσάφι, όταν το πρωτοδούμε, εδώ πηδάνε ψηλά πολλές φορές, για να πάει γούρι, για να μη σκοτωθούνε, για καλό.

Νόμος ηθικός, νόμος αθρωπινός, που όλοι φοβούνται, όλοι υποτάζονται.
φ.56α Νόμος που βγήκε από τη ζωή, απ' το δίκιο: /Άμα ατιμάσεις γυναίκα του εχθρού, όταν σκιάβα πέσει στα χέρια-σου, βόλι θανατερό σε βρίσκει. ο χάροντας σε κυνηγά. σε πιάνει.

Στή Μουζάκα οι αντάρτες κλέψανε ένα μοσχάρι ! Είναι mania εδώ η κλεψιά, την έχουν μέσα-τους, μεράκι. Κλέβουν επιστημονικά. Κει που βόσκει το κοπάδι, βουτάνε 2 - 3 γίδια κι αμέσως τα βλέπεις νά ψήνουνται. Πότε σφάχτηκαν, γδάρθησαν, ανοίχτηκαν οι κοιλίες-τους, από μόνο ταχυδακτυλοουργικές ικανότητες μπορούν να το δικαιολογήσουν.

Νόμιμη κλεψιά : Το κοπάδι βόσκει. Εαφνικά, καμμιά δεκαριά γίδες μπαίνουν σε μιά καλαμιά (ρόκες, καλαμπόκι). Οι γιδοβοσκοί τρέχουνε να τις βγάλουν όζω. Κείνη την ώρα πετιούνται 3 αντάρτες, που κλέβανε καλαμπόκια στα κρυφά, και λένε :

— Γιατί βάλατε τα γίδια να βοσκήσουν στο ξένο χωράφι ;

— Δεν τα βάλαμε, λένε οι γιδάρηδες. Μοναχά -τους μπήκαν, πράματα είναι άλογα, δε γροικάνε.

Οι 3 αντάρτες πλησιάζουν. διαλέγουν το καλύτερο ζο και παίρνοντας-το λένε :

—Για τιμωρία. Ἄλλη φορά θα σέβετε την περιουσία του άλλου.

Καθώς γυρνούσα απ' το Κάτω Κωτσανόπουλο στα υψώματα του Προφήτ' Ηλία απ' το ίδιο, το μοναχό, το ένα μονοπάτι, ύστερ' από ώρες 3, βρήκα τα ίχνη των ποδιών-μου, απ' τα βήματα-μου του πηγαιμού τα σημάδια, απάτητα, καθαρά, που τά 'χ' αφήσει πίσω-μου, χωρίς να τα προσέξω όταν πήγαινα, χωρίς να νοιώσω ότι κάτι αφήνω, κάποιο σημάδι, έστω πρόσκαιρο, έστω λίγη η ζωή-του. Κανένας δεν είχε περάσει στο μεταξύ, κανένας δε χάλασε τα σημάδια, κανένας δεν πάτησε τη γης, το μονοπάτι στο διάστημα αψτό.

Το βράδυ κάτσαμε στη ράχη του υψώματος. Ἐπαιξα φουσαρμόνικα. Σηκώθηκαν 2 αντάρτες, ένα ψηλός σα λέλεκας με το δίκωχο στη μύτη κατεβασμένο, που όλη τη μέρα γυρίζει δω και κει και μαζέβει ρόκες (Λάμπρος), κι ένας πού θέλει να πάει στο Τσάμικο να σφάζει Τούρκους, γιατί του πήρανε 100 πρόβατα και του σκοτώσανε ξάδερφο, θείο κι αδερφό. Είναι κοντός, χοντρός, κεφάλας (Χρήστος). Χορέβουνε, αγκαλιασμένοι σφιχτά, ενωμένοι απ' τη μέση και κάτω σα σε γενετήσια πράξη, ξελιγωμένοι ο ένας απ' τ' αγκαλιάσματα του άλλου, πηδάνε, βογγάνε, γλύφονται, ένας χορός πρωτόγονος, καννιβαλιστικός, που τον χορέβουνε ανθρώποι που τους πνίξανε, πήγαν να τους τρελλάνουν οι ορμές, ολάκερων μηνών. Βρωμάνε ιδρωτίλα και βαρβατίλα σαν τον τράγο πού 'χει στην προβιά-του τα κατουρλιά όλων των γιδιών του κοπαδιού, γεννάνε το συχαμό, τον οίχτο. Είναι κι η πείνα του κορμιού μιά απ' τις χειρότερες, απ' τις πιο μεγάλες πείνες, από κείνες που διαλαλάνε ξεδιάντροπα τον πόνο-τους, μ' ένα γερό φούσκωμα του πανταλονιού μπροστά, ξάφνου, κάθε τόσο, και ξεσπάνε έμμεσα με τρόπους στραβούς, με μέσα στραβά, που καταστρέφουν ό,τι είμαστε και δεν είμαστε —που ας πούμε πως καταστρέφουν, γιατί κανείς δεν ξέρει, θαρρώ, αν είναι σωστό, αν είναι καλύτερο να κρατάμε την ορμή, να την κρατάμε με το ζόρι μέσα-μας, ενώ πρέπει να φύγει, να βγει φ.57α όξω, να ξεθυμάνει ή να της δίνουμε μιά διέξοδο, /να της ανοίξουμε ένα δρόμο, ας είναι και στραβός, ας μην είναι κι ασφαλτοστρωμένος, εκείνος που πρέπει.

23 - 7 - 44

Στη Δερβίτζανη μάθαμε πως σήμερα γλέντι μεγάλο γίνεται, μαζεφτηκαν, λέει, μουσικές, φοιτήτριες, χωριατοπούλες και γιορτάζουνε τα 2 χρόνια της Ε.Ο.Ε^{16α}. Κι εμείς στις προφυλακές φυλάμε τους γερμ. Βέβαια κάποιος πάντα πρέπει να πληρώνει τα σπασμένα, κάποιος πρέπει να στέκεται προσοχή, για να κάνει ο άλλος παρέλαση, κάποιος πρέπει νά 'ναι ακρίτας —πάντα ακρίτες

16α. Ἡ δημιουργία τῆς ΕΟΕ (Ἐλευθερὴ Ὀρεινὴ Ἑλλάς) φυσικὰ ὀφείλεται σὲ βαθμιαία ἐξέλιξη, πού δὲν πῆρε συγκεκριμένη μορφή πρὶν ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ 1943.

Τὸ γεγονός πού γιορτάστηκε στὸ Γ.Σ. τοῦ ΕΔΕΣ — μὲ δοξολογία, φαγοπότι, παρέλαση 1200 ἀνταρτῶν, ἀποκαλυπτήρια ἀγάλματος τοῦ «ἀγνώστου ἀντάρτη» κ.τ.λ. (F.O. 371/43692 : R 14686)— εἶναι λοιπὸν ἡ δευτέρα ἐπέτειος τῆς ἐξόδου τοῦ Ν. Ζέρβα.

χρειάζονται— κάποιος πρέπει να παίζει μουσική, για να χορέβουν οι άλλοι, για να γλεντάνε— πάντα λυπόμουνα τους μουσικούς της ταβέρνας, του party, του dancing.

Ἐνας παπάς, ο παπα - Σπύρος του Πάνω Κωτσανόπουλου, ἔλεγε ὅτι γι' αφτά που τραβάμε φταίμε μεις, ο Θεός μας ἄφισε, κι ἕνας αντάρτης —μάβρα μάτια, μάβρο μούσι, μάβρα γένεια, μάβρο βρακί, κοντός— εἶπε : «—Ἐφυγ' ο Θεός ψηλότερα . . .» Κι ὅταν μιὰ μέρα, φέβγοντας ἕνας απ' το ὑψωμα-μας πήγαινε ορθός, κι ο Ταγματάρχης τού 'πε να καλυφτεῖ, κι αφτός εἶπε ὅτι δεν τον νοιάζει, ἀψηφά τους γερμ. και τα κανόνια τους —νταής απ' τους γνωστούς τύπους νταή— τού 'πε ο ἴδιος θεοφοβούμενος :

—Εσύ θα τσακιστεῖς και θα φύγεις, ορέ, ἀλλά ἐμὰς θα μπομπαρδίσουν που θα μείνουμε, εμεῖς θα κρεμαστούμε με τα δόντια-μας απ' του Θεού τ' αρχίδια . . .

Χτες το βράδυ πήραμε διαταγή να πάμε στο Πάνω Κωτσανόπουλο —διαταγή που τηνε διαβάσαμε στις φλόγες φωτιάς, που ἀνάφτηκε γι' αφτό. Το πρῶι συγκεντρώθηκαν τα ζα, φορτώθηκαν τα πυρομαχικά, ο ὄλμος, το πολυβόλο Fiat, και ξεκινήσαμε πεζοί. Στο δρόμο η φουσαρμόνικα —προτάσεις στον κύριο Φαίδων ν' ἀνέβει σ' ἄλογο, ἀλλά ο κύριος Φαίδων δεν πάει καβάλλα, δεν ἤρτε στα βουνά για ψυχαγωγία— κόψιμο αχλαδιών απ' τις γκορτσιές, ηλιοθεραπεία σε 40 βαθμούς πάνω απ' το μηδέν, βούτηγμα σε ἰδρώτα βρώμικο και βρωμερό (ποτάμια και λίμνες) και κόψιμο των ποδιών απ' τα κατσάβραχα και τον ἀνήφορο.

Διάρκεια διασκέδασης 2 ὥρες. Φάγαμε αβγά και ξυνόγαλα και ξαπλώσαμε μες στη μέση της πλατείας κατ' απ' τον πλάτανο. Ὅλο το χωριό ἐκεῖ μαζεμένο. Ἀδιαφορήσαμε, ἄλλοι ἀνάσκελα, τα μάτια ἐκστατικά, το χέρι μπρός, ἄλλοι στο πλάι ζωρῶμένοι, ἄλλοι μπρούμυτα βογγώντας ανατριχιαστικά και χτηνώδικα, ἄλλοι τρέμοντας και χτυπώντας τα δόντια απ' τις ανατριχίλες του πυρετού, της ελονοσίας, που βασσανίζει και θερίζει τούτονε τον τόπο. Ἐπαιζα ἀνάσκελα φουσαρμόνικα, ἄκουσε το χωριό, ἄκουσαν τα παιδιὰ και μαζέφτηκαν γύρω-μου ὅπως στο Χριστό. Συγκινήθηκα και χάρηκα για τη χαρά, μικρὴ χαρά πού 'δωσα σε τούτα τα καημένα τα Ἑλληνόπουλα, που η ζωὴ ἀβλάκωσε βαθειὰ απ' τα 10 τους χρόνια το κούτελο, που ο πόλεμος ἀνασκάλεψε τα σωθικά-τους, τους ἔσπασε τη γολή και τα περέχυσε πίκρα.

Τ' ἀπόγεμα ἔμεινα στο σπίτι της Ἐλεφτερίας (Λεφτέρω) με το Jimmy. Την προστατέψαμε απ' τους ἄλλους αντάρτες. Το σπίτι ἦταν ἐαμίτικο και τού 'χαν πάρει, ὅταν πρωτοκαταλήφθηκε το χωριό απ' το ΕΔΕΣ, 800 οκ. τυρί. Το μίσος εἶναι μες στα λόγια της κοπέλλας : «—Που θα παν ; Στην Ἑλλάδα θά μείνουν». Εἶναι νόστιμη πολὺ, μόνο που φουσαε τη μύτη-της με το δάχτυλο. Κάνουμε συντροφιά. Θεε να μιλήσεις με γυναίκα, ὥρες - ὥρες καταντᾶει σαν ἀνάγκη φυσική, το ζητά ο εαφτός-σου. Το βράδυ κοιμήθηκα

στο ξυλομπάλκονο-της, και στη μέση της νύχτας ἦρθε ο Ταγματάρχης στο χωριό και σηκώθηκα, για να δω αν τον βρήκε ο σύνδεσμος που τού 'χα στείλει μέσω Προέδρου— τού 'δωσα και συνοδό— από νωρίς με τη διαταγή του Συναγματος για τα 18 ζα, και την οποία παραλάβαμε από άλλο σύνδεσμο της Πάνω Ράχης.

24 - 7 - 44

Πρώτη φορά σήμερα ύστερ' από 'να μήνα έβγαλα τις αρβύλλες-μου, τις κάλτσες-μου, κοιμήθηκα μέσα σε σπίτι, έφαγα σε τραπέζι με πιάτο (γυάλινο κιόλας), ήπια σε ποτήρι από γυαλί. Κανείς δεν ξέρει την εφτυχία, όταν την έχει, κανείς δεν την βλέπει, δεν τη νοιώθει. Μόνο άμα τη χάσει και την ξαναβρεί, γροικάει πως με πολύ λίγα πράματα γίνεται κανείς εφτυχισμένος.

Πίνω μισή και πενήντα —τρακόσα δρμ. ξυνόγαλα, αφού μετακόμισα στου Ταγματάρχη το σπίτι. Η Λεφτέρω στεναχωρέθηκε πού 'φυγα. Είπα πως θα πάω να την ξαναδώ. Όταν περνώ, την καλημερίζω και μου χαμογελά.

φ.59α Είναι/κάτι να σου χαμογελάσει ένα κορίτσι μες στην ερημιά-σου, να σου θυμίζει μέρες παλιές, χαμόγελα αγαπημένα, μάτια χρυσά, διαμάντινα και χοντρές σταρνίες καστανές πλεξούδες.

Το βράδυ μερικοί αξιωματικοί στο σπίτι (του) Ταγματάρχη λένε παλιές ιστορίες του πολέμου. Η μέρα ήσυχη, οι αντάρτες κλέβουνε, όπως πάντα, τον κόσμο, ψάχνουνε τις τρύπες των βράχων και βρίσκουνε τυρί, κακάβια κ. α. πράματα, που τά 'χουνε κρυμένα οι χωριάτες, για να μην τα βρουν οι γερμανοί, κι οι εαμίτες, για να μην τα βρούμε μεις (μαλλί σε κουφάλες δέντρων κ. α.).

Στη Μουζάκα υπαρχε σχολείο της ΕΠΟΝ, όπου διδασκόταν η αχρηστεία και το περιττό της παρθενιάς¹⁷.

Πιάσαμε 2 γερμ. αφοκίνητα και πολλούς γερμ. Με γερμ. οδηγούς προχωρούσαν τ' αφοκίνητα, κι οι αντάρτες που ήσαν πάνω φορούσαν पहλίκια γερμανικά — λάφυρα. Σε μιά στροφή πετιούνται 4 τούρκοι τσάμηδες κρυμένοι και κυνηγημένοι απ' τους αντάρτες-μας φωνάζοντας: «—Ζήτω, ζήτω η Γερμανία».

Σταματάμε, τους παίρνουμε πάνω και τους σπάμε στο ξύλο. Τά 'χασαν. Είδαν κι έπαθαν ως που να καταλάβουν γιατί τους δέρνουνε οι γερμανοί.

17. Έδω ό Φ.Μ. έπεσε θύμα ενός τών πιό διαδεδομένων κατασκευασμάτων τής αντιεαμικής προπαγάνδας. Στην πραγματικότητα υπάρχει πληθώρα μαρτυριών για τις σχεδόν πουριτανικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα στην εαμοκρατούμενη Έλλάδα. Άκόμα Άγγλοαμερικάνοι παρατηρητές, κατά τά άλλα εξαιρετικά επικριτικοί, αναγνωρίζουν αυτήν την «πλήρη αγνότητα» πού επικρατούσε στο ΕΑΜ - ΕΛΑΣ (National Archives and Records Service, Washington [NARS], σειρά έγγραφων Rg 226 : 100116, [13-10-44]). Αυτή ή αγνότητα οφείλεται κυρίως στην αυστηρή απαγόρευση τής (κομμουνιστικής) ήγεσίας κάθε «μη αδελφικής» σχέσης με άγχιμες «συναγωνίστριες», για νά μη σκανδαλιζείται ό όρεινός πληθυσμός.

Ἡ Παραμυθιά βρωμάει ἀπ' τὰ πτώματα τῶν Τούρκων. Δεν μπορεῖς νὰ τὴνε πλησιάσεις. Ἐκεῖ τουφέκισαν οἱ δικοὶ μας τὸ Μουχτή κι ἄλλους 33 με στρατοδικεῖου ἀπόφαση στὸ μέρος ποῦ ἔχαν σκοτώσει αὐτοὶ πέρσου δικού-μας, κι ὅσους δεν καταδίκασε τὸ στρατοδικεῖο τοὺς σφάξαν οἱ ἀντάρτες-μας.

Ἐνας Φαναριώτης, ποὺ οἱ τσάμηδες τοῦ ἔχανε σκοτώσει πατέρα κι ἀδερφό, ἔφυγε ἀπ' τὸ Φανάρι, μόλις ἔμαθε τῶν Τουρκαλάδων τὸν ξελοθρεμό, τράβηξε στὶς μεριές τῆς Παραμυθιάς, ὅπου δούλεβε τὸ ἀντάρτικο μαχαίρι —δεν ἀξίζει τούρκικο κορμί μιὰν ἀντάρτικη σφαῖρα— μα ἔφατξε ἀργά, οἱ τούρκοι εἶχαν σκορπίσει, εἶχαν χαθεῖ, μα πρόφταξε κι αὐτός κι ἔσφαξε ἕναν, ἔβασε τὸ μαχαίρι-του. Ἐκεῖ πιάστηκαν καὶ 120 γερμ. αἰχμάλωτοι¹⁸.

Ἀπ' τὰ 6.000 - 7.000 στρέμματα τῆς περιφέρειας οἱ γερμ. ἀφίσαν νὰ καλλιεργηθοῦν μόνο 100 - 200, γιὰτὶ κήρυξαν ἐπίτηδες τοὺς κάμπους αὐτοὺς ζώνες ἀπαγορευμένες.

Ἀπ' τὰ λόγια τοῦ οπληρχηγοῦ Νικόλα Κατσιάνου :

«Ὁ ἄθρῳπος δὺὸ δάχτυλα πρόσωπο ἔχει. Ἀν δεν τὸ λογαριάσει, ὅ,τι θέλει κάνει.

Δεν πρέπει νὰ πειράξει κανεὶς ἀδερφό, κουμπάρο καὶ βακούφι.

Τὸ δημόσιο εἶναι κι αὐτό βακούφι. Ἄμα τὰ πειράξεις αὐτά, δε βρῖσκεις προκοπή, ἢ ὁ χαμός σε κυνηγάει».

Προχωρᾷ ὁ οπληρχηγός Κατσιάνος* μ' ἕναν ἄλλον ἀντάρτη. Τοῦ ἔχουν πει ὅτι στὴν κατεύθυνση στὴν ὁποία βαδίζει εἶναι πολλοὶ Ἐγγλέζοι. Βλέπει μπρος-του ξαφνικά 3 ντυμένους στρατιωτικὰ ἐγγλέζικα, ἕναν αξιωματικὸ με κιάλια στὸ λαιμό καὶ πιστόλι. αὐτόματο καὶ 2 στρατιώτες —παντελόνια κοντά. Σταματᾷ τ' ἄλογο, τ' ἀφίνει στὸν ἄλλο πίσω ἀπὸ κάτι δέντρα, σε σκιά, κρεμά καὶ τὸ τουφέκι-του στὴ σέλλα. πλησιάζει τοὺς τρεῖς, ποὺ μαζί-τους εἶχαν καὶ 2 πολῖτες (διερμηνεῖς ἢ συνδέσμους), τοὺς καλημερίζει, τοὺς δίνει τὸ χέρι με τὴ σειρά ἀρχίζοντας ἀπ' τὸν αξιωματικὸ. Ἀφοῦ τέλειωσε τὸ χαιρετισμό, ρωτᾷ : «—Ἐγγλέζοι ;» Αὐτοὶ δεν κατάλαβαν. Σηκώνει τὰ μάτια καὶ βλέπει στὴν ἀριστερὴ τσέπη τοῦ χιτῶνιου τοῦ αξιωματικοῦ τὸ γερμ. αετό. Με τρόπο ἀπομακρύνεται πρὸς τὸ ἄλογο καὶ τὸν ἄλλον ἀντάρτη, ποὺ δεν τὸν εἶχαν δεῖ. Στὴ μέση-του εἶχε τὰ φυσεκλίκια γκιολντάνια./

• 60α «—Τ' εἶν' αὐτός ;» Ρώτησαν οἱ γερμ. τοὺς πολῖτες.

«—Ἀγροφύλακας», εἶπαν ἐκεῖνοι, χαιρέτησαν καὶ προχώρησαν.

18. Καὶ αὐτός ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὑπερβολικὸς (βλ. καὶ ὑποσημείωση 10), ἐφόσον δεν συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ αἰχμάλωτοι-σθέντες Τσάμηδες.

Στὶς τρεῖς ἐβδομάδες, ἀπὸ 24 Ἰουνίου μέχρι 14 Ἰουλίου —στὶς ὁποῖες λαμβάνουν χώρα οἱ διάφορες συγκρούσεις γύρω ἀπὸ τὴν Παραμυθιά— τὰ γερμανικὰ στρατεύματα κατοχῆς εἶχαν χάσει σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα συνολικὰ μόνο 35 ἀγνοούμενους (ΜΑ, φάκ. 65035/2, καταχωρίσεις 2,9,16 Ἰουλίου).

* Τὸ ὄρθὸ πρέπει νὰ εἶναι Κατσιάνος, ὅπως πρὶν πάνω κι ἄλλοῦ ἀναφέρεται.

Ο Κατσιάνος πήρε τ' όπλο-του, έστειλε τον άλλον απέναντι, κύκλωσε έτσι τους γερμ. κι έριξε την πρώτη τουφεκιά τρυπώντας το λαιμό του αξιωματικού. Οι άλλοι δυό ταμπούρωθηκαν, το Σμάιζερ είχε πάθει εμπλ., και ρίχτηκαν καμμιά 50αριά τουφεκιά απ' τους δικούς-μας και τραυματίστηκαν κι οι άλλοι 2 γερμ. Ὑστερ' από μιά ώρα απ' τον τραυματισμό τα κιάλια βρίσκονταν στο λαιμό του Κατσιάνου και το πιστόλι στη μέση-του και το Σμάιζερ στη ράχη του άλλου αντάρτη.

Οι χωριάτες τυλίγουνε τσιγάρο σε φύλλα από καλαμπόκι. Εδώ στο αντάρτικο, άμα φάμε μ' έναν απ' το ίδιο κακάβι, απ' το ίδιο κουτάλι, απ' το ίδιο παγούρι πιούμε ρακί για νερό, γενόμεσθε αδέρφια ως το θάνατο και παρέχει.

25 - 7 - 44

Παράτησα τ' όπλοπολυβόλο για την ώρα. Είμαι στην ομάδα διοίκησης του Τάγματος. Με τ' όπλοπολυβόλο ομαδικό κι όχι ατομικό όπλο δεν έχεις πρωτοβουλία ούτε ελευθερία κινήσεων, κι αν σου τύχει κανένας λοχίας στυλιάρι —σαν όλους τους εδώ λοχίες— κλάψε-με, μάνα, κλάψε-με. Ὑστερα, εγώ θέλω να πιάσω γερμ., να πάρω λάφυρα, κι αφτό δύσκολα γίνεται με τ' όπλοπολυβόλο. Στη μάχη —πότε θά 'ρτει η ώρα ;— τα λέμε. Αν και μού 'παν κάποιοι όπλοπολυβολητές πως στη μάχη(χη) ξαφανίζονται ο γεμιστής κι οι προμηθεφτές και μάταια ψάχνεις να τους (βρεις).

Ἦρθε ο πρόεδρος του Λούρου και μας έδωσε αμέτρητες πληροφορίες, πολλές λεπτομέρειες για την επιχείρηση «commandos» (σαμποτάζ) καταστρεφτική επίθεση που κάναμε στο Ζάλογγο, πως του Αγόρου του ρίξαν στο πλιάτσικο του χωριού, αντίς να συνεχίσουνε τη μάχη κ.τ.ρ. Μάθαμε που είναι οι γερμ. θέσεις —Λούρος 200 γερμ. στο χωριό, 70 σ' ένα περιβόλι με όλμο βαρύ, όλμους μικρούς, 2 πολυβόλα, κανόνια 7,5, 25 σ' άλλο περιβόλι με 2 μακρύκανα και έναν όλμο βαρύ, ολμίσκο κ.τ.ρ. αλλού. Έχουν τριπλά συρματοπλέγματα όχι σε ύψος, αλλά σε πλάτος χαμηλό, πιό ψηλό, χαμηλό, με κουτιά τενεκεδένια ανάμεσα, για να μπερδεφτείς τη νύχτα. να κάνεις φασσαρία, κι έχουν ρίξει και θάμνους για καμουφλάρισμα, ενώ έχουν γυμνά τ' άλλα μέρη γύρω. Τη νύχτα φωτίζουν με προβολέα κάθε 20 δεφτε(ρό)λεφτα με φωτιστικές φωτοβολίδες το έδαφος-μας και βάλλουν ριπές στις διόδους και στον αέρα. Είναι χεσμένοι 600 - 800 περίπου σ' όλη την περιφέρεια. Στο Βαλαωρήτι μένουν 30 απάνω κι ένας ανθυπολοχ. —πολλοί έχουν αρρωστήσει από ελονοσία¹⁹—και 20 κάτω σε 2 φυλάκια από 10 και στο Ζάλογγο διμοιρία

19. Τόν Ἰούνιο '44 από τους 6410 άρρώστους πού παρακολουθούνται στα έξω-τερειατρεία τής «ΕΟΕ» τά 78% είχαν προσβληθεϊ από την ελονοσία. Ἐθνική Φλόγα, 6-8-44. Ἡ ἴδια άρρώστια ἦταν συνήθως και για τους κατακτητές ό χειρότερος αντίπαλος. Για όσους μήνες διασώθηκαν στατιστικές, ό αριθμός στρατιωτών πού ἦταν εκτός μάχης έξαιτίας τής μαλάριας ἦταν πάντοτε άρκετά μεγαλύτερος άπ' εκείνο τών άπωλειών του άνταρτο-

πάει το πρωί και κατεβαίνει το βράδυ. Ἐχουν νάρκες το(πο)θετημένες παντού. Ἐνας τσομπάνης εαμίτης πήγε απ' τον Παλιορόχωρο στους γερμ. στο Λούρο και εἶπε τις θέσεις-μας και τις δυνάμεις-μας —όσες ἔξερε βέβαια— [στους γερμ. του Λούρου] και τράβηξε με τη γυναίκα του προς την Ἄρτα. Καταδιώκεται από μας. Ξέρουμε τ' ὄνομα-του, τα χα(ρα)χτηριστικά-του.

- Τρώμε. Ο Κατσιάνος βγάζει τη μαχαίρα και κόβει το κρέας. Ακουμπά
- φ. 60β τα (<...> στο τραπεζομάντηλο και το (<...>)/τη λεπίδα πρώτα σε ολόκληρα τα δυό-του δάχτυλα (αντίχερα και δείχτη). ὕστερα μούσκλο τον αντίχερα, κατοπινά το τραπεζομάντηλο και ξανά στο μανίκι της πουκαμίσας-του κι από κει το βάζει στο θηκάρι. Τρώει με τα χέρια. Σαν τελειώσει, καθαρίζει με τα νύχια-του τα δόντια κι ὕστερα με τη μύτη της μαχαίρας-του, που ξαναβγαίνει απ' το ζωνάρι, καθαρίζει τα νύχια απ' τις βρωμιές, τη γλίνα και το χόμα πού 'τυχε νά 'χουν από (πριν). Ὅταν τελειώσει τούτη τη δουλειά, ξανασκουπίζει τη μύτη του (μα)χαιριού στις άκρες του αντίχερα και του δείχτη τούτη τη φορά. Ὑστερα με τη μύτη καθαριστήρα νυχιών μπήγει με μεγαλύτερη αφοκρατορική (πατριαρχική καλύτερα —τούτη ἔχει πιότερο μεγαλύτεο) ἐν' αχλάδι και φέροντας κοντά-του σαν πράμα θαμαστό, ἅγιο, το
- φ. 59β καθαρίζει με (την)/ἴδια μαχαίρα. που μεταβλήθηκε σε πηρούνι και σε όλα τα εργαλεία που σκαρφίστηκε ο ἄθρωπος για την άνεση-του.

Ψειρίζομαι. Ποτές-μου δε προσηλώθηκα σε αντικείμενο τόσο πολύ, όσο στο πουκάμισό-μου και στις ραφές-του.

Μας ἔφεραν 3 Sten. Τα δυό είναι ολοκαίνουργια. Τα βγάζω απ' το κουτί-τους και τα καθαρίζω μαζί με το μικρό Θεοδωρή, που ὅλη την ὥρα σκαλίζει τα ὄπλα. Θυμούμαι τον Κώλια. Να τον εἶχα μαζί-μου. . . Φτειάχνω από ξύλο 2 ανταλαχτικά για ἓνα οπλοπολυβόλο Breda κι ἓνα στόχαστρο. Παίρνω ἓνα Sten δικό-μου. Ρίχνω 4 ριπές, κάνω ἓναν τενεκέ κόσκινο. Ο.Κ. ! !

Στο σπίτι πού 'μαστε ο πατέρας στο κοριτσάκι, τη Λαμπρινή :

— Πήγαινε στῆς θείας γι' αχλάδια.

Το κοριτσάκι σοβαρό, εμεῖς πιο σοβαροί και μέσα-μας ὅλοι παρακαλάμε : Ἄς ἦταν να πάει. Ἄντε μικρούλα-μου, ἄντε ! Τὴν ξεμοναχιάζω :

— Πήγαινε, πήγαινε για γκόρτσα, και θα σου δώσω αβγά.

Ἄλλου τρέχει το σκατό./

φ. 58β

26 - 7 - 44

Το βράδυ κοιμάμαι μέσα τώρα, σε σπίτι, μισή κουβέρτα πάνω, μισή κάτω, γυμνός, γιατί κάνει ζέστη. Τώρα φαντάσου να κοιμάσαι γυμνός σε κουβέρτα χωριάτικη, τριχωτή, ψύλλοι μέσα, κουνούπια απόξω, καμμιά ψείρα, κανέναν κοριός, καμμιά ξεπεσεμένη —παραστρατημένη ακρίδα κι ὅ,τι ἄλλο

πολέμου και τῶν συμμαχικῶν βομβαρδισμῶν μαζί. (Π.χ. MA, φάκ. RH 28 - 1/118 : 1. Geb. Div. Πα, ἔκθεση 30-10-43' φάκ. 59053/6 : ἐκθέσεις 8-11-43, 14-2-44.)

ζωύφιο υπάρχει, ακόμα και μερμήγκια και ψείρα του σταριού. Όλα δαγκάνουν, τσιμπάνε, πιπιλάνε, ερεθίζουνε, φουσκώνουν, κοκκινίζουν το κορμί. Ἴσπερ' αρχίζει η φαγούρα, το ξύσιμο, η πιότερη φαγούρα, ματώματα, μολύνσεις και καλό ξημέρωμα . . .

Χτες και σήμερα έχω αναλάβει την επιμελητεία. Ανοιγοκλείνω την αποθήκη και παραλαβαίνω πυρομαχικά, τρόφιμα κ.τ.ρ. Μας ήρτε ένα πολυβόλο θέσης Vickers δίχως ανταλλαχτικά! Τά 'χουν κλέψει. Ολοκαίνουργιο το βγάζω απ' το κιβώτιο. Έχει 2.500 φουσέκια σε 10 ταινίες από 250.

Τις νύχτες παίρνουμε μέτρα άμυνας. Δίπλα-μου τα Sten γιομάτα κι οι χερομπομπίδες έτοιμες./

φ.57β

Τσακώθηκε ο Νικόλας Κατσιάνος με το Χρήστο Βασιλείου απ' το Τσάμικο. Ο πρώτος οπληρχηγός έδωσ' ένα χαστούκι στο δέφτερο. επειδή αρνήθηκε να πάρει και δέφτερο μουλάρι μαζί-του στις μεταφορές. Ο δέφτερος ήθελε να τον σκοτώσει. Τον κράτησε ο Ταγματάρχης κι εγώ. Πήγε το ίδιο βράδυ στη Βρυσούλα να βρει τους μπαρμπάδες-του, για να ξεπλύνουν την κηλίδα της οικογένειας. Εφτυχώς δεν τους βρήκε και πέρα. Στο μεταξύ ο Κατσιάνος έφτιαξε σωματοφυλακή απ' τους πατριώτες-του. Την άλλη μέρα ο Ταγματάρχης τους έστειλε με άδεια τον έναν στην ανατολή, τον άλλον στη δύση. Βλέπει κανείς σ' αφτούς (τους) βουνίσσιους μιά κορσικάνικη αγκριάδα. Έναν αλλόκοτο εγωισμό, μια ιπποτική περηφάνεια.

Κλέβουν οι αντάρτες αράδα. Πήγανε σ' ένα βοσκοκ' πού' χε 10 γίδες και του λένε: «—Ο κ. Ταγματάρχης σε παρακαλά να του δώσεις λίγο γάλα». Ακουει έτσι ο άνθρωπος, μαζέβει τα γίδια στο μαντρί, τ' αρμέγει ένα-ένα, μαζέβει γάλα οκάδες τρεις και τους το δίνει σε δικό-του κακκάβι. Πήραν το γάλα, πήραν το κακκάβι, ούτε αφτός ξανάδε το κακκάβι-του ούτε' ο Ταγματάρχης είδε γάλα και τίποτα δε θα μάθαινε, αν δεν τύχαινε εγώ να κατέβω το

φ.56β

δειλινό στον/κάμπο με το Θεωρή να μαζέψουμε τα γκόρτσια-του —αν δεν ήμουνα γώ, τίποτα δε θα μάζεβε— και να κάτσω με τους δυό απλοϊκούς ανθρώπους, που ζούνε τη χειρότερη, την πιό βασσανισμένη ζωή, τρομοκρατημένοι απ' τους εχτρούς πολεμιστές κι απ' τους δικούς -μας τους «λεφτερωτές», που κλέβουνε, τρομοκρατούνε, λεηλατούνε όχι τους χωριάτες, μα και τους αντάρτες, τους συντρόφους-τους. (Μου κλέψαν εμένα το κουτάλι-μου, τη χτένα-μου, το μολύβι-μου, τη σημαία-μου, πολλές φορές το ψωμί-μου ξέροντας ότι εγώ δεν έχω άλλο ψωμί, ότι δεν πρόκειται να βρω, ότι θα μείνω νηστικός, πεινασμένος.) Κλέψανε ακόμα —κανείς δεν ξέρει γιατί, κλεφτομανία ή σαμποτάζ— όλα τα ανταλλαχτικά των οπλοπολυβόλων, τους κορτήρες-τους, ξιφολόγγες, όπλα, εργαλεία άχρηστα σ' αφτούς. Κλέψανε ακόμα κι ένα ιταλικό οπλοπολυβόλο Breda, το πιό καινούργιο-μας. Δεν είναι τίποτα χρεωμένο, μοιράζουμε ρούχα και βάζουν παλιά κι έρχονται και ξαναπαίρνουν αφίνοντας συντρόφους-τους γυμνούς. Πώς λοιπόν αφτοί θα κάνουν ηθικό

- φ.55β** αγώνα ;/Πώς αφοί, όλος ο αμόρφωτος βούρκος των βουνών, η ανηθικότητα, η βρωμιά, η ατιμία, το λούμπου του λαού-μας, το κατακάθι, πώς μπορεί να κάνει αγώνα, ηθικό, αγνό, ελληνικό, πώς μπορεί ποτέ να σηκώσει στις πλάτες-του τις καμπουριασμένες κι αναμιμικές —το αίμα σάπισε στις αρτηρίες-τους— τα ιδανικά της φυλής, τα άγια-μας, τα ιερά-μας, όλα κείνα που μόνο χέρια αγνά, αθώα, μικρών παιδιών και μεγάλων αντρών και τίμιων γυναικών μπορούνε να τα ψηλαφίσουν με δέος και με χαμηλωμένα μάτια να τ' ανασηκώσουν ελαφρά, με μητρικές κινήσεις, και να τα βάλουν στις κρύπτες-τους, στις χρυσές σπηλιές-τους ; Πώς μπορούν να μείνουν αμαγαρίαστα τα φλάμπουρα της φυλής, τη στιγμή που αφέθηκαν σε άγνωμα χέρια αμαρτω/λών ψυχών, βουτηγμένων στο αίμα και στο τέλμα, εστίες μόλυνσης και πυρετού ;

Πώς μπορείς να βγεις στη μάχη μ' αφοτούς ; Πώς μπορείς να μπιστεφτείς τη δόξα των όπλων σ' αφοτούς τους άγριους, που στην πρώτη οβίδα του πυροβολικού εγκατέλειψαν τα δοξασμένα βουνά του Ζαλόγγου, που για πάντα τα τίμησαν οι Σουλιώτισσες με το τίμιο ελληνικό γυναικείο αίμα τους και που για πάντα αφοί τα λερώσαν με τα βρώμικα πόδια-τους —το καμουφλαρισμένο «ανακοινωθέν» ανάλαβε να σκεπάσει τη βρωμιά και το στίγμα της ιστορίας, αλλά εμείς πού βρεθήκαμε παρόντες, αθώοι αγωνιστές, απατημένοι κι εγκαταλειμμένοι και μείναμε έξι άντρες μισή μέρα με ένα οπλοπολυβόλο, για να βαστάξουμε την υποχώρηση των δειλών, εμείς μ' όλο που δε φταίξαμε, μ' όλο

- φ.53β** που δε φύγαμε, /νοιώθουμε το στίγμα των άλλων ν' ανάβει τα κούτελα-μας, τα μάγουλα, το κορμί.

Αφοί όθνε διάλυση. Μόνο αν σκοτώσεις τους μισούς, θα γίνουν αθρώποι οι άλλοι —θα κάνουν τους αθρώπους. Ανελέφτερα σκουλίκια, μόνο με τον τρόπο κρατιούνται στην ίσια οδό. Ό,τι και νά 'ναι, πρέπει να παραδεχτούμε, και μιá μέρα θ' αναγνωριστεί, πως τα ανταρτικά, οι λεφτερωτικοί στρατοί, τα σκατά, χειροτέρεψαν τις συνθήκες διαβίωσης του υπόδουλου έθνους, και μόνο αρνητικές, καταστρεφτικές ήταν οι πράξεις-τους. Στάθηκαν συντελεστές καταστροφής, λάβας καφτερής, ματαίωσης της λεφτεριάς. Αν πάνω απ' τα σύγνεφα και πάνω απ' τ' αστέρια, κοντά στο φεγγάρι και τον ήλιο, βρισκε-

- φ.52β** ται καμμιά ύπαρξη που λέγεται Θεός, ας ρίξει έναν κεραβνό/κι ας χαλάσει τη γης, ας χαλάσει τους αθρώπους, ας χαλάσει τους αγωνιστές της λεφτεριάς, ας μας πει τουλάχιστο αν δε θέλει, αν φοβάται το αίμα και το χαλασμό, γιατί μας ματοκύλισε, γιατί έφτειαζε τον πόλεμο— εκείνος τον έφτειαζε για εμείς ; —γιατί έφτειαζε τον αθρώπο έτσι κακό, τέτοιο φριχτό θεριό που να σκοτώνει, να τον σκοτώνουν και να μη νοιάζεται, ενώ σαν το λιοντάρι του σκοτώσουν το παιδί, μερόνυχτα ολόκληρα κλαίει και δέρνεται μες στα σκοτάδια της ζούγ-γλας. Αφτό το χειροτέρεμα της αθρώπινης φάρας, που ξεπέρασε στην ασυνειδησία και στην ανηθικότητα τους αδερφούς του Νεάντερνταλ και Κρομανιόν./

- φ.51β** αφτός ο καννιβαλισμός πού 'φτειαζε τ' αθρώποφάγωμα του κίωνα-μας, ίσως

νά 'ναι μιά απόδειξη της χτηνώδικης ψυχής-μας, που ναρκώθηκε απ' το χασίσι του πολιτισμού, ότι βαστάει από ρίζα μαϊμούς, από χιμπατζή και ουρακουτάγκο πατέρα, πού 'ζησε στις ζούγγλας τις ερημιές, και πως ό,τι και να κάνουμε, όσο και να θέμε, το ένστιχτο, η ρίζα του κακού είναι μέσα-μας στο αίμα που κληρονομιέται από γενιά σε γενιά, στο σπόρο του αρσενικού που φυτέβεται στη γυναίκα, και πως ό,τι και να γίνει το κακό δεν μπορεί, δεν είναι δυνατό να γιατρεφτεί.

φ.50β Αν υπάρχει μέσα στ' ουρανού τις καμπύλες κάποιος που περηφανέφτηκε ως τα τώρα για το φτειάξιμο της γης, /του κόσμου, των ανθρώπων, ας κρύψει τη μούρη-του, ας ντραπεί, ας χαλάσει τη φάρα-μας ολάκερη, αν δεν μπορεί να χαλάσει τον εαυτό-του, αν οι θεοί δεν πρέπει ν' αφτοχτονούνε, να λιποταχτούνε (ν' αφήνουνε τη θέση-τους). Κι αν μας χαλάσει και θελήσει άλλους νά φτειάξει ζωντανούς, που η μοίρα -τους θά 'ναι να πεθάνουν —περίεργος προορισμός— ας πάρει τη δροσιά της αβγής, τη δροσιά απ' τα κυκλάμινα, τα δάκρυα των πουλιών, τις καρδιές των γυναικών -μαννάδων κι ας ζυμώσει το υλικό, ας ζυμώσει την πλαστική ουσία που θα σταθεί η μαγιά, η βάση, ο πυρήνας. Ας μη βάλει αίμα, γιατί βρωμά, γιατί ανάβει, ας μη βάλει φ.49β μυαλό, γιατί 'ναι η πηγή της καταστροφής, /ας φυτέψει μονάχα γέλιο, χαρά, αγάπη. Ας ξαφανίσει τα δάκρυα, τον πόνο, το θάνατο, την απιστία.

Ας φτειάξει θεούς, κι αν φοβάται να τους φτειάξει, ας μη φτειάξει τίποτα. Δε χρειάζεται, δεν είναι κανένας λόγος να υπάρχουνε άνθρωποι, για να διασκεδάζουμε με τα χάλια τους οι θεοί, ή Ολύμπιοι είναι ή βρυκόλακες ή Ναζωραίοι.

27 - 7 - 44

'Εφαγα με τον Αρβανίτη Λέκκα μισό αρνί, που τό 'φερε απ' το Κάτω Κωτσανόπουλο. 'Εφαγα σα γουρούνι με τα χέρια, με τα μούτρα, με το κορμί. Θυμήθηκα πολλά, θυμήθηκα πολλούς, αλλά κανένα απ' αφτούς που πεινάνε στην Αθήνα δεν μπορώ να βοηθήσω, σε κανένα δεν μπορώ να δώσω παρηγοριά, γιατί εκείνοι είναι σκλάβοι κι εγώ λέφτερος και μας χωρίζει η Μοίρα, η Βία, ο Θάνατος. Πότε θά'ρτ' εκείν' η μέρα . . .

Και μού 'πανε δυό απλοϊκοί χωριάτες χτες για τον κ. Δημουλά :

—'Ηρτε στο χωριό-μας (Πάνω Κωτσανόπουλο), αφού έδωσε μάχη με τους εαμίτες. Η πρώτη-του δουλειά ήταν να χτυπήσει την καμπάνα, να μαζέψει τους χωριάτες και να τους πει : «Φέρτε-μου τα όπλα-σας». Του τα πήγαμε, γιατί κάθε χωριάτικο σπίτι έχει το τουφέκι-του, για τ' αγρίμια. Την άλλη μέρα ξαναχτυπά την καμπάνα, ξαναμαζέβουνται οι χωριάτες :

— Παιδιά, μας είπε, ο κύριος μέραρχος θέλει να σας μιλήσει, επειδή όμως είναι στη Βρυσούλα, ελάτε να πάμε κει.

φ.48β Πήγαμε στη Βρυσούλα. Εκεί ο κύριος Δημουλάς, ανθυ/πολοχαγός στο βαθμό, διοικητής λόχου, Ηπειρώτης, ξανάπε :

— Παιδιά, ο κύριος μέραρχος με τις επιχειρήσεις της Παραμυθιάς πήγε στο Πολυστάφυλο· θα πάμε κει, μας περιμένει.

Από το Πολυστάφυλο στο μεταξύ ο «κύριος μέραρχος» πήγε στη Δερβιζάνη, κι εκεί αντίς να μας μιλήσει ο κύριος μέραρχος, είμαστε 46 άντρες και 3 γυναίκες, μας κλείσανε σε μιά εκκλησιά, μας σπάσανε στο ξύλο έναν - έναν χωριστά μες στην εκκλησιά και μας κρατήσανε 8 μέρες, από Παρασκευή σε Παρασκευή, με λίγο φαΐ, κι αφτά γιατί ο κύριος Δημουλάς είχε γράψει στα χαρτιά-του πως τους έπιασε στο πεδίο της μάχης!

Κι έτσι ο κύριος Δημουλάς έγινε ήρωας, σίγουρα αμέσως έγινε υπολοχαγός, θα πήρε και το σταβρό της στρατιωτικής αξίας. Αφτά για τον στρατιωτικό περίγυρο, για τα πλαίσια του αντάρτικου, του κατασπλιαδισμού.

Όξω όμως απ' τα πλαίσια αφτά, στη γλώσσα του Χριστού, στη γλώσσα του αθρωπισμού, στη γλώσσα της τιμιότητας, της ηθικότητας, της δικαιοσύνης, ο κύριος Δημουλάς είναι απατεώνας, ο νόμος πρέπει να τον κλείσει στη φυλακή, να τον κουρέψει, γιατί 'ναι άτιμος, γιατί 'ναι ανήθικος, γιατί φταίει, / φ.47β γιατί απάτησε και τον κόσμο, που άδικα πήρε στο λαϊμό-του, και τις ανώτερες αρχές-του, που κοροΐδεψε. Ο κύριος Δημουλάς αν ήθελε να γίνει ήρωας, τα Σουλιώτικα βουνά τού 'διναν όλες τις εφκαιρίες. Ο κύριος Δημουλάς προτίμησε τον έφκολο δρόμο του ηρωισμού²⁰, χωρίς να σκεφτεί τις συνέπειες. Είναι ώρα πιά οι συνέπειες να βαρέσουν κατακέφαλα τις πρωταρχικές αιτίες, είναι ώρα να πάψει πιά ο κάθε παλιάθρωπος να μουτζουρώνει το μέτωπο της πατρίδας, γιατί θα ξεχάσουμε πιά τα περασμένα, γιατί μπαίνουμε πιά στο δρόμο του μπρος, μ' ατσάλινα τα νέβρα, με όρθιο το κορμί, με ψηλά το κούτελο.

Έχουμε δρόμο πολύ να κάνουμε, δρόμο δύσκολο, γιατί μείναμε πίσω, γιατί χάσαμε την οδό, γιατί βουλιάξαμε στα βάλτα. Και στην πορεία αφτή την αντρική, την παλληκαρία, για να καταχτήσουμε τα μελλούμενα, για να νικήσουμε τους εαυτούς-μας, δε χρειάζονται τα σκουλίκια. Γιατί τα σκουλίκια είναι άναντρα, γιατί τα σκουλίκια δεν έχουν αίμα, γιατί τα σκουλίκια τρέμουν. Κι όσοι τρέμουν δεν μπορούν νά 'ναι μαζί-μας./

φ.46β — Τι είμαστε ρε Παναγιώτη; Κανείς-μας δεν ξέρει από που κινήσαμε, κανείς-μας δεν ξέρει που τραβάμε. Ερχόμαστε και φέβγουμε σαν τα ζα, χωρίς να μπορούμε να δούμε ψηλότερ' απ' τη μύτη-μας, ούτε πίσω ούτε μπρος.

20. Στην έκθεση δράσης τής ΙΧης Μεραρχίας αναφέρεται πως «τὴν νύκτα τῆς 5ης πρὸς 6ην (Σεπτεμβρίου) ἀνετινάχθη ὑπὸ Ἀνθ/γοῦ Δημουλά Γεωργίου γέφυρα Ἀσπροχαλίκου καταστραφεῖσα τελείως» (Νικ. Κουσίντας, «Ἐκθεσις ἐπιχειρήσεων τῆς 9ης Μεραρχίας Ε.Ο.Ε.Α. (ΕΔΕΣ)», ΙΑΕΑ, τεύχη 10-11 (1959), σ. 56).

Κατὰ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Φ.Μ. μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἂν ἐδῶ ἐπρόκειτο πρᾶγματι γιὰ «ἠρωϊκὴ» πράξη μεμονωμένου παλληκαριοῦ...

28 - 7 - 44

Ἦρθε ο μικρός Γιώργης και ζήτησε άδεια να πάει σπίτι-του.

— 4 μήνες έχω, κύριε Ταγματάρχη. 4 μήνες να πάω σπίτι-μου. 4 μήνες ν' αλλάξω.

Ο Ταγματάρχης του λέει :

— Έλα μεθάβριο να σε στείλω.

— Μεθάβριο ; 2 μέρες ;

Ναι, αδερφέ-μου, καταλαβαίνω τον πόνο-σου, καταλαβαίνω τη βιασύνη: Αφού βιάζομαι εγώ για σένα. εγώ που σε ζηλέβω, και δες πώς κρέμονται απ' τα χεΐλια του Ταγματάρχη, πόσο παρακαλεστικό είναι το μάτι-μου. Να πας. Είναι γλυκός ο γυρισμός στην Ιθάκη, όταν ταξίδεψες με βοριά, με κεραβνό πάλαιψες, σε Κίρκης έπεσες τα δίχτυα, σε Κύκλωπα μάτι μοναχό, σε Σειρήνας φωνή, σε Σκύλλας νύχια. Είναι γλυκός ο γυρισμός στην Ιθάκη, περιμένει πάντα κάποια/Γυναίκα, κάποια Πηνελόπη, που σου 'μεινε πιστή, που αδιαφόρησε για τους μνηστήρες. Πάντα η γυναίκα που περιμένει, αγαπημένη, μάνα, αδερφή, πάντα ζεσταίνει την ψυχή-μας την πονεμένη και την μπρουντωμένη απ' το παλαιτιό, τη μάχη, τη σκληροζωή, την ψυχή-μας που πολύ κουράστηκε, γιατί πολύ έζησε γυρνώντας, και που ζητά τζάκι να ζεσταθεί, αγκαλιά να γείρει το κορμί-της, χάδι στα ιδρωτοβρεγμένα της μαλλιά. Και μόνο η Γυναίκα έχει τη δύναμη αφτή του θείου, το βάλσαμο, την παρηγοριά, την τρυφεράδα, έχει τα χέρια τ' απαλά, την ψυχή τη μεταξένια, τα μάτια τα υγρά —που πάντα έχουν έτοιμο ένα δάκρυ. Να πας φίλε. Στο καλό. Εμείς λείπουμε μόνο 2 μήνες. Μα και 10 να λείψουμε, δεν μπορούμε, δεν είναι δυνατό να φύγουμε μεις, δεν μπορούμε να γυρίσουμε ακόμα στην Ιθάκη. Η μοίρα-μας είναι πιό σκληρή, τα βάσανα πιό μεγάλα, το ταξίδι πιό μακρυνό. Λείπουνε τα μέσα, τα/τρίπατα καράβια με τις γοργόνες μπρος, μας λείπουνε όλα. Ο Αΐολος ενάντια φυσά, γιατί ξεχάσαμε να θύσουμε στο βωμό-του, ο Ποσειδώνας αγρυπνά με τους Κύκλωπες, και στο δρόμο είναι πολλές Σκύλλες, πολλά θεριά που μας καρτερούν. Πρέπει ακόμα να παλαιψουμε, πρέπει ακόμα να περάσουν καιροί, για να φυσήξουν ούριοι οι άνεμοι, για να δούμε τον καπνό ν' αναθρώσκει, το σκύλο να κουνάει την ουρά, την Πηνελόπη δακρυσμένη, να δούμε και τον Τηλέμαχο, κάποιον Τηλέμαχο (πατέρα, γιό, αδερφό, φίλο) να καρτερά με το λεπίδι στο ζωνάρι, με τεντωμένη του τόξου την κορδή απ' τα νεβρώδικα χέρια, έτοιμος να χτυπήσει, προστάτης, χέρι που καρτερά το δικό-μας για να σφιχτεί, να κλειδώσει.

Μπορεί όμως να μας μέλλεται άλλη μοίρα. Μπορεί σαν το Μαραθωνοδρόμο να γυρίσουμε με της νίκης το μύνημα στα χεΐλια μαζί με την ψυχή-μας. ή άλλοι να γυρίσουνε/και ν' αναγγείλουνε τη Νίκη-μας και μεις να θαφτούμε, φρουροί σε κάποιους βράχους, σε κάποιους δρόμους, σε κάποια στενά, ακρίτες,

κιώνια σκοποί σε κάποιο μονοπάτι, σκοτωμένοι παλληκαρίσα, στή θέση-μας για πάντα εκεί «τοίς κείνων ρήμασι πειθόμενοι».

Ἐριζα με το Sten 4 ριπές 15 σφαίρες. Τρύπησα έναν τενεκέ πάνω, χτύπησα και κάτι κλωνάρια. Ο αγέρας φυσά λέφτερος πολύ. Φύσα βοριά, ας θυσιάσουμε στον Αίολο, ας θυσιάσουμε στους θεούς, ας θυσιάσουμε στην Εστία, στην Αφροδίτη, στον Ερμή. Ας θυσιάσουμε στο Θεό με τον άγνωστο βωμό, το Θεό της αγάπης, ας έχουμε πίστη, πίστη στη νίκη, στο γυρισμό, ποτέ ας μη φωνάζουμε το «λαμά σαβαχθανί» του Ναζωραίου. Ας σταθούμε άντρες ως το θάνατο, ως τον αιώνιο χωρισμό, ας αρκεστούμε σ' ένα φίλημα πετα-

φ.42β χτό/των γονιών και σ' ένα βιαστικό, κρυφό, νυχτερινό σφίξιμο του χεριού της χαπημένης, αν είναι να πεθάνουμε για την Ελλάδα. Δε θα πρέπει να νοιαζόμαστε για τίποτα, τη στιγμή που η έγνοια αυτή τίποτα δε θα φέρει, μόνο μαρασμό.

Σήμερα μοίρασα τις 10 καινούργιες αραβίδες —κράτησα ξιφολόγχη.

Ἐπαιξαν ξύλο οι αντάρτες αναμεσίς-τους.

Το βράδυ, όπως καμάρωνα το κοντόγεμο φεγγάρι, άκουγα μισογαληνεμένος κάθε τόσο τις ντουφεκίες των παλληκαριών. Οι αντάρτες δοκιμάζουν τα καινούργια τα ντουφεκία-τους. Σπάει η γαλήνη, το φεγγάρι απορεί κι εγώ κνατριχιάζω, μ' όλο που είναι καλοκαιριάτικη βραδιά, μ' όλο που είμαι ποιητής./

φ.41β

29 - 7 - 44

Ἦρθαν οι 2 Εγγλέζοι Λοχαγοί, ο Jan ο Σικωτσέζος κι ο άλλος με τα γένεια. Γράψανε τη δύναμη του Τάγματος και μας δείξαν το χειρισμό των ολμοβίδων —εκτός απ' τις πράσινες τις αμερικάνικες, τις μακριές, και το πολυβόλο θέσης Vickers. Ἵστερα ο Jan μου δίδαξε το μικρό εγγλέζικο όλμο, που δεν τον ξέρει άλλος κανείς, κι εγώ είμαι τώρα εκπαιδευτής (λύση - συναρμολόγηση, τρόπος βολής, θέση βολής, βλάβες, γέμιση, απογέμιση σε περίπτωση που δε θα πάρει φωτιά και πολλά άλλα σχετικά). Μού' πε ακόμα τ' οπλοπολυβόλο κι έλυσε μέσω εμού τις απορίες μερικών αξιωματικών. Μας έλυσαν και μιά χερομπομπίδα. Του ζήτησα αν έχει κανένα περιοδικό για να διαβάζω. Μού' πε πως μιλω καλά και πως αν έχω έναν να μιλω για λίγο

φ.40β καιρό μαζί-του κάθε/μέρα, θα μιλήσω πολύ καλά. Του 'πα πως δυστυχώς δεν έχω κανέναν. «—Θά 'ρθω γω», μου λέει, «να μιλάμε εγγλέζικα να μαθαίνεις εσύ και να μιλάμε ελληνικά να μαθαίνω εγώ». Μού' δωσε ένα περιοδικό, το μόνο πού 'χε. Χάρηκα πολύ. Φάγαμε κοτόπουλο με σούπα και μακαρόνια. Ξάπλωσαν ύστερα στα στρώματά-τους, κοιμήθηκαν και φύγανε το απόγεμα σφίγγοντας τα χέρια-μας. Είπαν πως θα ξανάρθουν και πως θα μου φέρουν βιβλίο εγγλέζικο. Είδα τα πιστόλια-τους και τα τουφέκια-τους. Ἐνα σπουδαίο αμερικάνικο Colt. Μείναν έκπληχτοι, σαν έμαθαν πως κλέφτηκαν όλα τ'

ανταλλαχτικά των οπλοπολυβόλων και του Vickers, και είπαν πως αφτό είναι σαμποτάζ. Και πού να ξέρουν πως οι κατσαπλιάδες απ' τις Παπαδάτες κλέψανε κι ένα οπλοπολυβόλο Breda(!) και πως στις Παπαδάτες υπάρχουν αποθήκες υλικού και πυρομαχικών κλεμένα απ' τον αγώνα!

φ.39β Βρέθηκε ο φοιτητής πού 'ρθαμε μαζί απ' την Αθήνα με τους άλλους δυό —που τους είχα πάρει για εαμίτες στην αρχή, αλλά ύστερα είδα πως/είχαν στο λαιμό-τους σταβρουδάκια και σημαιούλες στα πέτα-τους, κι όταν περνούσαμε από εκκλησιά, κάναν το σταβρό-τους —σε νοσοκομείο. Είχε μείνει κάτω απ' το Ζάλογγο τραυματίας, κι οι χωρικοί τον κρύψανε και τον τάζαν και του λυνοδένανε το τραύμα-του 10 μέρες κι ύστερα μιá νύχτα τον μεταφέρανε σε τμήμα-μας. Έχει σπασμένο ένα πόδι.

30 - 7 - 44

Ἦρτε ο Χαρχάμης από την Αθήνα. Μού 'φερε το Συνταγματικό, το φακό-μου, βελονοκλωστές, ναφθαλίνη, προσόψι, ζώνη κ.τ.ρ. και γράμμα από το σπίτι. Τ' απόγεμα ξεκίνησα μόνος με άλογο με ειδική αποστολή για τη Βρυσούλα (Ζερμή). Πάω για πρώτη φορά. Περνώ από κάτι λόγχμες όμορφες κι από κάτι άγρια κατσάβραχα. Θυμάμαι τα films των cow - boys. «Oh! Susana. . .» Είμαι κι εγώ τούτη τη στιγμή ένας αληθινός cow - boy ή καλύτερα ένας battle - boy, πιό όμορφη ζωή απ' αφτή που μικρούς μας έκανε να ονειρεβόμαστε και να ονειροπολούμε πολύ συχνά ο αμερικάνικος κινηματογράφος. Είναι 1 1/2 ώρα να πας, 1 1/2 να γυρίσεις. Πάω, κάνω το τηλεφώνημα στην 9η Μεραρχία (Χατζηγκίχος)/και γυρνώ μονάχος με το φεγγάρι τραγουδώντας. Είπα όλα τα τραγούδια πού 'ξερα της παλληκαριάς και της αγάπης. Μού 'ρχονται κάτι στίχοι στο στόμα, στο νου, αλλά δεν έχω χαρτί ούτε μολύβι. Πέθαναν πριν καλογεννηθούν, όπως γίνεται πολλές φορές και με τους αφρώπους.

Ἦρα είναι πολύ ήσυχα, πολύ ακίνητα, πολύ γαληνεμένα. Τίποτα δε δείχνει πως είναι πόλεμος, πως θάνατος τριγυρνά. Ὅλα τα άψυχα, τα άλογα, είναι πολύ αδιάφορα, κι αφτό ακριβώς γιατί είναι άψυχα, άλογα. Το μυαλό, η σκέψη, το λογικό, πολύ βασσανίζουν, πολύ τυραννάνε αφτόν που τά 'χει. Και τή στιγμή που όλα πεθαίνουνε, που όλα ζούνε πολύ λίγο, ούτε να χαρούν δεν προφταίνουν τη ζωή, δε βλέπω κανένα λόγο να προτιμούμε νά 'μαστε λογικοί από άλογα, τη στιγμή που ο νους χειρότερη θα κάνει τη λιγόχρονη βασσανισμένη πορεία-μας πάνω απ' τη φλούδα μιás μπάλας, που τη λέμε Γης και που οι πιότεροι (λογικοί) απ' αφτούς που την κατοικούνε δεν έχουνε καμμιά ιδέα, καμμιά γνώση θετική γιά το σόι-της, γιά τη φαμελιά-της, μόνο ανακατεμένα πράματα, πολύ θολά, πως γυρνάει γύρω απ' τον ήλιο, πως γυρνά ακόμα σα σβούρα, όπως τα παιδιά στο (γύρω - γύρω όλου) και πως είναι

φ.37β έτσι ξεκρέμαστη μες στο χάος, μες στον ουρανό, μες στον αέρα, πότε κο/ρώ-

να, πότε γράμματα, κι ούτε πέφτει να τσακιστεί ούτε μεις και τα σπίτια -μας και όλος ο κόσμος τωνπραμάτων που δημιουργήσαμε για τηνκαλοπέραση-μας δεν πέφτει, δεν παθαίνει, δεν κουνιέτ' από τη θέση-του. 'Ολ' αφτά είναι παράξενα, είναι αχώρετα στο μυαλό, κι όσοι τό'χουμε βασσανίζονται άδικα. Βοηθιούνται πολύ λίγο απ' τις κοσμογραφίες μας, πού 'ναι γραμμένες με τη λογική των ανθρώπων που ζούνε στ' αστέρια (με τ' αστέρια), σε γλώσσα τρισάθλια και στ(ρ)ιφή και σε επιστημονική σκάλα που προϋποθέτει τουλάχιστο 2 χρονώ σπουδές αστρονομίας στο εξωτερικό. Άμα πάλι δεν έχεις το μυαλό, δεν τα συλλογιέσαι, δε συλλογιέσαι τίποτα κι έτσι είσ' εφτυχισμένος, χαρούμενος, σαν τ' άλογο πού 'χω μαζί-μου, σαν το λαγό που κούνησε τ' αφτιά-του και τρύπωσε στο διπλανό αμπέλι, σαν το τριξαλούδι που σκορπάει τη χαρά-του και την εφτυχία του και την ξενοιασιά-του σε νότες μονότονες, γιατί δεν έτυχε νά 'χει ακούσει ποτές τους μεγάλους ανθώνες, τα κλειδιά του σολ και τα δντάγραμμα.

- Περνά ένας καβαλλάρης περήφανος και καμαρωτός, γιατί είναι καβαλ-
φ.36β λάρης πρώτα, γιατί τό 'χε πιθυμήσει από μικρός/—του άρεσαν τα sports, η ιππασία, η ζωή του στρατιώτη— κι ύστερα γιατί δεν πάει με τα πόδια — εγώ ! Περνά απ' αφτές τις όμορφες μεριές, που ίσως ποτές-του δε θα ξαναπεράσει, που ίσως ποτές-του δε θα περνούσε, αν όλες οι προϋποθέσεις και οι στρατιές των συμπτώσεων δεν τά 'φερναν έτσι ώστε νά 'ρθει σώος στην Ήπειρο απ' την Αθήνα, να τύχει την τέτοια μέρα ώστε να πάει στο δείνα σώμα και να τύχει ύστερ' από μέρες νά 'ναι παρών την ώρα που ο κύριος Ταγματάρχης ζητούσε έναν πιστό αντάρτη για έχταχτη αποστολή. Δεν είναι ο πρώτος που πέρασε από δω· το μονοπάτι δείχνει πως πολλά, μύρια πόδια τό 'χουμε χαράξει με τον καιρό, στάχτες και σπειριά άμμου μες στην αιωνιότητα, που πέρασαν και γάθηκαν άγνωστα και ταπεινά κι αφίσαν μόνα τα σημάδια-τους —μόνο τα σημάδια και τα έργα που φτειάχνουμε μένουν πίσω-μας στη ζωή— κι ούτε κι ο τελεφταίος —όπως μας αφίνει τουλάχιστο να προμαντέψουμε, να πιστέψουμε, το λογικό-μας— εχτός κι αν κανένα εξαιρετικό
φ.35β συμβάν βγάλει τον κόσμο απ' την τροχιά-του κι ανατρέψει τις βάσεις/ κι ανατρέψει όλ' αφτά που ως εκείνη τη στιγμή που θ' ανατραπούν και θα γκρεμιστούν ντροπιασμένα και ρεζιλιεμένα μ' αποδείξεις τρανές πως ήταν ψέφτικα τα νομίζαμε αληθινά, όπως κάθε ανακάλυψη με τον καιρό ανατρέπεται από άλλη αντίθετη-της, κι ως την ώρα που αναποδογυρίζεται τη νομίζαμε σωστή. Για παράδειγμα, ας πάρουμε τη Γεωμετρία, που ως χτες ακόμα τη βασιζαμε στην ευθεία, και σήμερα αποδείχτηκε πως ευθεία δεν υπάρχει, πως ποτές δε θα υπάρξει, πως είχαμε λάθος τρανό. (Δεν ξέρω μόνο στην περίπτωση που θ' αποδειχτεί το κούφιο της ζωής, της γης, το μάταιο, αν θά 'πρεπε, αν θάταν σωστό να ξεγελάσουμε τους εαφτούς-μας και να συνεχίσουμε το δρόμο-μας, όπως έγινε και με τη Γεωμετρία, που αν και αποδείχτηκε σφαλερή, κού-

φια, εξακολουθούμε να την προσκυνούμε, γιατί ίσως φοβόμαστε το κενό που θα μας αφήσει, το ερωτηματικό, το άδειο —πάντα η ψυχή τ' ανθρώπου φοβάται το κενό.)

Φ.34β Περνά ο καβαλλάρης, συλλογιέται ολ' αφτά, τη βλέπει τη γύρω ομορφιά, τη γαλήνη, την αταραξία, είναι λίγο ποιητής, λίγο πιό βαθυστόχαστος, πιό άθρω/πος, και μ' ολ' αφτά καθόλου δε στεναχωριέται, γιατί έμαθε απ' τη λιγόχρονη πείρα-του πως δεν αξίζει να θλίβεται κανείς για πράγματα που η θλίψη όχι μόνο δε θα καλυτερέψει, μα θα χειροτερέψει κιόλας την κατάσταση-του. Ξέρει πως θα πεθάνει, πως θα περάσει, θα χαθεί, όπως άβριο θά 'χουν σβυστεί τα σημάδια απ' τα πέταλα τ' αλόγου-του στο μονοπάτι που σήμερα χαράχτηκαν και θα σβύσουν με το φύσημα της άβρας της βραδυλής, της σιγανής, με το καταστάλαγμα της δροσιάς. Γι' αφτό, επειδή ξέρει, χάρεται ό,τι βλέπει για πρώτη φορά, σίγουρος, πολύ σίγουρος πως δε θα τα ξαναδεί, πως τα χάρεται και για τέλεφταία.

31 - 7 - 44

Χτες είχαμε 3 κρατούμενους απ' τη Μουζάκα για κάποιο στάρι. Τους λεφτερώσαμε όμως, γιατί ήταν αθώοι.

Ο πυρετός ταράζει τον επιλογία Λέκα. Κλαίει απ' το κακό-του ο Αρβανίτης. Πυρετός έχει πέσει πολύς. Θα τα βγάλω πέρα ; Το πιστέβω απόλυτα, γιατί ξέρω το σκυλόπετσο-μου.

Φέβγει ο Χαράλαμπος για την Αθήνα κι ό Ταγματάρχης για το Πολυστάφυλο./

Φ.33β Όπως δίνω στάρι, για να πάνε να τ' αλέσουνε, και πάει ένας, ο Μάρκου, με το κόκκινο μουστάκι και την απαίσια μούρη να μου κλέψει το τσουβάλι με τις σόλες —τα «κατήματα», 15 ζεβγάρια — βάζοντας μέσα στάρι :

—Που το πήρες αφτό, βρέ ;

—Δώθε.

—Αφού το πήρες δώθε, δε βλέπεις πως δεν είναι από κείθε, πού 'ναι τα δικά-σας τσουβάλια ; Δε βλέπεις, μωρέ, πως έχει σόλες μέσα ;

—Μα δεν είδα.

—Τι μα, μωρέ, και ξεμά ; Δε ντρέπεσαι, μωρέ ; Στραβός είσαι για στραβό με νομίζεις ; Ας το διάλο, κατσαπλιάδες.

Του αρπάζω το τσουβάλι και το πετάω λυσσασμένος σε μιά γωνιά και του ρίχνω λίγες ματιές όλο αγάπη . . .

1 - 8 - 44

Πριν κάμποσες μέρες, όταν ακόμα είμασταν προφυλακές στα υψώματα του Προφήτ' Ηλία και του Σφηνωτού, ένα βράδυ από κείνα τ' αξέχαστα βράδια, τα πολύ κοινά, τα πολύ πληχτικά, τα πολύ μονότονα, μέσα σε ανακάτε-

μα και τη σύγκρουση των ονείρων —σκέψεις, ζωή, όνειρα, στοχασμοί, λα-
φ.32β χτάρες, ελπίδες, όλα ανακατεμένα— ένα βράδυ, το πιό κα/λύτερο, το πιό αξέ-
 χαστο, όχι τόσο για τη χαρά που μού' δωσε και για την ομορφιά-του, όσο
 για τόν τράκιο πού 'φαγα σ' αφτό, γιατί πήγε να μου δώσει κάτι, μιά χαρά,
 και μ' άφισε στη μέση, πεινασμένο, διψασμένο με τα χέρια τεντωμένα στο
 κενό, με θαμπά, εκστατικά, δακρυσμένα τα μάτια απ' τη λαχτάρα, την αγω-
 νία και την απογοήτεψη. Είδα στ' όνειρο-μου —ύπνο βαρύ έκανα κατ' απ'
 τη βαλανιδιά, πού 'χαμε τη μέρα για παρατηρητήριο— σαν είδα πως βρέ-
 θηκα νικητής-αντάρτης σε κάποια πολιτεία μεγάλη και τρανή. Εκεί βρισκό-
 ταν, λέει —ποιά χαρά! — η αρχοντοπούλα που λατρέβω μαζί με την καλή
 δέσποινα, τη μητέρα-της, τη γλυκειά, γρηγορογερασμένη απ' τις λαχτάρες
 και τη ζωή μητερούλα, τη Νιούς, όπως χαϊδεφτικά τη λέει. Τό 'μαθα, λέει,
 ξαφνικά απ' τον ουρανό μες σε κάποi' ανεμοζάλη, λες και μού' ρθε από σύ-
 γνεφο η φωνή —όπως χάθηκε υπερκόσμια η Ιφιγένεια απ' το βωμό της θυ-
 σίας—, το άγγελμα πως βρισκόμαστε εκείνες κι εγώ στην ίδια πολιτεία. Έ-
 τρεξα γρήγορα χαρούμενος, έτρεξα σαν αϊτός και πήδηξα τρία τρία τα σκα-
 λοπάτια —σκάλα πλατειά, σαν τα films— του ξενοδοχείου που βρισκόταν.
 μεγάλου και τρανού, εκείνη όμορφη θα με καρτέραγε, εγώ νικητής γυρνούσα,
 όπως γίνεται στον κινηματογράφο, στα μυθιστορήματα, κι όταν άνοιγα την
φ.31β πόρτα που την έκρουβε, τα δάκρυα στα μάτια, στο στόμα η ψυχή, η/λαχτάρα
 ξεχειλισμένη απ' τον εαφτό-μου, ένα χέρι γερό μ' έπιασε απ' τον ώμο, με
 τράνταζε δυνατά και μού' πε :

—Φαίδων ! Η ώρα της σκοπιάς-σου ήρτε ! Τ' αστέρι της αβγής ανέ-
 βηκε δέκα δάχτυλα παν' απ' το βουνό· όπου νά 'ναι θά φέξει.

Παίρνω το τουφέκι-του αμίλητος, τα μάτια-μου είναι υγρά, πάω και
 κάθουμαι στο πολυβολείο, θέλω να κοιμηθώ, να συνεχίσω τ' όνειρο, μ' όλο
 που δεν πρέπει να κάθονται οι σκοποί, δεν πρέπει να κοιμούνται. Μάταια
 πολέμησα, μεγάλη ήταν η πίκρα-μου, μεγάλη η συλλογή. Εημέρωσε χωρίς
 να το καταλάβω, ο ήλιος ξεφύτρωσε παν' απ' τό βουνό, έβαψε με χίλια χρώ-
 ματα το σκοτάδι, κι οι αντάρτες ζύπνησαν μαχμουρλήδες, χτυπημένοι απ'
 του ήλιου τα βέλη τα καφτερά. Ήρταν κοντά-μου, στον κορμό του πεθαμέ-
 νου πλάτανου, και με ρώτησαν ποιό είναι το κορίτσι στις φωτογραφίες. Αμί-
 λητος σηκώθηκα, μάζεψα τα κειμήλια-μου και σκαρφάλωσα στο δέντρο για
 παρατήρηση, για μοναξιά —κει πάνω έγραψα το γράμμα στην αγαπημένη
 δεσ 18 - 7 - 44.!

φ.30β

2 - 8 - 44

Οι 2 σύντροφοι-μου «υπέρμαχοι» της καθαρέβουσας διδάσκουν σκοπο-
 βολή : «—Ο οφθαλμός περνά από την τριγωνική εγκοπήν και διέρχεται από
 την ακίν (άκουσον, άκουσον) του στοχάστρου.»

Φέρνουν 8 καινούργια Sten και παίρνω άλλο, απ' αφτά. Παίρνω και μιὰ ιταλική ξιφολόγη. Στο Sten-μου πήρα 3 γεμιστήρες κι ένα γεμιστή.

Μας φέρνουν γάλα για τους αρρώστους και πολλοί αντάρτες δένονται, κάθονται στον ήλιο και πυρώνουν και κάνοντας τους αρρώστους παίρουν το γάλα, κι αφτοί που πραγματικά είναι άρρωστοι μένουνε χωρίς. Αφτό λέγεται αλτρουϊσμός.

Τσακώθηκε ο Θανάσης Παπαδημητρίου με τον Ηλία, γιατί ο δέφερος είπε πως εδώ πάνω οι αντάρτες γίναν αξιωματικοί και τον πείραζε τον πρώτο, που είναι αντάρτης και θέλει να διοικεί λόχο ! Και μας είπε :

—Δεν ανεχόμαστε μεϊς πάνω-μας ανθρώπους που ως χτες καθόταν στην Αθήνα κι ήρθαν σήμερα, την τελεφταία στιγμή εδώ.

Αφτά είπε αφτός ο μασκαράς, χωρίς να ξέρει πως όλοι-τους εδώ είναι κηφήνες, μαλακίζονται, πως αγώνας δεν είναι αφτός, πως ο αγώνας έγινε και γί-
φ.29β νεται στα πεζοδρόμια της Αθήνας και πως αν/ξέραμε τον αγώνα του βουνού, ποτές δεν ξεκινούσαμε, ποτές δεν ερχόμαστε, ποτές δεν αφίναμε την πόλη. Δεν ξέρει κανένας απ' αφτούς τι θα πει να γυρνάς με το πιστόλι στην τσέπη μες στην Αθήνα, τι θα πει κατοχή, Γκεσταπό, Φελτ-ζενταμερί²¹, SS, καρμπινερία, πεζοδρόμιο, διαδήλωση, μοίρασμα προκηρύξεων, βάψιμο, νυχτερινές επιχειρήσεις. Δεν έτυχε να πέσει στο κρεββάτι-του για ύπνο και να συλλογιστεί πως υπάρχουν πολλές, πολύ περισσότερες πιθανότητες να μην ξυπνήσεις πιά, να μη ξανασηκωθείς. Δεν ξέρει αφτός τι θα πει σιλαβιά, νυχτερινή έφοδος, Χαϊδάρι, τριτοβάθμια ανάκριση SS, γερμανική περίπολος με πολιτικά κ.τ.ρ. Έκατσε στο βουνό, έριχνε 3 τουφεκιές κάθε 3 μήνες, έτρωγε κρέας κλεμένο ψητό κάθε μέρα, καταστρέφουν τον κόσμο και κινούν έτσι αγώνα εθνικό, αγώνα καλοπέρασης και κάθε 15 πάνε σπίτι-τους, κάθονται λίγες μέρες, αγωνιστές που γυρίσανε στην Ιθάκη —σκατά στα μούτρα-τους—, κοιμούνται με τη γυναίκα-τους σ' άσπρα σεντόνια και φέβγουν και ξαναγυρνάν, μόλις πλυθούν τα σεντόνια... Τέτοιον αγώνα εγώ τον έχω χεσμένο, τον έχει ακόμα κι ο Ηλίας που βρίστηκε, γιατί αφτός πολέμησε 11 μήνες στα αντάρτικα της Πελοπόννησος και 6 μήνες με τα τάγματα ασφαλείας στην Έβροια και τη Στερεά./

φ.28β

3 - 8 - 44

Πηγαίνω στα Κράβαρα επί κεφαλής ομάδας για μεταφορά τροφίμων. Παίρνω ζάχαρι, καπνά, τσιγαρόχαρτο, τυρί, λάδι που από μέσα-του έβγαλα κι έχυσα μπρος στα μάτια του διαχειριστή, του Αλετρά, μιὰ οκά βούρκος, νερό και λάσπη.

Ο διαχειριστής είναι ο Λοχαγός Αλετράς, που δεν πήρε το δίπλωμα της

21. Feldgendarmarie (= γεμ. Στρατιωτική Χωροφυλακή).

γιατρικής, παθολογικός τύπος, άρρωστος, περίπου νεβρασθενικός, που θαρρείς και βρίσκεται σε καμμιά σκιά, πως ζει κάτω απ’ τη φτερούγα όρνιου καρπαχτικού, βλέπεις πως φοβάται, φοβάται, τι όμως δεν ξέρεις, δεν ξέρει κανείς, μπορεί και κείνος ο ίδιος να μη ξέρει —μπορεί την ευθύνη, μπορεί το θάνατο, μπορεί τον εκφτό-του. Όρες - ώρες κει που σου μιλά αφαιρείται κι αρχίζει και μουρμουρίζει ολάκερες περικοπές από γιατρικά συγγράμματα, απ’ αφτά που μελετούσε, σαν ήταν νέος, σαν ήταν φοιτητής, πριν ν’ αρρωστήσει, πριν να σταματήσει τις σπουδές. Βλέπεις την αρρώστεια της ψυχής, το λύγισμα του κορμιού στην πονεμένη μούρη, στα μάτια τα έτοιμα θαρρείς να φ.27β τρέζουνε, /στο στόμα που το στράβωσε ο πόνος. Ανοιγοκλείνει ώρες - ώρες τα μάτια-του, βλέπεις πως τα χάνει, θαρρείς πως θα κλάψει, πως θα βάλει τις φωνές —θα τις έβαζε, αν είχε τη δύναμη, αν μπορούσε— αλλά δεν μπορεί, κάτι τον πνίγει, βλέπεις το λαρύγγι-του και κινιέται, το καρύδι-του κι ανεβοκατεβαίνει, παλέβει κάτι να πνίξει, από κάτι να γλυτώσει, από κάποιο κάτι που θέλει να περάσει, να βγει απάνω. Πολύ γρήγορα θα σπάσει η κουρασμένη άμυνα του κορμιού-του στο δαίμονα, πολύ γρήγορα ο λοχαγός - γιατρός (μισογιατρός) θα πέσει κουφάρι αδει(α)νό, κούφιο ξύλο σαρακιωφαγωμένο, απ’ τα χρόνια, τον Πόνο, τη Ζωή, απ’ το Δαίμονα που φάλιασε μέσα-του από κείνη τη μέρα, που νέος, πολύ νέος, φοιτητής, προσβλήθηκε απ’ την αρρώστεια ιδεοληψία και πολλά κομμάτια απ’ τα συγγράμματα που διάβαζε μένανε μέσα στο κεφάλι-του, γυρίζανε γύρω - γύρω και κάθε τόσο βγαίνανε απ’ το στόμα-του, κάθε τόσο άνοιγε το στόμα-του και τα κατέβαζε αδιαφορώντας για τον περίγυρο, για τους παρόντες, και τους έλεγε ό,τι είχε στο κεφάλι-του μηχανικά. Γι’ αφτό σταμάτησε τις σπουδές-του.

Με ρόκες, φύλλα από ρόκες, τυλίγουμε καπνό και κάνουνε τσιγάρο οι αντάρτες.

Κάθε πρωί που πάω και χέζω, γύρω-μου μαζέβουνται οι κόττες και κακαρίζοντας καμαρωτές, σαν τις κυρές του Κολωναχιού, με γλυκοκοιτάνε. Την φ.26β πρώτη μέρα πού ’γινε αφτό μου φάνηκε πως μού’ καναν/κόρτε, κι αφτό σήμαινε πως ήμουν αρκετά όμορφος. Όταν τέλειωσα τη δουλειά-μου, κατάλαβα ό,τι το κόρτε δεν ήταν για μένα, αλλά για τα γεννήματα του στομαχιού-μου, που πέσαν με τη μούρη πάνω-τους οι κοτούλες —που τόσο λαχταρούμε όλοι-μας να φάμε— και χώνοντας μέσα τη μούρη-τους ως τα μάτια έτρωγαν ξελιγωμένες απ’ τή γλύκα και την ομορφιά. Έφυγα δυσαρεστημένος, που το κόρτε δεν ήταν για μένα, αηδιασμένος για τις κόττες, που τόσο ξελιγωμένα τρώμε το άσπρο το στηθούρι-τους, το ζυμωμένο από τα σκατά-μας. Και πιά ζωντανό πράμα, άλογο και λογικό, δεν έτυχε να φάει σκατά ; (Αδιάφορο αν τα ’φαγε από άγνοια, μες στο φατ-του, όπως συμβαίνει και με τις κόττες, ή αν του τα τάισε άλλος, όπως συμβαίνει πολύ συχνά στην Ελλάδα —Αθηνάς, Περούσιας, Μοναστηράκι.)

Σαν ζήτησα φυλλάδια, απ' αφτά πού 'ριξαν τα συμμαχικά-μας αεροπλάνα, μού 'πε ένας αντάρτης :

—Τι να τα κάνεις ; Για να δεις την πενισυλλίνη, που γιάτρεψε τον Τσώρτσιλ ; Τέτοια γράφουν μόνο. Τόσο νοιάζονται.

—Ρε κερατά, τού 'πα κι εγώ, δεν μπορείς εσύ μωρέ να μιλάς για τους φ.25β Εγγλέζους, δεν μπορείς εσύ ρε, ο/κατσαπλιάς της Ἡπειρος, να τον βάλεις στο στόμα-σου, γιατί σ' αφτόν χρωστάς ό,τι φοράς, ό,τι έχεις, σ' αφτόν χρωστά ολάκερος πληθυσμός της Αθήνας τη ζωή-του, σ' αφτούς χρωστάμε, σ' αφτούς ελπίζουμε, σ' Αφτούς ! Πως μιλάς, ρε κερατά, έτσι για τους Εγγλέζους, που τόσα κάνανε για μας, και δε λες, τίποτα, ρε, για τον αδερφό-σου, για σένα, που πας να μου δώσεις μιά οκά νερό βούρκο για λάδι, για να γελάσεις ποιόν μωρέ ; Ποιόν ; Τον αδερφό-σου, που αγωνίζεται για τη λευτεριά σαν και σένα και πας να του κλέψεις το φαΐ ; Και μιλάς για τους Εγγλέζους ; Ας το διάβολο.

Γυρνώντας επικεφαλής πάλι, στο ποτάμι, έρριξα 5 - 6 ριπές με το Sten και έφαγα ζάχαρη απ' τη μεταφερόμενη.

Σε πολλές μεριές που οι γερμανοί έχουν νάρκες ενωμένες μεταξύ-τους πάνε το βράδυ λαγοί και γίνονται ανατινάξεις ολάκερων περιοχών. Την άλλη μέρα πάνε γερμανοί και βάζουν άλλες κ.ο.κ. !/

φ.24β

4 - 8 - 44

Τούτο το βράδυ, που ξαναρχίσαμε πάλι αγκαλιασμένοι αδερφοί στην ομάδα να φυλάμε σκοποί, κρατήσαμε όλοι μαζί ολονυχτία, νύχτα αγρυπνίας για ευχαριστήριο στο φεγγάρι που φωτίζει και ζεσταίνει με την ομορφιά-του τη φεγγερή τις κρύες καρδιές-μας. Και τούτο το βράδυ έκανα συνειδητο το λόγο που λέει «άμα ζηλέψεις το φεγγάρι, ύπνος δε σου κολλά». Και τούτο το βράδυ το ιερό άκουσ' από το στόμα του αμόρφωτου Τσάμη πως «ό,τι είναι στη γης, είναι και κει πάνω στ' αστέρια». Και μ' αργή, μοιρολατρική κίνηση, ανατολίτικη —μ' όλο που το μίσος-του είναι φαρμάκι για την τουρκιά, που γίνηκε ένα με τους γερμανο-ιταλούς και του ρήμαξε το αίμα-του, το βιός-του— έδειξε τον κόσμο τον αστρικό με έκσταση στα μάτια, που μέσα-τους έλαμπε ο μεταφυσικός φόβος για το μυστήριο της γης, του κόσμου, σημάδι αμορφω-

φ.23β σιάς, μυαλού αδούλεφτου, πρωτόγονου, που/για το χάλι-του και τον ξεπεπυσμό-του φταίει η κοινωνία-μας, οι νόμοι, οι δικαιοσύνες, οι σοφοί. Μιά κουκουβάγια έριξε το κλάμα-της μέσα στη νύχτα, γέλιο του σοφού για την αμορφωσιά, για τον ξεπεσμό του άσοφου. Αξίζει τον κόπο τούτη τη στιγμή η αγαπημένη που κοιμάται γαληνεμένα στην άλλη άκρια της γης —τι να βλέπει τάχα στ' όνειρο-της ;— να ξυπνήσει, να γίνει άγγελος, ν' ανοίξει τ' άσπρα τα φτερά και να πετάξει, να περάσει κάμπους και βουνά και να 'ρθί εδώ, στην Ἡπειρο, στα ιερά χρώματα του Σουλίου και του Ζαλόγγου δίπλα-μου

να σταθεί— δίπλα σε ακρίτα φρουρό, ακοίμητο Διγενή, 500 μέτρα από τον εχθρό, στις προφυλακές ενάμιση μήνα τώρα κι ακουμπώντας στον ώμο-μου τον αντρικό, τον γυμνασμένο, πού 'μαθε να κουβαλά καρτερικά ώρες ολόκληρες τ' οπλοπολυβόλο, και κει ακουμπώντας το καστανόξανθο κεφαλάκι-της με τις μεταξωτές καλοχτενισμένες πλεξούδες να δει, να χαρεί τούτη τη νύχτα του μεγαλείου, τούτη την αποθέωση του φεγγαριού, που το φως-του μπολιάζει με αίμα δυνατά τα κορμιά-μας τα τσακισμένα, και να ζήσουμε μαζί αφτές τις ώρες, που τόσο σπάνια έρχονται, που τόσο γρήγορα φέβγουν.../

φ.22B Αφτό το βράδυ της ομορφιάς, αφτή τη νύχτα της αγρύπνιας, που εγώ χαιρόμουνα τη ζωή, σε λίγες κατοσταριές μέτρα μακριά σκληρός ο θάνατος και σκοτεινός, κρυμένος σε μιάν αβλή με μάσκα τη βαρεία αρρώστεια παραφύλαγε 16χρονη κοπέλλα. Ξεφωνητά ακούσαμε ξαφνικά, ουρλιάσματα σπαραγμού και λαχτάρας, επικαλέσματα απόγνωσης κι απελπισιάς, διαμαρτυρία στους θεούς, στην κοινωνία. Μιά κοπέλλα ξεψύχισε την ωρ' αφτή από μηνιγγίτιδα του εγκεφάλου, άδικα, μακριά απ' τους γιατρούς, μακριά απ' τον αθροπισμό, έρμη κι εγκαταλειμένη στο χάλι-της, στον εαφτό-της.

Πήρα δυό άντρες και με το αφτόματο στα χέρια έτρεξα εκεί, στο Γολγοθά, μα όλα είχαν ησυχάσει· η αδερφή-της ήταν που ξεφώνισε και τώρα ανατινάζονταν ρυθμικά, σαν το ψάρι, απ' τ' αναφυλλητά. Κάτσαμε λίγο για παρηγοριά κι ύστερα φύγαμε. Δε χρειάζόμαστε μεις, άλλη ήταν η δουλειά-μας. Εκείνη που χρειάζονταν έλειπαν. Άστραψε το «Απών» στη νύχτα και **φ.21B** την πάγωσε με το κενό/που άφισε πάνω-της, πάνω-μας, στις καρδιές-μας.

Ξαναγυρνώ με τα παιδιά στο στέκι-μου. Σε λίγο ακούω ζώα να περπατάνε. Τρέχω μ' έναν αντάρτη και τους σταματώ. Είναι ντόπιοι πολίτες, που πάνε στάρι για το χωριό-τους. Δεν είναι τίποτα. Γυρνάω πάλι στο στέκι της σκοπιές-μου. Στο δρόμο, γυρνώντας, στρίβω τσιγάρο, τ' ανάβω και συλλογιέμαι τον Τομ, που το τραβούσε πάντα με την καρδιά-του, το τραβούσαμε μαζί, σαν τα βράδια τον έπαιρνα καμμιά φορά και παιρνούσαμε έξω απ' της αγαπημένης-μου το σπίτι τις φορές που αιστανόμουν μέσα-μου, στα κατάβαθα-μου την ανάγκη να περάσω έξω απ' το σπίτι-της, απ' τα κλειστά και σκοτεινισμένα απ' τον πόλεμο παραθύρια.

Οι αντάρτες μού 'δειξαν τ' άστρα, τα σχήματα, το σταβρό, την πυροστιά, τη γελάδα με το μοσχάρι, τη σάνη με τα πρόβατα, το τραπέζι με τα πιάτα./Τις νύχτες κάθονται ξυπνητοί —τούτοι οι βουνίσιοι έχουν μέσα-τους πιότερη ποίηση από μας και πιότερο ρωμαντισμό, που επειδή δεν μπορούν να εκφραστούνε, γίνονται πιό βασσανιστικά, γίνονται δαίμονες, και τους κάνουν να υποφέρουν, τους κάνουν να νοιώθουν πως κάτι έχουν, κάτι τους βασσανίζει και που είναι άγνωστο, πάντα άγνωστο θα μείνει, δε μπορεί να γίνει γνωστό, γιατί έτσι το θέλησε ο κόσμος... Και τούτη η ανέκφραστη ποίηση που μέσα τους φωλιάζει, το βάσανο που δεν μπορούν να προσδιορίσουνε, τους

κρατάει ξυπνητούς ολονυχτίς, σαν το φεγγάρι ανεβαίνει βασιλικά στον ουρανο κι αναταράζει, ανασκαλεύει τον κόσμο των θησαβρών, τον κόσμο των διαμαντιών και των δροσοσταγόνων πού 'χουμε μέσα-μας, πού 'χει μέσα-του ο καθένας και άλλος τον κατέχει, άλλος κιάτεχος κι απλός δεν τον ξέρει, δεν μπορεί να τον χωρέσει το μυαλό-του. όπως το μυαλό του παιδιού —για να μην πούμε το δικό-μας... —δε χωράει την κίνηση της γης, τη λειτουργία του

φ.19β σύμπαντος, τους δρόμους των αστεριών, /που κρεμασμένα βλέπουμε κάθε βράδυ παν' απ' τα κεφάλια-μας κερφωμένα σε βελούδο περσικό, μάβρο σαν τη νύχτα, σαν του κοράκου το φτερό, σαν του χάρου το μαχαίρι.

5 - 8 - 44

Όλες τις δουλειές τις κάνω, όλα τα προφταίνω. Είμαι γραφιάς στο τάγμα, είμαι ανακριτής. είμαι στη διαχείριση και στην αποθήκη, είμαι σύνδεσμος, ομαδάρχης, πάω με την ομάδα-μου στα γυμνάσια, κάθουμαι σκοπός, είμαι αρχιφύλακας, τηλεφωνητής, πάω στο συσσίτιο—τό 'κοψα τώρα αφτό—, κάνω το νοσοκόμο και δίνω κινίνο κι ό.τι άλλο θες. Σκουπίζω το πρωί καμμιά φορά, βάζω και βγάζω το τραπέζι, άμα τύχει, εκπαιδέβω τους άντρες στον αμερικάνικο ατομικό όλμο, κάνω το δραγάτη στις κλεψιές.

Μου αναθέτουν να πάω στο προχωρημένο φυλάκιο-μας στη Μουζάκα (Σφηνωτό), για να παραλάβω τρόφιμα που θά 'ρχονταν απ' τό γερμανοκραρούμενο Λούρο. Καθώς πήγαίνα καβάλλα με τον Πάνο, έσπασε η τριχιά (αναβατήρας) κι έγειαρα δεξιά, σε σημείο που τρίχα έλειψε ν' αναποδογυρίσω. Πήγα να πέσω, αλλά με μιά στερνή κίνηση κατόρθωσα να κρατηθώ με το σαμάρι φεβγάτο απ' τη ράχη του ζώου. Έστερα πήδηξα και τό' φτειαξα, αλλά

φ.18β ξανάσπασε πάλι, χωρίς όμως /τούτη τη φορά να κινυνέψω να πέσω. Στη ρεματιά με τα πλατάνια ρίξαμε σκοποβολή κι έκοψα στα 50 μέτρα ένα κλαρί χοντρό σαν το δάχτυλο-μου. Έριξε κι ο Πάνος και δεν το πέτυχε.

—«Μπρέ, μωρέ, έκοψες το κλαρίν», μου λέει. «Είσαι ο καλύτερος σκοπεφτής».

Φτάξαμε στο φυλάκιο. Τα πράματα δεν ήρταν ακόμα. Φάγαμε ξυλάγγουρα και καρπουζάκια —είχα να φάω απ' τη Μυτιλήνη— κι ύστερα ο Παπαδημητρίου πήρε το Sten-μου κι έριξε σε μιά γκορτσιά, χωρίς να τηνε χτυπήσει. Πήρα κι εγώ το Sten κι έριξα στο σακκίδιο ενός ανάρτη και το τρύπησα σε 4 μεριές και του τρύπησα μέσα και την καραβάνα-του, απόσταση μέτρα 50. Μετά απ' τη βολή που κάναμε με τα Sten απέναντι απ' το Βαλαωρήτι απάντησαν οι γερμανοί με 2 - 3 βολές.

Νύχτωσε, όταν ήρταν τα πράματα, φορτώσαμε το ζο του Πάνου, μιά κόφα τομάτες, ένα βαρέλι σαρδέλλες, και ξεκινάμε απ' τον κάτω δρόμο μεσ' απ' τη ρεματιά, που είναι ζώνη ουδέτερη. πιότερο γερμανική, 300 - 350 μέτρα απ' τους γερμανούς. Πηγαίνω γω μπρος καβάλλα με σπλισμένο το αφτόματο. Περιμένουμε από στιγμή σε στιγμή να μας ρίξουν. Χάνουμε το δρόμο, γιατί είναι πολύ σκοτεινή η νύχτα, πολύ πυκνούφασμένο το σκοτάδι —στον

- αρχαλειό που οι θεοί τ'ηνε πλέξαν, που η Αθηνά κέντησε και που το κέντημα-
- .17β της καμμιά/θνητή δεν τόλμησε ποτές να συναγωνιστεί, μόνο η καημένη η Αράχνη, που δεν ήξερε μιά μεγάλη αλήθεια, ότι ποτές δεν πρέπει να τα βάζουμε με το δυνατότερο, κι ας έχουμε δίκιο, ας είμαστε καλύτεροι· δεν ήξερε πως δεν πρέπει να τα βάζουμε με τους θεούς, γιατί μ' ένα κίνημα του μικρού δάχτυλου-τους μας μεταμορφώνουνε σὲ σκουλίκια βρωμερά· το δίκιο του δυνατού κερδαίνει πάντα κι ας είναι άδικο —και τραβήξαμε καταπάνω στις θέσεις των γερμανών. Σαν είδαμε πως έτσι που πάμε γρήγορα θα πέσουμε στην περίπολο του εχτρού, γρήγορα θα φτάσουμε στα προπόδια του Βαλαωρήτι, κάνουμε πίσω, ξαναπερνούμε την ποταμιά και σιγά-σιγά, με το δάχτυλο (σ)την σκαντάλη απομακρυνόμαστε σωπεροί, αμίλητοι, παρατηρώντας τ' αφτιά των αλόγων, και τραβάμε προς τις γραμμές-μας. Μόλις πήγαμε στα 500 - 600 μέτρα απ' τους γερμ. βγήκε το ολόγιομο φεγγάρι, πανσέληνος βασιλίσσα με μεγαλείο ψυχρό που σκορπά ανατριχίλες, πριγκηποπούλα του σκοταδιού, και δίνει σ' όλα μιά οντότητα, ένα καλλιτεχνικό περίγυρο με σκιές, φτειάχνοντας τα όλα ένα καλλιτέχνημα απ' τα λίγα, απ' τα διαλεχτά, που/
- .16β δύσκολα τα βρίσκεις στα έργα των ανθρώπων που κοπιάζουν, που έφκολα τα βρίσκεις στα έργα του Θεού, που μιά φορά κοπίασε, γιατί έφτειαξε ζωή, κίνηση, κόσμους.

Την ίδια στιγμή που αρχοντικά το φεγγάρι ξέφυγε απ' το βουνό, ξεπεζέψαμε με τον Παναγιώτη, που τον είχα ανεβάσει στα καπούλια του αλόγου-μου, και καθισμένοι κάτω από δέντρο ξερό από ζωγράφου χέρι φτειαγμένο, στημένο αρμονικά μ' όλη την ξέρα του στο μακρόστενο κάμφο και μαζί μ' ένα τσομπάνο πού 'τρεξε κατά κει, τραβηγμένος απ' τη ριπή πού 'ριζα σε κάτι μαντρόσκυλα που μας ρίχτηκαν, φάγαμε τομάτες —θυμήθηκα την πείνα της Αθήνας και την εντύπωση που μού 'χε κάνει η φωτογραφία ενός κοφινιού με τομάτες σ' ένα (σύνθημα) μιά φορά — σαρδέλλες και σταρίσιο ψωμί, που μας έδωσε ο τσομπάνος πού 'φαγε μαζί-μας. Ήρτε ένα ξεράκι στο ξερό-δεντρο κι ετοιμάστηκα με το Sten να το χτυπήσω. Πέταξε όμως, πριν προφτάσω—θά 'πρεπε/ να ζήσει ακόμα. Κι όταν φάγαμε καλά, εναρμονισμένοι με τη γαλήνη καθιβάσαμε το ζο-μας και με το φορτωμένο δεμένο στα καπούλια του δικού-μας ξεκινήσαμε 1.30' ώρα δρόμο και φτάσαμε στο χωριό στις 1 τα μεσάνυχτα πεζέβοντας στο μεγάλο ανήφορο.

•.15β Πέφτουμε και κοιμόμαστε. Το γιατάκι-μου είναι περίεργο. Εν' αβλάκι άκρη - άκρη και πέφτει σε 3 μέτρα απότομα απ' το πλεβρό-του δίχως κανένα εμπόδιο. Μόλις με χωρά πλάι ή ανάσκελα. Χάμω έχει πέτρες, λίγα άγερρα. Στρώνω τη μισή κουβέρτα κάτω —θυμητάρι της Καμαρινιάς και του Ζαλόγγου— τη μισή πάνω, έχω ένα κορμό βαλανιδιάς προσκέφαλο και δίπλα-μου το Sten ακουμπισμένο σε μικρότερο ξύλο. Του γέρο-Τσάμη βρωμούν τα πόδια-του, ρέβεται κιόλας. Διπλωματικά τον διώχνω από κοντά-μου, αλλά ώσπου να φύγει τρελλάθηκα.

Ο Θόδωρος δοκιμάζοντας το τηλ/νο μιλά δίχως να πατά το διακόφτη και δεν ακούεται. Κι όμως ξέρει να το λύσει και να το δέσει... Λέει δε : «Εμπρός ! Εδώ διαχείριση». Και σε μας : «Μιλά ο μέραρχος μ' έναν αντισυν/άρχη». Κι εγώ : «Φαίνονται τα γαλόνια τους ;»/

6 - 8 - 44

φ.14β

Ο Ταχ/άρχης με τον Περικλή Πεπόνη και με μένα και την ομάδα-μου (2+4 = 6) ξεκινάμε για τον Παλιορόχορο, που βρίσκεται πέρα απ' το Βαλαωρήτι και κάτω απ' το Ζάλογγο. Έχουμε οπλισμό 2 Sten, ένα οπλοπολυβόλο Bren, 2 ιταλικές αραβίδες —μιά μακριά, μιά κοντή— και το Colt του Πεπόνη. Περάσαμε απ' το φυλάκιο, ήπιαμε νερό, αφίσαμε πίσω-μας τη Μουζάκα ακροβολισμένοι και φτάσαμε στον Παλιορόφορο ύστερ' από 3 ώρες πορεία. Κουβαλώ τ' οπλοπολυβόλο σ' όλο τον ανήφορο, γεμάτο. Πάμε ακροβολισμένοι, έτοιμοι για μάχη, γιατί δρόμο μισής ώρας που κάναμε είναι στα χέρια των γερμ. και το ποτάμι που περάσαμε μισή ώρα όζω απ' τον Παλιορόφορο το πατάει κάθε μέρα περίπουλο γερμανικό. Βλέπω τις γερμ. θέσεις στα φυλάκια, μας βλέπουν κι από κει σίγουρα. Η τύχη -μας, αν πιαστούμε, είναι πολλή άσχημη, γιατί δε μας λογαριάζουνε για ταχτικό στρατό, αλλ' όπως μού 'πε ένας δικηγόρος, σύμφωνα με το δίκαιο εμείς είμαστε αιχμαλώτοι των γερμ. και πιάνοντας τουφέκι επαναστατούμε, αφού δραπετεύσουμε. Γι' αφτό η ποινή -μας είναι/ θάνατος, γι' αφτό όσοι δικοί-μας πιάστηκαν σκάψανε το λάκο-τους και τουφεκίστηκαν²², γι' αφτό όταν είμαστε κοντά σε πιότερους γερμανούς, είμαστ' έτοιμοι κάθε στιγμή να χαιρετήσουμε τη ζωή, να καλοδεχτούμε το θάνατο, γιατί εμείς δε θα επιτρέψουμε ποτέ στον εαφτό-μας να πιαστεί αιχμάλωτος, να τουφεκιστεί.

φ.13β

Στον Παλιορόφορο μας κεράσανε ούζο. Μας περιτριγύρισαν οι κάτοικοι και τα παιδιά και βλέπανε και ρωτούσανε περίεργα για το ολοκαίνουργιο Bren, για τα κιάλια, τη χειρομπομπίδα, το Sten, τη φωτογρ. μηχανή και για ό,τι άλλο όπλο είχαμε μαζί-μας, για ό,τι άλλο παράξενο πράμα και ζωτικό σαν τα κιάλια, τη φωτ. μηχανή κ.τ.ρ. Ξαπλώσαμε και κοιμηθήκαμε κάτω από' να πλάτανο κι ύστερα φάγαμε αυγά τηγανισμένα με τυρί και μπόλικα αχλάδια, που κόψαμε με τα χέρια-μας./

φ.12β

Το πρωί όπως πηγαίναμε τραγούδησα με ήσυχη φωνή κι ανήσυχη ψυχή

22. Αυτός ό ισχυρισμός είναι υπερβολικός. 'Ακόμα και άντάρτες του ΕΛΑΣ, αιχμάλωτοι, «γλυτώσανε» σε αρκετές περιπτώσεις (πολλές φορές, βέβαια, μόνο για να σταλούν στα κάτεργα του ναζιστικού «Ράιχ»), ενώ μέλη του ΕΔΕΣ όπωςσδήποτε είχανε σχετικά προνομιούχα μεταχείριση και συχνά αφήθηκαν πάλιν ελεύθεροι. Αυτό φυσικά δέ σημαίνει ότι και 'Εδσείτες άντάρτες δέν έβρισκαν τό θάνατο στην αιχμαλωσία —ιδιαίτερα όταν συμπεριλαμβάνονταν «από έλλειψη κομμουνιστών» στην κατηγορία των όμήρων.

τα τραγούδια της Αθήνας, τα τραγούδια της αγάπης. Το οπλοπολυβόλο πάντα χαμηλά, δεν πρέπει στον ώμο, γιατί φαίνεται. Απόγεμα, αφού κοιμηθήκαμε, γυρνάμε. Πάλι τ' οπλοπολυβόλο στον ώμο, πάλι ακροβολισμένοι, το ποτάμι, το φυλάκιο, τ' αχλάδια που μας έδωσε μιά κοπέλλα μαζί με το χαμόγελο-της —τι χαρά να σου γελούνε, πως σε ξεκουράζουνε 2 λόγια γλυκά, αδερφικά, και που καταντήσαμε οι μισοί πολίτες να μας κυτάνουν μ' ένα μάτι. γιατί 'ναι, λέει, εαμίτες και μεις εδεδσίτες και μας βλέπουνε σα Βούλγαροι. Ας ήτανε πιά να λείψει ο βραχνάς του πάθους και των κομμάτων απ' τον τόπο-μας.

Φ.11β Ηίνω νερό και μου σφυρίζουν ! . . . Ξέρουν πως μπορώ να στερέψω τη βρύση. Πριν ξεκινήσουμε ποδαρόδρομο, κάποιος είπε πως θα πέραμε ζώα να πάμε καβάλλα. Νοιώσαμε το ίδιο συναίσθημα με κείνο που νοιώθαμε μικροί να μαθαίνουμε πως αρρώστησε ο δάσκαλος, πως δε θά 'ρθει, πως είμαστε λέφτεροι. Αλλά ο δάσκαλος ήρθε. γιατί γυρίσαμε με τα πόδια. Πορπατώ μοναχός και τραγουδάω. Η αγαπημένη-μου τούτη την ώρα θα κάνει τον περίπατο-της στη λεωφόρο Συγγρού. Κι εγώ περίπατο κάνω, μόνο που τον σύντροφο-μου. 10 οκάδες βάρος, τον κουβαλώ στον ώμο-μου. Πιό πέρα ήρθαν κοντά-μου κι οι Τσάμηδες. Έκοψα 2 αχλάδια με το Sten και πάρα κάτω ο Κίτσος πήγε να ρίξει μιά και του φύγανε 4 και μου βούλωσε τ' αφτί. που σφύριζε όλη νύχτα σα σειρήνα.

Μου 'παν οι Τσάμηδες : «Άμα ζηλέψεις το φεγγάρι, δε σου κάνει καρδιά να κοιμηθείς».

Φ.10β Καλότυχες κοπέλλες της πρωτέβουσας. Έπρεπε να δείτε τη μοίρα της γυναίκας του βουνού, να τη δείτε να σκαλώνει σ' απάτητες ανηφορίες ξυπόλητη μες στα κατσάβραχα και τις τσουκνίδες με 30 - 40 οκάδες γέννημα στη ράχη-της, ώρες ολόκληρες πορεία, για να καταλάβετε τη θέση-σας, τη μοίρα-σας, κι ύστερα να ζητήσετε λεφτεριές, κοινωνική δικαιοσύνη για τους εαφτούς-σας και για τις γάμπες-σας. Γιατί αφτά τα ματωμένα βρώμικα πόδια σας έδωσαν τη θέση πού 'χετε, σ' αφτά χρωστάτε τον εγωισμό-σας, αφτά σας κρατούν, που από τη μέρα που θ' αρχίσουνε να περπατάνε ως τη μέρα που θα σταματήσουνε σηκώνουνε πάνω-τους τον ηρωισμό, την αφοτουσία./

Αφτές είναι οι γυναίκες που κρατάνε τη θέση-τους στο στίβο της ζωής, αφτές που δεν μπορούνε να πιστέψουνε με το νου-τους, να φανταστούνε τη θέση τη δική-σας. Δεν ξέρουνε τίποτα αφτές όζω απ' το χωράφι, το μονοπάτι, το φορτίο και το βρώμικο κι απαίσιο κρεββάτι του άντρα, πού 'ναι χτήνος απ' το βάρος της ζωής, απ' τον ιδρώτα, απ' το ηλιόκαμα και το χιόνι. Σ' αφτό το κρεββάτι ξεσάιζεται κι αποκουρελιάζεται όλη η τρυφερότητα της γυναίκας, και τις βλέπεις 25 χρονών με παγωμένο το γέλιο, με ρυτίδες βαθειές, με μούτρο υπερκόσμιο πελεκημένο απ' τη σκιά του πόνου, του μόχτου, του αγώνα. Δεν ξέρουνε τη μόδα αφτές ούτε τα rouges ούτε τις μεταξωτές κάλτσες ούτε το τσιγάρο ούτε να οδηγούνε αφοκίνητο ούτε ξένες γλώσσες. Ξέ-

ρουνε ένα μόνο πράμα, πως η λέξη δικαιοσύνη είναι πασαλειμένη με σκατά του Θεού τα χέρια βρίσκεται για στων ανθρώπων. Ξέρουνε για υπομονή σαν το γαϊδούρι, ξέρουν να σωπαίνουν, ξέρουν να πονούν, να μη ποθούν, να μη νοσταλγούν, ξέρουν/ακόμα ν' απαρνιόνται το γυναικείο εαφτό - του. φ. 8β να μη νοσταλγούν, ξέρουν/ακόμα ν' απαρνιόνται το γυναικείο εαφτό - του. τον καμωμένο για τη χαρά της ζωής, τον παραπεταμένο στους σκουπιδοτενε κέδες, γιατί έτσι το θέλουν οι θεοί που κατοικούνε στον Όλυμπο, στους ουρανοὺς, έτσι το θέλουν οι άνθρωποι, σοφοί, νομοθέτες, κυβερνήτες.

Μού 'πε ο Τσάμης : Στο χωριό τα βράδρα του Θεριστή οι γερόντοι ψέφοντας ρόκες στη μεγάλη κοινή φωτιά διηγιούνται, για να τρομάζουν τους μικρούς και να μην πηγαίνουν κοντά στο ξέσκεπο πηγάδι, διάφορες ιστορίες για φαντάσματα, λένε πως οι πεθαμένοι τα βράδια βγαίνουν απ' την εκκλησιά, με μεγάλα γένεια, και τριγυρνάνε στο [στο] πηγάδι. Έτσι οι μικροί φοβούνται το πηγάδι, μα τρομάζουνε και την εκκλησιά, που εξογκωμένη μες στο νου τον άμαθο, που τον τρέφει με πιότερη εφκολία η μεταφυσική, σφαντάει σαν αποθήκη δαιμόνων και κακού.

Σήμερα τη νύχτα, αλλοίμονο, είδα στον ύπνο-μου, είδα στ' όνειρο-μου πως ήρτε πάνω στο βουνό να με δει η μικρή-μου αγαπημένη, κι επειδή, λείι, έψαξε και δε με βρήκε, ξεκίνησε κι έφυγε, κι εγώ, όλη νύχτα, τρελλός και παλαβός, στα βουνά, στα λαγκάδια να τηνε βρω. Κι όταν ξύπνησα, βλαστήμησα, γιατί την έφτανα, μόλις ήταν να τη δώ. Κι έμεινα μ' ανοιχτά τα χέρια, έμεινα με το στόμα ανοιχτό να την πιάσω να της μιλήσω./

φ. 7β

7 - 8 - 44

Ευπνάμε τόσο νωρίς τα πρωινά —με τον αβγερινό— και κοιμόμαστε τόσο αργά τα βράδια —με την πούλια. Καθόμαστε πάντα και 2 ώρες τη νύχτα σκοποί, κι έτσι πολλά πράματα που γίνονται το πρωί, σαν τα συλλογιόμαστε το βράδυ, θαρρούμε πως έγιναν άλλη μέρα, πριν, πως δεν είναι δυνατό νά 'γιναν την ίδια μέρα, πέρασε τόσοσ καιρός από τότες, τόσα άλλα πράματα ήρθανε και φύγανε με βιάση, τόσα πολλά...

Όταν ψειρίζουμε και πιάσω —ψωραλαίος στοχασμός— καμιά γκαστρομένη ψείρα να γεννοβολά, αναλογιέμαι γιατί ο Θεός νά 'βαλε τόση δύναμη στο πέος της ψείρας - άντρα και τόση ευγονία στην κοιλιά της θηλυκιάς./

φ. 6β

Αέω πως δε θά 'χε να χάσει πολλά ο Θεός κι οι άνθρωποι (οι θεοί της γης), αν ήταν λιγώτερη η παραγωγικότητα της ψείρας, η διαίωσιση του είδους της και η ύπαρξή-της η ίδια. Αν πάλι δεν υπάρχουνε θεοί, τότες ο Darwin θά 'πρεπε να μας δικαιολογήσει τι ήταν εκείνο που εξελίχτηκε και σήμερα είναι ψείρα —μωρέ μπράβο εξέλιξη και προκοπή. Τι πιθανότητες ακόμα υπάρχουνε για την κατοπινή της εξέλιξη και γιατί η εξέλιξη των ζωικών κυττάρων να μας έφερε μαζί με όλα-της τα καλά και τα κακά και την ψείρα./

φ. 5β

Άνθρωποι που δολοφονούν δεν μπορούν ν' αγωνίζονται για ατομικές και

πολιτικές ελευθερίες. Κουρέβουνται, ζουρίζουνται, βάζουν την ειδική στολή και πάνε στο κακουργοδικείο.

Ἡδονικά αισθήματα. Κυνηγάμε τις ψείρες με λύσσα, κι όταν τύχει να βρούμε καμμιά, προπονούμε τα νύχια-μας, τις βάζουμε στη μέση και πατάμε ανάμεσα στους δυό αντίχειρες, ακούμε το τσάκισμα με ηδονή. Πολλές φορές το ζουμί, το αίμα και τ' αβγά —αν είναι θηλυκιά— πετιούνται στη μούρη-μας— στο μάτι, στο στόμα, στο μέτωπο— και μας βρωμίζουν. Χωρίς στενοχώρια σκουπιζόμαστε και συνεχίζουμε. Ὅταν τελειώσουν οι «ευρείας κλιμακος εκκαθαριστικές επιχειρήσεις», σκουπίζουμε τα ματωμένα νύχια στο πουκάμισο, στην κουβέρτα κι όπου αλλού. Μόνο άμα είναι ψείρες του κεφαλιού, τις βγάζουμε με τα νύχια, που πρέπει νά 'ναι μεγάλα, άρα και βρώμικα, και τις τοποθετούμε πριν την εκτέλεση πάνω στο νύχι, ενώ/* η εκτέλεση των άλλων ψειρών γίνεται όπου . . .

Σήμερα έχουμε 19 άρρωστους αντάρτες με πυρετό. Στο χωριό έχουμε και 2 κρούσματα από μολυσματικές αρρώστειες : α) τυφοειδής πυρετός, β) εγκεφαλική μηνιγγίτιδα.

Κάναμε γυμνάσια με τα οπλοπολυβόλα. Επίθεση μέσα στο χωριό. Πανικοβλήθηκαν οι χωριάτες. Οι γυναίκες ξεφώνιζαν και τα παιδιά κλαίγαν.

Δε θα ξεχάσω το νέο με τη βλενόρροια, που μας είπε ότι αδιαφορούμε γι' αφτούς — γι' αφτόν — που χύσανε το αίμα-τους για την πατρίδα(!), επειδή δεν τον στείλαμε με μουλάρι στο νοσοκομείο να βρει τη νοσοκόμα που του κόλησε το «σταβρό στρατιωτικής αξίας» και να ξεθυμάνει. . . /

Κάποιος έκανε αναφορά «Περί εξωπετάξεως καραπουτάνας του κερατά και περί χέσεως υποφαινομένου»(!), γιατί τού 'πε μιά «να σε χέσω» και την πέταξε έξω.

Μας ήρτε το τηλέφωνο (τηλ/νο). Μελετώ τις εγγλέζικες οδηγίες και το τοποθετούμε.

Είδα, όπως γυρνούσαμε απ' τα γυμνάσια μάχης, το γουρούνι το Μάρκου νά 'χει σκαλώσει σ' ένα κλήμα και να κλέβει σταφύλια.

— Κατέβα κάτω ρε! Δε ντρεπόσαστε, μωρέ, ε;

— Τι θες μωρέ; Δικά-σου είναι τα σταφύλια;

— Άς το διάλο, κατέβα κάτω κατσαπλιά, λωποδύτη.

— Πάψε ρε, ακούς;

— Να πάψεις εσύ ρε, κλέφτη! Ρημάξατε τον κόσμο. Έλληνες είναι μωρέ, δεν είναι Βούλγαροι. Γι' αφτό βγήκες αντάρτης; Για να κλέβεις σταφύλια;

— Ναι, γι' αφτό.

— Να πας τότε στο σπίτι-σου. ρε. Δε σε χρειαζόμαστε, ρε.

* Στην άρχή του φύλλου ή φράση : Η Ελλάδα πρέπει να ζήσει.

Ἐρχεται κατά πάνω-μου.

— Ἄκου δώ να κυτάς τη δουλειά-σου και να μην ανακατώνεσαι.

— Σκάσε ρε! Λωποδύτη. Θεεεε να σου κλέβουν τα δικά-σου. ρε!|

• 2β — Δεν είσαι συ υπεύθυνος για μας.

— Εγώ είμαι. Εγώ ἦρθα απ' την Αθήνα για πόλεμο, ρε κερατά. (Σηκώνω το Sten). Δεν ἦρθα, ρε, για σταφύλια. Εγώ ἦρθα να λεφτερώσω τους αδερφούς-μου κι όχι να τους κλέβω. Να πας στο σπίτι-σου, κερατά, γιατί λερώνεις τα ρούχα που φοράς, γιατί βρωμίζεις τ' όνομα αντάρτης. Κι ἦρθες κιόλας απειλητικός. Ἄντε τσακίσου, λωποδύτη, δεν ἔχετε ντροπή στάλα πάνω-σας. Ας το διάλο.

Από τότες με βλέπει με μάτι πράσινο. Να τον χέσω. Κι αφτόν και τη φάρα-του./

• 1β Ἐνας από τη Ρωσία, ο πρόεδρος Σαμψούντας σήμερα, που πήρε τις εφημερίδες για τους γερμανούς στελεμένους απ' τους Εγγλέζους²³ μαζί με άλλους προέδρους γερμανοκρατούμενων περιοχών, εἶπε για τη Ρωσία και τους μπολσεβίκους: Απ' το 1918-22 το μπολσεβίκικο απόσπασμα επιβολής (καρακέλνιυ στριάτ) γυρνούσε στα χωριά και σκότωνε τους βασιλικούς ἢ καλύτερα σκότωνε. Εἶχαν κιβώτιο και καθένας πήγαινε κι ἔριχνε καταγγελία ὅτι ο τάδε εἶναι βασιλικός. Την ἄλλη μέρα δίχως ἔλεγχο τουφεκίζοταν ὅλοι! Ὅταν κάπου ἔλεγαν πως δεν υπάρχουν βασιλικοί, ο αξιωματικός ἔλεγε: «Θέλω βασιλικούς». Ο τουφεκισμός, το ξεδιάλεγμα, γινόταν, αφού τους ἔβαζαν στη γραμμή, ἔπαιρνε κάθε 10 κ.λπ. Κάποιος τρομοκρατημένος μπολσεβίκος και βασιλικοί πολίτες απ' το Καρικαβντόγ ο τριάτ ἔκαναν συμφωνία — πρίτοβορ — και δεν ἔκαναν καταγγελίες. Ἐδιναν δε για τουφεκισμό τους αλήτες, τους ξένους, τους περαστικούς. Συντροφική δουλειά. Πήγαιναν και παίρναν τα κοινά εργαλεία και δούλεβαν. Ὅταν χανόταν το εργαλείο κανενός, τότες δε δούλεβε αφτός. Το μυρίστηκαν ὅλοι κι ἔκρυβαν τα εργαλεία-τους και δε δούλεβαν. Ἐτσι γινόταν καλή δουλειά. Το 1933 πέθαναν από πείνα στη Ρωσία 14.000.000²⁴.

23. Ἐδῶ πρόκειται για γερμανόγλωσσες προκηρύξεις, με τις ὁποῖες ἡ εἰδική βρετ. ὑπηρεσία PWE (Political Warfare Executive) ἐσκόπευε νὰ κλονίσει τὸ ἠθικὸ τῶν Γερμανῶν. Τὰ φέιγ-βολὰν ἔδειχναν συνήθως ἀεροφωτογραφίες βομβαρδισμένων ἢ καὶ ἰσοπεδωμένων γερμανικῶν πόλεων, τὰ πτώματα στρατιωτῶν μέσα σὲ καταθλιπτικὲς ἐρημιές καὶ ἀκόμα μισόγυμνες Γερμανιδούλες, πού στὴν πατρίδα τους παρηγοριόντουσαν γιὰ τὴν ἀπουσία τῶν ὁμοειθῶν ἀρσενικῶν στὴν ἀγκυλιὰ μελαχροινῶν Ἰταλῶν ἐθελοντῶν (ἐργατῶν).

Τέτοιες προκηρύξεις ρίχθηκαν πάνω στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα σὲ ἑκατομμύρια ἀντίτυπα: Π.χ. 27.400.000 μονάχα στὸ Α' ἔξάμηνο τοῦ 1944 (PRO, F.O. 371/43707: R 12403). Γιὰ τοὺς τυχόν Ἑλλήνες παραλήπτες ὑπῆρχε ἡ ὑπόδειξη: «Διαβιβάστε τὸ παρὸν εἰς τοὺς Γερμανούς».

24. Φυσικὰ ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς δὲν ἀντιστοιχεῖ οὔτε κατὰ προσέγγιση στὴν πραγματικότητα.

Ἀντίγραφο, σελ. 41, στ. 47 : Σήμερα τη νύχτα μεγάλο έγινε κακό. Βγάλαμε περιπολία με οπλισμένους πολίτες, οι οποίοι πιάσανε έναν αντάρτη πού 'κλεβε σταφύλια. Αρχηγός στην περίπολο ήταν αντάρτης. Καθώς τον φέρνανε, τους ρίχτηκαν οι αντάρτες του 9ου και 10ου λόχου Σιγόρας(ς) και Γεωργόπουλος και σπάσανε στο ξύλο τη περίπολο, τους ανοίξαν τα κεφάλια με Sten. Τρέξαμε αμέσως ο Παναγιώτης, ο Θόδωρος, ο Ηλίας, ο Κώστας Τσάμης κι εγώ με όπλα τρέξαμε στ' αμπέλι. Φωνές, ξύλο, γροθιές, λίγο ακόμα και θα μας βαρούσανε. Σταματάμε, τους διαλύουμε με κίνδυνο του κεφαλιού-μας, χάλασε στο μεταξύ ο κόσμος απ' το τουφεκίδι. Τα πνέματα είναι αναμένα πολύ.

Με στέλνουν για νερό. Πάω με τον Κίτσο. Στο δρόμο πάω μπρος με το Sten οπλισμένο. Μας είδε ο Γεωργόπουλος και κρύφτηκε. Ὅταν γυρνούσα απ' τη βρύση, μου ρίχτηκε με το Σμάιζερ, οπλίζει.

— Αλτ. Τις ει; — Αντάρτης. — Παρασύνθημα. — Αθανασίου. — Παρασύνθημα — μού 'χαν δώσει με τη φασαρία το σύνθημα για παρασύνθημα.

Δεν τα χάνω, λέω το χτεσινό παρασύνθημα («μπαρμπούτι»). Αφτό ήταν. Στο τέλος ύστερ' απ' όλα λέω :

— Φαίδων. Μού 'δωσαν λάθος σύνθημα.

— Α, εσύ Φαίδων; Είδες μωρέ, έκανα λάθος.

σ. 42 Τον π. . . λίγο / να με καθάριζε, αν έχανα τη ψυχραιμία-μου. Μόλις φτάνω στο τάγμα, ακούω πίσω-μου : «Αλτ! Αλτ!». Τρίτος με Sten. Γεμίζω τ' οπλοπολυβόλο και με το Sten μαζί ξαπλώνω και κοιμάμαι. Φοβόμαστε ανταρσία. Φυλάμε καλά σκοποί απ' το πρωί που άρχισαν οι ανακρίσεις. Τ' οπλοπολυβόλο τό 'χα προσκέφαλο όχι πρώτη φορά.

8-8-44

Ἦρθε ο Συντ/ρχης για επιθεώρηση. Ἐνας αντάρτης στο Συντ/ρχη : —'Ακου δω, ρε. Δωσ' μας ρούχα, γιατί 'μαστε γυμνοί.

Ἄλλος — αφτός με το γενάκι απ' το πλήρωμα του Vickers :

— Ἐνοια-σου κυρ Συντ/ρχη θα τους γ. . . τη μάνα τους γερμανούς. Μόνο να φύγουμε από δω να πάμε στα μέρη-μας.

— Είναι ωραία, βρε, εκεί;

— Να γινόσουνα πουλί πετάμενο, μωρέ — λέει στο Συντ/ρχη — νά 'βλεπες μέρη εκεί.

Γίνεται εκπαίδευση στο Vickers. Επιβλέπω και διδάσκω τη λύση-συναρμολόγηση. Το λύνουν όλοι. Διδάσκω και το Bren σ' ένα οπλαρχηγό. Βρέχει. Μόλις τελειώνουμε, κοπανάω στον ώμο την κάννη με το ψυγείο και τ' ανεβάζουμε στο τάγμα.

— Δώσε-μου το κλειδί — ένας αντάρτης.

— Ποιός το θέλει;

— Ο κύριος διαχειριστής.

Αρχίζει η δημιουργία εφεδρικών τμημάτων. Τηλέφωνο :

— Ρε π... π... Πώς πάει, ρε, το χαρτοπαίγνιο;

— Εφτά καημοί κι εφτά λαχτάρες, π...

Μαθαίνω πως ο πρόεδρος ΕΕΑ²⁵ Ἄνω Κωτσανόπουλου, που κάναμε πολλές φορές παρέα μαζί, είναι φονιάς. Σκότωσε πριν 3 - 4 χρόνια τον αδερφό-του με τσεκούρι, γιατί μαζέβοντας τα καλαμπόκια πήρε και λίγο απ' το δικό-του. Τον κοπάνησε στο κεφάλι κι άμα έπεσε κάτω τον αποτέλειωσε. Ο δε παπάς του ίδιου χωριού, μέλος της ΕΕΑ, ήταν δικαστής σε λαϊκό δικαστήριο του ΕΑΜ. Τηλέφωνο :

— Πού 'ναι η Κρασιά, ρε;

— Πήγαν να ψουνίσουνε μ...

Σήμερα το βράδυ ξαφνικά, κει που καθόμαστε ήσυχα, ακούσαμε πολλά πυρά οπλ/λων, πολλ/λων και όλμων γερμανικών απ' το Λούρο και το Βαλαωρήτι. Συναγερμός. Έφυγε περίπολος γι' ανίχνευση. Ζήτησα να πάω, αλλά δεν μ' άφισαν, χρειαζόμουν στο τηλέφωνο. Δεν επέμεινα, γιατί ήξερα πως δεν είναι τίποτα, κι όπως αποδείχτηκε το πρωί, ήταν γυμνάσια.

Ρεπορτάζ απ' το τηλέφωνο το βράδυ τούτο του αναβρασμού. Όλα τα τμήματα: Κωτσανόπουλο ΙΙ/α, Σκρεβάνικο 2/24, Κρασιά 3/24, Βρουσόλα, Σκαφιδωτή, Θάλασσα, Ἄνω Ράχη, 9ο Σύνταγμα, Παπαδάτες, 24ο Σύνταγμα, Λέλοβα Ι/24, Τάγμα Σουλίου ΙΙ/9, Βλάντο Ι/9, του Τούγκα(;) ζητάνε την 9η Μεραρχία. «9η, 9η, Πολυστάφυλο, Ρουσάτσα». Ακούεται ένας ανεμοδαρμένος Εγγλέζος, «Hullo». Τον αρχίζουν :

— Σιάσε ρε, κερατά, να σε χ... ρε, να χ... τους Εγγλέζους. 9η, 9η. Νά 'χα ένα όλμο μωρέ γ...

Όπου ύστερ' από 'να τέταρτο ακούεται μιά μ... φωνή.

— Εδώ ενάτη.

Αρχίζουν λοιπόν καμιά 10ριά τηλ/τές μαζί :

— Ρε παληάθρωπε, κερατά, παλιοτόμαρο, κακοχρονονάχεις, γομάρι, κερατόσπορε, ας το διάβολο, κατσαπλιά, αχρείε, άτιμε, γ... το κέρατο-σου, να σε χ... ας το διάλο από κει...

Κι αφτός πελαγωμένος :

— Πω, πω, πω... Κάλεσε, ρε.

— Δεν έχω κουρντιστήρι. Με ρωτούν πού πέφτουν τα πυρά.

Πετιέμαι στο παρατηρητήριο και βλέπω. Απαντώ :

— Μεταξύ Λούρου και Αγίου Ιωσήφ.

Αφτή τη νύχτα έμεινα ξύπνιος με τσιγάρα στο τηλέφωνο κι έγραψα το «Βάρδια σε συναγερμό που ήταν φιάσκο».

25. «Επιτροπές Ἐθνικοῦ Ἀγώνος»: Ἐνας θεσμός πού πρωτοεμφανίστηκε στό πρῶτο τρίμηνο τοῦ 1943 ὡς φορέας τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης στό «κράτος» τοῦ ΕΛΔΕΣ.

Στη Μουζάκα πριν τον πόλεμο πείραξε κάποιος ένα κορίτσι. Την άλλη μέρα τον βρήκαν κρεμασμένο. Τώρα όλα τα κορίτσια είναι π. . . της ΕΠΟΝ.

9-8-44

Ἦρθε αφτός που του τρύπησα τη καρβανά με το Sten να του τη πληρώσω. Τον έστειλα στο διάβολο.

Διδάσκω και σήμερα το πολυβόλο Vickers. Λύση - συναρμολόγηση. Ο Τσάμης μου λέει :

—Άμα σκοτώσεις στη μάχη εχτρό, πρέπει να μυρίσεις μπαρούτι απ' το τουφέκι-σου, γιατί αλλιώς σε βρίσκει το αίμα του σκοτωμένου, σε πιάνει ο αέρας-του και ζαλίζεσαι, μετανοιώνεις, λιγώνεσαι, σε πιάνει φόβος. Το μπαρούτι όμως με την καψεράδα-του σε μεθάει, σου δίνει κουράγιο και δύναμη. Με μχαίρι για να σκοτώσεις, πρέπει νά 'χεις καρδιά./

σ. 43

10-8-44

Κόπηκε η τηλ/νική γραμμή που μας συνδέει με τ' άλλα τμήματα. Ξεκινώ το πρωί με τη δροσιά την αβγινή, πριν να βγει ο ήλιος, και τραβώ με το Sten στη ράχη-μου με τα πόδια ακολουθώντας τη γραμμή για τη Βρυσούλα. Σε μισή ώρα δρόμο βρήκα το κόψιμο από ζώα κι όχι από σαμποτάζ, όπως νομίσκαμε,— το καταλαβαίνεις απ' το κόψιμο κι απ' το κομμάτι που λείπει— αλλά επειδή το μέρος ήταν επίπεδο και ξερακιανό δίχως δέντρα και στύλους κι αφού δοκίμασα με 2 - 3 αντάρτες, που πήρα με το στανιό, («—Δεν είναι δικό-μου, ρε, το τηλέφωνο.» «—Τι γαϊδουρία είστε μωρέ») κι επιστράτεψα κι ένα πολίτη κι είδα πως ήταν μάταιο, γύρισα πίσω, ανέφερα στο Τάγμα κι χιμέσως ειδοποίησα τον επιλοχία του μηχανικού να πάει με λίγους άντρες, κι έτσι έγινε η σύνδεση.

Μαθαίνω από αντάρτες της Τσαμουριάς πως οι Τούρκοι - Τσάμηδες, άμα σκοτώσουν έναν εχτρό-τους, του τρώνε ωμή την καρδιά.

Πληρωθήκαμε και πήρα την πρώτη λίρα-μου. Είμαι επί της πληρωμής. Ο αντάρτης Κολιός υπογράφει Κ. . .

Στη Πρέβεζα είναι κάπου θαμμένοι 3 Εγγλέζοι πιλότοι, κι οι δικοί-μας είχανε φτειάξει τρία μνήματα με 3 σταβρούς ξυλένιους. Οι γερμανοί σεβάστηκαν τους τάφους. Οι Ιταλοί σεβάστηκαν τους τάφους. Οι κομμουνιστές του ΕΛΑΣ - ΚΚΕ πήγαν και με πελέκια σύντριψαν τους σταβρούς κι άφισαν ρημάδια²⁶, κι άφισαν τα σημάδια του αθροπισμού-τους, της ψυχο-

26. Τέτοιο έπεισόδιο είναι πολύ άπιθανο, παρόλο που πολλές ιστορίες για αντίστοιχες «βέβηλες πράξεις» κυκλοφορούσαν μέσα στον ΕΔΕΣ και γενικότερα στον έθνικόφρονα κόσμο. Αυτές οι φήμες ήταν συνήθως κατευθυνόμενες από τὰ άρμόδια «γραφεία διαφώτισης» του ΕΔΕΣ ή από τις αντίστοιχες γερμανικές υπηρεσίες, όπως βγαίνει και από έγγραφα και από όμολογίες ύπευθύνων.

(Ἐο ύποφαινόμενος σκοπεύει ν' άσχοληθεί ιδιαίτερα με τὸ ζήτημα τῆς κατοχικῆς προπαγάνδας σὲ ἄλλη εὐκαιρία).

σύνθεσης, του πνευματικού-τους κόσμου και έδωσαν μιὰ προϋπόθεση, για να μελετήσουμε, να φανταστούμε το κόσμο-τους, τη δικαιοσύνη-τους, τη λεφτεριά-τους, τη ψυχή του κόσμου που διακηρύχουνε για ιδεώδικο, για άγιο, για αθρωπινό...

11-8-44

Επειδή δε ξέρει κανείς τον ολμίσκο τον εγγλέζικο (καναδέζικος), αναλαβαίνω εγώ τα καθήκοντα του εκπαιδευτή. Σήμερα κάνω μιὰ καλή διδασκαλία στο λόχο μηχανημάτων. Όλοι γύρω-μου ανιούν. Τους λέω : 1) Λύση-συναρμολόγηση—μηχανισμός-του· 2) χειρισμός· 3) σκόπευση· 4) γέμιση· 5) λειτουργία· 6) βλάβες—ανταλλακτικά· 7) τοποθέτηση—θέση βάλлонτος· 8) βλήματα—λειτουργία-τους—βλάβες.

Ἦρθε κι ο γιατρός του Συν/τος. Μιλήσαμε για βιβλία.

Ο Κατσιάνος πήγε στο Παλιορόφορο από χτες και δεν ἤρτε. Ανησυχούμε, γιατί από τότες που πήγαμε μεις και μείναμε, πάει περίπολο στο ποτάμι.

Γερμανοί αξιωματικοί κι ένας στρατιώτης κόβανε σταφύλια στου Παλιορόφορου τ' αμπέλια. Πάει κι ο νοικοκύρης κοντά. Μόλις τότε βλέπουνε, σηκώνουνε ψηλά τα χέρια και βγάζοντας τρόμου φωνή πετάνε το καλαθάκι-τους και τό βάζουνε στα πόδια. Ακούνε παρτιζάνους και τρέμουνε. Η λέξη αφτή έγινε ο εφιάλτης-τους, το κακό όνειρο-τους στον ύπνο και το φάντασμα, η μανία που τους κυνηγά στον ξύπνιο-τους.

Σήμερα έγινε το επεισόδιο με το Φαρμάκη το Πρεβεζάνο, που χρόνια στη Πρέβεζα ως τα χτες έβγαζε παράνομο τύπο, και τον επιλοχία. Πρώτα-πρώτα απ' το χωροφύλακα πού 'χε μαζί-του μάθαμε πως ο Λέκκας-μας ο Αρβανίτης δεν είναι επιλοχίας, πως είναι χωροφύλακας και πως φέβγοντας στ' αντάρτικο έκλεψε από 27 συναδέρφους-του στην Αθήνα τους μισθούς. Τον αλήτη... Σήμερα κιόλα έφαγε τη κλωτσιά και πήρε το φύλλο πορείας για τον αγύριστο. Την π...

Το επεισόδιο με λίγα λόγια: Πήγε ο Φαρμάκης μ' ένα φίλο-του να πάρει ένα γάιδαρο. Ο επιλοχίας τους μπόδισε, γιατί το γαϊδούρι ήταν του Τάγμα-τος, στήσαν καθγά, έδειρε ο επιλοχίας το χωροφύλακα, τράβηξε πιστόλι ο Φαρμάκης, λύσσαξε ο επιλοχίας. Φύγανε οι 2 Πρεβεζάνοι, ἤρθαν στο Τάγμα, πίσω. Πλακάνει ο επιλοχίας με τον Καλαμίδα, με οπλισμένη τη Beretta του Ζυγούρη, το πιστόλι στην κωλότσεπη, και ζητά το Φαρμάκη, ο οποίος χ... έχει τρυπώσει στο γραφείο. Μποδιζουμε τον Κίτσο με κάθε τρόπο και τον Καλαμίδα να μπου, ώσπου νάρτει ο Ταχ/άρχης. Σαν ἤρθε, σταθήκαμε μάρτυρες μιás δραματικής στιγμής, σ' έν αντίρυσμα παλληκαριάς και φόβου, αντρειάς και αναντρειάς, εγωισμού και ταπεινότητας, σε διαστάβρωση εντολών αταίριαστων, διαφορετικῶν, ξεχωριστών απ' τη βάση αντιλήψεων, αρχῶν, τρόπου σκέψεως. Φαρμάκης και Κίτσος. Ο πρώ-

σ. 44 τος αγκυλιάζει το δέφτερο και ζητά συχώρεση, παρακαλά, πέφτει στα γόνατα. Ο άλλος περήφανος, εγωιστής, κλωτσά, σπρώχνει, πετά /το πιστόλι-του στο πάτωμα, χτυπά το κεφάλι-του στο τοίχο.

— Αδερφέ-μου, φωνάζει ο Φαρμάκης, συχώρα-με, έφταιξα. αδερφός-σου είμαι, άσε-με να σε φιλήσω.

— Φύγε, φύγε.

Και τρέμει ο Κίτσος, τρέμουν τα χείλια-του, τρέμει το κορμί-του, χτυπά το κάφκαλο-του στο ντουβάρι, για να μην τρελλαθεί, κι ο άλλος τρέμει, τρέμει και κιτρινίζει και κλαίει. Πόσο συχάθηκα το δέφτερο, πόσο χάρηκα τον πρώτο, πόσο βρήκα το βράδυ, πού 'πεσα να κοιμηθώ, τον εαυτό-μου ν' αντιπαλαίβει ποιός είχε δίκιο, ποιός είχε άδικο, ποιός ήταν για φτύμα, ποιός για Ουαχσμό. . .

(Το Φαρμάκη τον στείλαμε συνοδεία στο Σύνταγμα δήτην για κρατούμενο, για να μη τονε σκοτώσουν. Τον Κίτσο θα τον στείλουν φυλακή, γιατί πήρε το πιστόλι του Φαρμάκη. Ο Κίτσος ήταν άντρας, ο Φαρμάκης άθρωπος, χριστιανός.)

Ρεπορτάζ στο τηλέφωνο :

— Κύριε Τσόγκα, κύριε Στάμου, κύριε επιτελή, γραμματείς, Φαρισαίοι, Σαμαρείτες, κανένας αντάρτης, ο μάγκερας, ο τηλεφωνητής, κανένας μωρέ δεν είναι κει; Κανένας;

Οδηγίες σε άπειρο τηλ/νητή :

— Λύσε το ντύμα και ξεγύμνωσε το σύρμα απ' το κουτί. Να μου στείλετε λίγο χαρτί για τα τηλ/νήματα.

— Δεν έχω.

— Να βρεις. Τα δεντρόφυλλα είναι πράσινα ακόμα.

— Δώσε-μου καπνό να κάνω τσιγάρο.

— Άντε. . . οικογένεια. Πες ντε. Άντε ξεκινάμε. Έβρασα.

— Δεν έχει, ρε, πουθενά τελεία;

Πολλά πρωινά, τα πιότερα, σκουπίζω. Στην αρχή μου φαινότανε λίγο άσκημα, σα μ' έβλεπε κανένας άλλος. Τώρα δε με νοιάζει καθόλου. Όμως στην αρχή και τώρα, την ώρα που σέρνω μαστορικά τη σκούπα στο λιγδιασμένο πάτωμα, ψιθυρίζω μέσα-μου τους στίχους του ποιητή, που ξανάκανε τη ποίηση τέχνη από πλερωτική δουλειά που ήτανε στον τόπο-μας.

«Γύρε, αν θέλεις να υψωθείς.

Νίκη-σου ανυπόταχτε, θε νά 'ναι.

Γ'ποτάξου πρώτα.»*

* Πρβλ. «Δωδεκάλογο τοῦ γύφτου» τοῦ Κωστή Παλαμά, Ἔπαντα, τ. Γ', (Ἀθήνα 1960, ἔκδοση Μπίρη), σ. 316.

Αφτά, και παρηγοριέμαι. Τώρα το μολογάω χωρίς ντροπή, μου κάνει χαρά, το ζητάω να σκουπίζω.

2 χελώνες, που σαλιαρίζανε το πρωί κι ερωτοτροπούσαν πολύ πεζά, πολύ κοινά, τα κάφκαλα-τους βροντάνε σα παλούκια και χαλάνε κάθε ρυθμό. Αν και στη χτηνωδία, που λέγεται σεξουαλική ένωση, για σ' άνθρωπο για σε ζο, δε χρειάζεται ρυθμός, δε χρειάζεται αρμονία, δε χρειάζεται ομορφιά. Χρειάζεται βλαστήμια για κείνον που έτσι έφτειαζε, έτσι βρωμερό σα σκουλήκι τον άνθρωπο, τόσο συχαμένη τη γενετήσια παραγωγή, τη διαιώνιση.

12-8-44

Όλη μέρα γράφαμε ανακρίσεις. Οι αντάρτες έχουνε γδύσει το κόσμο ολάκερο. Δε σήκωσα κεφάλι. Κάνω ανακρίσεις κι εγώ. Το χέρι στο Ευαγγέλιο, «ορκίζομαι να είπω την αλήθειαν και μόνον την αλήθειαν χωρίς φόβον και πάθος... συνεπεία των άρθρων 67, 68, 69 Π.Ν., εφ' ω συνετάγη η παρούσα» κ.τ.ρ.

Κλέψαν απ' το φονιά πρόεδρο Κωτσανόπουλου 100.000 δραχ. Γεωργίου Στάβρου, 4 λίρες και 1000 δραχ. κέρματα. Ένοχος ανακρίνεται. Σηκώνουμαι κατήγορος: «—Εσύ τά 'κλεψες». Τα χάνει. «Κλέφτη». Τον φέρνω σ' αντιπαράσταση σ' έναν που κατηγοράει ψέφτικα, για να τον ενοχοποιήσει. Δεν τολμά να τον αντικρύσει. Τον κερατά. Θα τότε στείλω φυλακή.

Απ' το Παλιορόφορο κλέψανε μιανής τη προίκα. Μιά σελίδα κόλλας πράματα. Ακόμα και 20 ζεβγάρια σώβρακα για το γαμπρό...

Ο Λέκκας. Το παιδί της Αρβανιτιάς. Ο σφάχτης της Ήπειρος. Ο τρόμος της Αθήνας. Ο σ... Απειλήσε πως θα μου κόψει το συσσίτιο — άκουσον, φρίξον, κ... — και θα με διώξει απ' το γραφείο. Τον καλούμε στο Τάγμα. Δεν έρχεται. Την ίδια ώρα φέβγει με τις κλωτσιές για το Σύν/μα και λαφρώνουμε από ένα τσογλάνι σπανό, που μού 'λεγε :

— Γιατί δε κόβεις τα γένεια-σου; Εγώ τα κόβω.

Και τού'πα κάποτε :

— Μα εσύ δεν έχεις, μωρέ, γένεια. Τις ὀ τρίχες του σαγονιού-σου ξουρίζεις; Κρίμα στα ξουράφια, σπανέ.

Φέβγοντας διωχμένος κλωτσηδόν έλεγε φωναχτά :

— Φέβγω. Δε μπορώ να τους δω πιά στα μάτια τους συχαμένους. Καλέ αχ!

Κάνω το γιατρό και μοιράζω κινίνα, ας-ιχτιρ, θα με τρελλάνουνε. Τη νύχτα κάθουμαι σκοπός. Βήματα. «—Αλτ». Οπλίζω το Sten.

— Τις ει; — Αντάρτης. — Παρασύνθημα. — Δεν ξέρω. — Προχώρησε σιγά προς τα δω.

σ. 45 . . . . . Ανάβω το /φανάρι.

— Πού πας; — Στο χωριό-μου. — Έχεις φύλλο πορείας; — Έχω. — Δώστο.

Το ελέγχω και φέβγει. Είναι ο μάγκας που στεναχωρήθηκε, γιατί οι Εγγλέζοι γράφανε στη «Συμμαχική Ηχώ» για τη πενισυλλίνη και δε γράφανε γι' αφτόν...

Σήμερα είδα τον Γασούλη, τον ιδιοκτήτη του σπιτιού που καθόμαστε, με άσπρο πουκάμισο, καθαρό, φρεσκοξυρισμένο. Αργά το μεσημέρι έμαθα πως σήμερα ήταν Κυριακή, γι' αφτό... Δεν πρέπει να πειράζεσαι, είπα στον εαφτό-μου, και μ' έπεισε πως κάθε άλλο, καθόλου δεν πειράχτηκε, μόνο συλλογίστηκε λίγο κάποια ηλιόλουστα πρωινά της Αθήνας, στη λεωφόρο Συγγρού, στα χρώματα του Υμηπτού, κοντά στο θαλασσινό νερό, κάποιο ποδήλατο, κάποιες βόλτες, κάποια χέρια να βαστούνε τους ώμους-μου στο ποδήλατο, κάποια γλυκειά φωνή να με συντροφεύει και 2 πλεξούδες από μετάξι γιαπωνέζικο να μ' αγγίζουν κάθε τόσο στο κεφάλι... Ποιά χαρά, ποιά εφτυχία... Τώρα είμαι στρατιώτης, τώρα δεν πρέπει καθόλου να παραξενέβουμαι με την εφτοπεριποίηση των άλλων, δεν πρέπει καθόλου να προσέχω αν φοράνε τα καλά ρούχα-τους. Είναι Κυριακή, κι αφτό πα να πει πως πρέπει να στολιστείς — αδιάφορο αν είναι περιττό αφτό, άχρηστο, κι αν ακόμα όλοι βάζουν τα παλιά-τους μόνο Κυριακή και ποτές καθημερινή, αδιαφορώντας πάλι αν χρειάζεται αφτό για όχι — να κάνεις το περίπατο-σου στη πλατεία, σε κάποια πλατεία — όλα τα μέρη έχουν πλατεία — και να γελάσεις στα κοριτσόπουλα, να μιλήσεις μαζι-τους, να τα κάνεις να χαρούν, να γελάσουνε, να καταλάβουνε πως είναι Κυριακή. Τρανή μοίρα...

13-8-44

Μιλά ένας. Μπαίνει άλλος στη μέση. Ο πρώτος :

— Το σταβρό-σου κερατά, μη μας κόβεις.

— Ποιός είπε το σταβρό-μου, μωρέ; Εδώ Λοχαγός... Πιτσούλης, αλιτήριε.

Βούτηξα αφτόν που μάζεβε ψωμί. Πρόεδρος στο υπόγειο. Το βράδυ συμπλοκή περίπολου και ανταρτών. Κόντεψαν να με σκοτώσουν στη Βρύση κατοπινές ριπές σκοπού. Κοιμήθηκα στις 1.00 έως 2.30'. 4.05' έκατσα σκοπός. Στις 5 ξυπνήσαμε.

14-8-44

Ανακρίσεις για το χτεςινό επεισόδιο όλη μέρα και γυναικεία φωνή στο τηλ./νο. Τη νύχτα ξύπνιος με το Λοχαγό ως τις 3.30'.

15-8-44

Της Παναγίας. Δε καταλάβαμε τίποτα, η ψυχή-μου καθόλου δε ξεπετάχτηκε, μόνο θυμηθήκαμε την Έλλη, το Δεκαπενταύγουστο του '40, τις μέρες π' ακολουθήσανε. Η Βαγιούλα κι(...)* μου λένε: «—'Ο,τι μας κάνανε οι

* Κενό στο αντίγραφο.

Εδεδείχθη δε μας έκαναν ούτε οι Εαμίτες ούτε οι γερμανοί κι οι Ιταλοί. Οι γερμανοί χαζέβαν έν’ αβγό όζω απ’ τη πόρτα. Εσείς μπαίνετε και το παίρνετε με το ζόρι».

Το χωριό είναι γεμάτο ψείρα κι ελονοσία.

16-8-44

Ο Λοχαγός Παπαγιάννης καλεί τη φρουρά. Φέβγουν οι 9οι και Μηχ/των. Πάνε να πάρουν βλήματα όλμου αμερικάνικα.

Βαγιούλα : — Πάλι της γέλασες της Ιφιγένειας.

— Τι να της έκανα ; — Να τη διώξεις.

Ο Κερκυραίος ανθ. που του (<...>)* όνομα «Ανθής» έκλεψε λίρες, ένα μουλάρι, μιά στολή ενός αξιωματικού και τό’σκασε.

Περίπατος στό βουνό, χελώνες, σταφύλια.

17-8-44

Νύχτα ξεκινώ για συλλήψεις. Παίρνω ένα τσιγάρο. Απ’ τις 8 το πρωί ως τις 3 το μεσ. γράφω στις ανακρίσεις του αμπελιού.

Τραγούδια ντόπια.

18-8-44

Πιάνω τους λιποτάχτες της περίπολου.

σ. 46 — Καλημέρα δε λένε στο χωριό-σου ;/ Να το χ... το χωριό-σου.

Αγλάδια, σταφύλια, βολή, καρκαλάξες. Άλλο Sten.

Γριά : — Σας καλημερίζουμε, σας διπλοχαιρετούμε.

Θείος του Κίτσου πού’δε το στοιχειό. Όνειρο Κίτσου για το δαίμονα.

30-8-44

Ασύρματος στο Σύν/μα. Γραμμόφωνο στο τηλ/νο. Μ(<...>** και Ζαβιτσάνος παίζουν τις καβάλλες.

Το κ... παιδο πού’θελε να με σκοτώσει με το Sten.

Βαγγέλης. Η καθαρή σκέψη, η αμαγάριστη απ’ της μόρφωσης τις βρωμιές, τα μισοπασχαλιέματα, τις μονομέρειες. Ο νους ο αγνός, ο έξυπνος, ο δημιουργικός, ο ελληνικός, που κληρονομείται μέσα-μας και τυχαίνει σ’ αφτούς τους ανθρώπους, που δε πήγανε καθόλου σκολειό, σ’ ελληνικό σκολειό, να μένει απσάλκωτος, να διατηρήσει σ’ αφτόν όλη την ομορφιά, τη δύναμη, τον ελιγμό της σκέψης, πού’ρθε ολόγεια απ’ την εποχή του Περικλή, απ’ τους σοφιστές, απ’ τ’ αρχαίο πνεύμα τ’ αθάνατο και χιλιοτραγουδησμένο.

Ο Φέβγας. Ο Κανένας.

* Στο αντίγραφο ή λέξη αποπολίθη

** Κενό.

Ένας που είδε το θάνατο με τα μάτια-του, τον ψηλάφισε, τον άγγιξε η πνοή-του και τον ψαχούλεψε το μάτι-του το παγερό, έμαθε να μη φοβάται πιά τη ζωή, δεν είναι δυνατό να τη φοβηθεί, ποτές δε θα τη τρομάξει.

Περπατώντας τα βράδια με το Sten στους βράχους του Κωτσανό-πουλου κάποιος κινιέται στο βράχο — η γάτα τη νύχτα.

Είδα τη Λέλα στ' όνειρο-μου. ήρτε στο βουνό την ώρα που φέβγαμε για επιχείρηση.

Γύρισε το Τάγμα απ' τις προφυλακές. Το βράδυ πάμε να πάρουμε τα πολυβόλα.

31-8-44

Επανάσταση στο Τάγμα. Με χτυπούν.

1-9-44

Ανακρίσεις για τη κλοπή των όπλων. Οι αντάρτες μας έχουν κλέψει όλα τα όπλα-τους, οπλοπολυβόλα, τριχιές απ' τα ζώα, εξαρτήματα οπλ/λων, 10 ζώα τη πρώτη μέρα που παραλάβαμε το Τάγμα, για σαμποτάζ όλ' αυτά.

Ανοίγω έγγραφα. Ανάκριση Σουρβίνου. Μικρός Ταχ/άρχης δίχως γένεια, αντάρτης από Κέρκυρα Ηλίας.

— Αφτός έβαλε φωτιά και στο πηγάδι και τό 'καψε.

— Μωρέ τι λες; Και γιατί τό 'καψε μωρέ;

— Μού 'πε πως είναι απ' τη Κέρκυρα.

— Τι χαζέβεις εσύ;

— Είχα γράμμα του κ. Ταχ/άρχα για τον κ. Συν/άρχα.

Καπνίζει κι είναι 15 χρονώ.

— Γιατί το πήρες μωρέ; Τι σου 'φταιγε μωρέ η επιστολή;

Δυστύχημα στο 5ο Λόχο του 2/24, τον φέρανε από δω.

Γεμίζω τη χειροβομπίδα Mills και τις επιθετικές καψούλες.

Θέλουν να γδύσουν το Κίτσο. Πήραν το δίκωχο του Γιώργου.

3-9-44

Ξυπνάμε το πρωί κακοκοιμισμένοι, με τα οπλ/λα κάτω απ' τα κρεβάτια-μας και τις χειροβουβίδες δίπλα ο Ταχ/άρχης και γω. Παίρνω απ' το τηλέφωνο νέα καλά.

Χτες ήρθε ο Χαράλαμπος. Έρχονται κι οι δικοί-μας από μηχανής θεοί. Υπάρχει ανταμοιβή, χαρά στο κόσμο.

Το 24ο έκανε επιχειρήσεις χτες τη νύχτα. Πρόσβαλε μιά γερμ. φά-λαγγα από 300 αφοκίνητα στη γραμμή Γιάννενα - Πρέβεζα.

Τηλεφώνημα επείγουν. Το 24ο προς 20 ΙΧ Μεραρχία, όπου ελήφθη δι' ηλιογράφου 10ην ώραν.

«Αναφέρω ότι συνελήφθησαν αιχμάλωτοι 13, οπλ/λα 3, όπλα 20, Σμάι-
 ζερ 2, αφοκίνητα 20 κατεστράφησαν, 25 δίτροχα επίσης και ποδήλα-
 τα 8, μοτοσυκλέττες 3. Συνελήφθησαν 12 ίπποι, εφονεύθησαν 35 ίπποι.
 Νεκροί εξακριβωμένοι επί του πεδίου άνω των 100, αριθμός τραυματιών
 περιήλθεν εις χείρας-μας και αριθμός χειροβομβίδων, πυρομαχικών, ιματι-
 σμός, έγγραφα και χάρται. Stop. Σύν/μα κατέχει γραμμήν Αλογομάντρι -
 Καστρί διά του 3/24 Τάγματος. Stop. Απώλειαι ημετέρων : 1 νεκρός, 3
 τραυματίαι²⁷.»

Ξεινάμε. Μπρος πηγαίνω γω με τη ζώνη-μου γιουμάτη σφαίρες και
 2 αμυντικές Mills κρεμασμένες δεξόζερβα. 2 ακόμα συνθετικές στη τσέπη-
 μου. Έχω ένα όμορφο άλογο φορτωμένο 2 κιβώτια χειροβομβίδες αμερικά-
 σ. 47 νικες/ κι εγγλέζικες, αμυντικές - επιθετικές, φυσίγγια Sten και 2 κιβώτια
 Bren γεμιστήρες. Τραγουδώ, νοσταλγώ, δε πατάω στη γη, ξεχνώ και τη
 νοσταλγία, πετώ μισό μέτρο πάνω απ' το χώμα, τ' οπλοπολυβόλο στη ράχη-
 μου, το καπίστρι στο χέρι, καρδιά θεριό, καρδιά εκδικήτρα, κι αφτά γιατί
 τραβώ στον εχτρώ, στη μάχη, μ' άλλους 12, όλοι-όλοι 13. Κκνένας δε νοιά-
 ζεται για τους αιωνούς, κανένας δε μαντέβει γιατί μας εγκατάλειψαν, και
 τις επιχειρήσεις του Τάγματος 250 αντρών και που θα τις κάναμε 100 — όσο
 είναι το VII/9²⁸—θα τις κάνουμε τώρα 13. Δεκατρείς, μιά ομάδα με 4 οπλο-
 πολυβόλα και 5 - 6 αφτόματα. Μας βλέπουν οι χωριάτες κι οι χωριατο-
 πούλες :

— Γειά-σας και ώρα καλή. Στο καλό παιδιά. Γειά - χαρά λεβέντες.

Τα παιδάκια μας παίρνουν από κοντά και μας βλέπουν με γυαλιστερό
 μάτι, θαυμασμό, σαν άντρες, σα λεφτερωτές, όπως βλέπαμε μεις πριν 3 χρο-
 νια το στρατό-μας. Μπροστάρης εγώ, χαρά στα παλληκάρια, “Hurra for
 the next man who die”. Το βράδυ θα χτυπήσουμε τους γερμανούς. 3 χρο-

27. ‘Ο Φ.Μ. βασιζεται εδω άκριβώς στην άναφορά του 24ου Συντάγματος. ‘Η μετα-
 γενέστερη «έκθεση εις επιχειρήσεων» τής ΙΧης Μεραρχίας άναφέρει τους ίδιους αριθμούς
 με μοναδική σημαντική διαφορά ότι ό αριθμός των νεκρών Γερμανών διπλασιάστηκε στο
 μεταξύ σε 200... (Κουσίνας, ΙΑΕΑ, 10 - 11, σ. 55). ‘Αλλά και οι δυό άριθμοί είναι φυ-
 σικά έξωπραγματικοί, άφοϋ οι πεσόντες Γερμανοί σ' όλον τον έλλαδικό χώρο σ' όλη την
 εβδομάδα 2 - 8 Σεπτεμβρίου δεν ξεπέρασαν τους 152, με τις περισσότερες άπώλειες στην
 περιοχή του Διδυμότειχου. (ΜΑ, φάκ. 65035/2 : καταχώριση 11-9-44). “Άλλωστε και
 άλλες πηγές του ΕΔΕΣ άναφέρουν πολύ χαμηλότερους άριθμούς νεκρών. (Π.χ. 20 ό Στυ-
 λιανός Χούτας, ‘Η εθνική αντίσταση των Έλλήνων 1941 - 1945, ‘Αθήνα 1961, σ. 576.)

Οί ίδιοι οί Γερμανοί επιβεβαιώνουν πως οί επιθέσεις του ΕΔΕΣ είχαν πάρει τότε και-
 νούργια ένταση, δεν άναφέρουν όμως ξεχωριστά την παραπάνω επίθεση του 24ου Συντάγ-
 ματος : «Νέα δζυνση τής κατάστασης στην όδδ Φιλιπιάδας - Γιάννενα καθώς και Γιάν-
 νενα - ‘Ηγουμενίτσας από δυνάμεις του Ζέρβα».

Γίνεται όμως μνεία δύο άλλων σχεδόν ταυτόχρονων άιματηρών ένεδρών στο δημόσιο
 δρόμο νότια απ' τά Γιάννενα. (ΜΑ, φάκ. 65035/2 : καταχωρίσεις 3/4-8-44.)

28. Μάλλον δακτυλογραφικό λάθος αντί III/9 (III τάγμα τής 9ης Μεραρχίας).

νώ μίσος ξεγυλάει από μέσα-μας, χύνεται στα τριγυρνά βουνά, στα λαγκάδια. Πίνουμε νερό μπρούμυτα από τη παράξενη ποταμίσια πηγή, ακροβολιζόμαστε, ανεβαινουμε σ’ ένα ύψωμα ένας-ένας με ζα και καθόμαστε σε μιά λάκκα, ένα λαγκάδι, ένα χάνι. Ξαναπίνουμε νερό — στεκόμενο τούτη τη φορά — ρίχνουμε λίγες βολές και μόλις νυχτώνει, πιάνουμε τα ζα που ’χουν σκορπίσει και κινάμε. Κάνουμε ένα ανέβασμα μισή ώρα με τα ζα, που γίνεται, που μπορεί να γίνεται μόνο από αντάρτες, από αϊτούς κι από τσακάλια. Τα ζα βογγούν, βογγούν, και μόνο μεις δε βογγούμε, σπρώχνουμε, βαστάμε τα σαμάρια, βοηθάμε στους γκρεμούς, θαρρέβουμε τα ζα με τις φωνές, τους δίνουμε κουράγιο, τα χαϊδέβουμε. Συχνά σταματάνε να ξανασάνουνε λαφιασμένα, μόνο μεις δε ξανασαίνουμε, μόνο εμείς δε λαφάζαμε, μόνο μεις δε θέμε να μας δώσουνε κουράγιο, γιατί ’μαστε αντάρτες, γιατί πάμε σε πόλεμο.

Στη κορφή ξεφορτώνουμε, συγκεντρώνουμε το υλικό και ξεκινάω εγώ καβαλλάρης, για να πάω στο χωριό, τη Μουζάκα, στο Βαγγέλη να βρω τον Ταχ/άρχη να πάρω εντολές. Πίσω-μου ο Ζώτος καβαλλάρης σε άδειο άλογο. Εγώ έχω μαζί-μου έγγραφα και το σάκκο-μου. Βρίσκω ένα σύνδεσμο και μου λέει να κατεβάσω τις χειροβομβίδες. Λέω του Ζώτου να γυρίσει να τις πάρει, αρνιέται. Γυρνάω εγώ βλαστημώντας. Εκείνοι που οδηγούν πρέπει πάντα να δίνουν το παράδειγμα. Τις φορτώνω κι άλλα πράγματα και φέβγω. Με περίμενε στο μέρος που τον άφισα και μού ’δωσε το άλογο-του, για να πάω καβάλλα. Αρνήθηκα και συνέχισα με τα πόδια πεζός κι αφτός ακολούθησε. Είχε διδαχτεί, με είχε αγαπήσει πιότερο ακόμα. Φτάνω στου Βαγγέλη, σφίγγω χέρια και ρίχνουμαι στη δουλειά. Βάζω σε τάξη τα πράματά-μου. Στο δρόμο βρήκα τον Ταχ/άρχη, που πήγαινε στα παιδιά. Είμαι ήσυχος τώρα. Αρχίζω να γεμίζω τις 30 ταινίες των οπλ/λων Bren. Έρχονται κι οι άλλοι. Ριχνόμαστε όλοι στη δουλειά. Τελειώνουμε το γέμισμα — παίρνει 7 το κάθε οπλ/λο, μοιράζω τις χειροβομβίδες, φτειάχνω τις δικές-μου, ξεσφίγγω τα δόντια του χαλκά, γιατί θα βγούμε περίπολο σε γερμανικές γραμμές και θα χτυπήσουμε γερμανικό φυλάκιο — χαρά-μας — άντρες 13. Μοιράζω σφαίρες, τρέχω δω και κει, μοιράζω ταινίες, φυσίγγια για Sten ιταλικά, και στο τέλος με το πουκάμισο, με τη ζώστρα-μου, με τις χερομπομπίδες και τ’ οπλ/λο στον ώμο ξεκινάμε.

Σταματάμε στη βρύση του χωριού, έρχονται οι σύνδεσμοι, οι οδηγοί, χωρίζονται οι ομάδες, τα οπλ/λα, οι περίπολοι, μπαίνω στη μιά απ’ τις δυό που θα κυκλώσουν και θα χτυπήσουν το φυλάκιο, παίρνω ένα πολίτη προμηθευτή, το Ναπούλη, και ξεκινάω με τον καπετάνιο, τον πολίτη αφτόν κι ένα ακόμη αντάρτη. Μας χασομέρησαν οι άντρες του φυλάκιου του Θου Λόχου Ζυγούρη και στο τέλος δεν ήρθανε μαζί-μας. 8 πάμε μπρος

στο φυλάκιο και 5 πίσω αντάρτες εφεδρεία. Στις 1.30' πρέπει να χτυπήσουμε, στις 1.40' θα βάλει το πυροβολικό-μας. Περπατάμε, τρέχουμε, πετάμε σα ζιάπια, γιατί δε πρέπει να μας ακούσουν, γιατί πρέπει να βιαστούμε, γιατί μας σαμποτάρισαν και μας χασομέρησαν οι στασιαστές. Ανιχνέβουμε και προχωράμε σιγά μη μας ακούσουν, γρήγορα να προφτάζουμε. Το ρολόι στο χέρι-μου, πίσω απ' τον αξ/κό, το σπλ/λο στον ώμο, ούτε νοιώθω το βάρος-του. ούτε τ' αλλάζω καθόλου με τον άλλον ώμο. Φτάνουμε στο

σ. 48 μέρος που θα χωρίσουν οι ομάδες, είναι αργά/ για αιφνιδιασμό, οι στασιαστές πέτυχαν το σκοπό-τους, το πυροβολικό-μας αρχίζει, πριν πάρουμε μεις επαφή. Χυμάω σ' ένα ύψωμα, πλάι-μου ο Κατσάνος κι ο πολίτης με τις ταινίες, όλοι κι όλοι 3. Είμαστε καμιά 300 μέτρα απ' τα 2 γερμανικά φυλάκια. Βάλλει προς το φυλάκιο μιά ομάδα δική-μας (λοχίας Προπάτης*) από ψηλά. Πιάνω ένα χοντρό δέντρο, χαλάει το τουφέκι του Κατσάνου, πριν αρχίσουμε. Τον κόβει ιδρώτας. Μου ζητά οβελούς, αλλά λέει χωριάτικες λέξεις και βλαστημά. Τα χάνει και τρέμουν τα χέρια-του, όχι από φόβο, αλλ' απ' το κακό-του. Μου ζητά σουγιά, του τον δίνω, δε μπορεί να βγάλει το κάλυκα. Στο μεταξύ αρχίζουν οι ομαδούλες-μας επαφή. Βγάζω έναν οβελό απ' το κουτάκι μιάς ιταλικής αραβίδας, κατορθώνουμε με την ψυχραιμία-μου και βγάζουμε τη σφαίρα. Πάει να οπλίσει, του ξαναχαλά. Το παίρνω, το διορθώνω γρήγορα, το κλείνω, οπλίζω και του το δίνω. Απ' τη χαρά-του βαρά μιά κουτουρού, δίχως να το βάλει στον ώμο. Φέγγει ο τόπος απ' τη λάμψη. Ανάθεμα τα ιταλικά όπλα. Στήνω καλά το σπλ/λο, προσανατολίζομαι και ρίχνω μονορούφι μιά ταινία με τρεις ριπές. Μεθύσι υπερκόσμιο με το κελάιδισμα του αφτόματου, με τη καφερή μυρουδιά της μπαρούτης, με τη φιδίσια γλώσσα τη φλογερή, που βγάζει η πυρωμένη κάννα. Οι κάλυκες γεμίζουν τη γη, πέφτουνε στο χέρι-μου. Ακουμπάω πάνω-τους και καίω τον αγκώνα-μου, που φουσκαλιάζει. Προχωρώ μπρος. Ξαναρίχνω άλλη ταινία. Βάλλει κι ο Κατσάνος κι ο πολίτης με τα ιταλικά από δίπλα-μου. Φεγγοβολάνε τ' άτιμα. Τους στέλνω πιά κει, για να μην επισημάνουνε τ' οπλ/λο. Μιά ώρα βάσταξε η συμπλοκή. Σφυρίζουν σφαίρες. Βάλλω αράδα. Ο γεμιστής πολίτης έχει λουφάζει πεσμένος με τη μούρη. Ο Κατσάνος ρίχνει — 72 τουφέκια. Στέλνω ένα πολίτη πού 'ρθε εκείνη την ώρα απ' τους κάτω φωνάζοντας «Μωραϊτή» το σύνθημα, για να πάρουμε σύνδεση με το λοχία και το Γοροπάτη. Μαθαίνουμε πως πάνω-μας είναι ένα βαρύ γερμανικό δίκαννο. Έρχονται κι οι άλλοι — ανθ/γοί. Ως τώρα διεύτυνα εγώ. Βλέπουμε την ώρα 2.20', έχουμε 40' μάχη. Συνεδριάζουμε. Στις 2.45' ύστερ' από απόφαση και μεγάλη επιμονή δική-μου, ξεκινάμε, για να χτυπήσουμε το άλλο φυλάκιο στο βάθος (Καφκανιά). Προχωρά ο

* Παρακάτω τὸ ὄνομα ἀναφέρεται δυὸ φορές Γοροπάτης, πού εἶναι καί πιὸ πιθανό.

Κίτσος αριστερά και πιάνει ένα δέντρο σε πλεονεχτική θέση. Μου υποδείχνει και μένα ένα δέντρο πλεονεχτικό, αλλά προχωρώ άλλα 100 μέτρα και πιάνω μιά μικρή γκορτσά, μόνος, απομονωμένος κι εκτεθειμένος, γιατί είμαι 180 - 200 μ. απ' το φυλάκιο που είναι μπρος-μου ψηλά, μου βάλλει μπηχτά, και σε περίπτωση υποχώρησης έχω να κάνω 100 μέτρα — αφτά που προχώρησα μόνος-μου — κιάλυπτα. Αρχίζω βολή. Με τη δέφτερη ριπή-μου κάνω τους γερμανούς ν' απαντήσουν. Μου ρίχνουν μιά ριπή. Τους ξαναρχίζω. Αντάμα ο Ιάκωβος με το Sten και ο Κίτσος με τ' οπλ/λο. Μάθαμε την άλλη μέρα απ' τους πολίτες πως τραυματίσαμε 4. Η μάχη κράτησε ως τις 4.20'. Δίπλα-μου έχει έρθει ο Κωσταντής με την ιταλική Breda, που βροντά σα κανόνι. Η πρώτη πού 'ριξε μ' άφισε με την εντύπωση πως έσκασε πλάι-μου χειροβομβίδα ή όλμος. Φέγγει σα φεγγάρι. Με τη δέφτερη μου βούλωσε το δεξί αφτί. Τ' αφτιά-μου σφυρίζουνε σα σφυρίχτρες απ' τ' οπλ/λο, βάρσσε κι αφτός 5 - 6 με την Breda-του κάθετα στ' αφτί-μου. μου το αποβούλωσε. Τον βάζω και προχωρεί λίγο, για να μη μού 'ρχεται ολόδισια ο ήχος στ' αφτί. Στο μεταξύ όμως με τις λάμπεις-του με προδίνει στους γερμανούς. Αλλάξαμε αρκετές ριπές. ώσπου αρχίσαμε κανονικά ν' αποχωρούμε, γιατί είχαμε προχωρήσει 2 χλμ. στις γερμανικές γραμμές μέσα κι έχουμε πορεία σ' ανώμαλο έδαφος, 1.30' - 1.45' ώρα. Την ώρα που χτυπούσαμε αφτό το φυλάκιο μας έβαλε από ψηλά, απ' τη πλαγιά του Βαλαωρήτι, το βαρύ γερμανικό. Σ' αφτό πάλι έβαλε από ψηλά ο Γοροπάτης. Όταν πήγαμε κάμποσο πίσω, πάντα απ' το δημόσιο δρόμο, βρήκαμε και τις οπισθοφυλακές και τον Ταγ/άρχη με την εφεδρεία. Έφριξα 4½ ταινίες.

Ο δρόμος του γυρισμού ήταν χαρούμενος, πετούσαμε όλοι, καθένας έλεγε τη νίκη-του, κι εγώ άκουγα χαρούμενος, περήφανος την αναγνώριση για μένα πως είμαι παλληκάρι καλό, μεγάλο, πως προχώρησα, πως εγώ προκάλεσα τους γερμανούς να ριξουν, πως είμαι παλληκάρι καλό. Πεθαίνουμε στη κούραση όμως. Οι ώμοι κι οι ράχες-μας κάνουνε αβλάκια απ' τ' οπλ/λο και λάκκους. Μουδιάζουμε. Τα πόδια-μας δεν τα νοιώθουμε καθόλου. Περπατάμε σε κάτι μονοπάτια, που σε πολλές-τους μεριές δε

σ. 49 χωράνε και τα δυό-μας ποδάρια. μόνο το ένα, κι είναι πλατειά πάνω και στενά κάτω και καθώς πατάς, γλυστράς. Έχει γρέπια και κοτρώνια, γλυστράς, κροτάνε οι προκαδούρες των παπουτσιών τη στιγμή που δε πρέπει ν' ακουστεί ούτ' η ανάσα-σου. Φτάνουμε πιά στη βρύση του χωριού, βρέχουμε το στεγνό λαρύγγι με κρύο νερό και δροσιζόμαστε. Κι από κει σιγά-σιγά παραπατώντας πιά φτάνουμε στο ύψωματάκι πού 'χει πάνω-του το βλογγμένο απ' τους θεούς και την Εστία σπίτι του Βαγγέλη και της Βαγγέλαινας και των 5 του — να του ζήσουνε — παιδιών.

Ξερός πέφτω σ' ένα μουσαμά, το κοντάκι του οπλ/λου προσκεφάλι, και με συνεπαίρνει ύπνος - θάνατος. βαρύς. Δε περνάει μισή ώρα και με

ζυπνούν τραβολογώντας-με. Φορτώνουμε τα ζώα νύχτα ακόμα με αστέρια πολλά και φεγγάρι κι ανεβαίνουμε σ' ένα ύψωμα — ανάθεμα-το — 20 λεπτά ανήφορο, ανέβασμα απότομο, γιομάτο πέτρες στρογγυλεμένες απ' το νερό του λυωμένου χιονιού που τρέχει το χειμώνα. Βατίζει το ζο πού 'χω το σάκκο-μου και γέρνει κι αναποδογυρίζει το σαμάρι. Ανεβαίνουμε και πέφτουμε ξεροί στον ύπνο στα πουρνάρια.

4-9-44

Ἐημερώνει πιά, και μεις, που μόλις πριν χαράζει είχαμε φτάσει στο σπίτι του Βαγγέλη κι είχαμε γύρει λίγο να ξαποστάσουμε, φορτώνουμε τα ζα κι ανεβαίνουμε 20' ένα ύψωμα κάθετο, που μας τρελλαίνει. Όλοι πάμε σα μεθυσμένοι απ' το βάρος που σηκώνουμε, τη νύστα και τη κούραση. Στο Ζάλογγο, στο Βαλαωρήτι, πέρα στο Καρβασαρά κι απ' την άλλη στα σουλιώτικα κορφοβούνια και τη Κουρούνα αρχίζει να φωτάει της μέρας το φως, η πάχνη της αβγής σα θυμίαμα αργό, μπαμπακένιο, σοβαρό, σιγα-νεβαίνει ήρεμα κι επιβλητικά στ' αντερείσματα, στις κορφούλες, στις κορφές, κι από κει εξαϋλωμένη, αγνή, τραβά ολόισια στο ουράνιο χάος, στης ανυπαρξίας το βασίλειο.

Αφίνουμε τα οπλ/λα απ' τη ράχη, που μας την αβλακώσαν και τη μουδιάσανε — μεθά τ' οπλ/λο στη μάχη, το χαίρεσαι, νοιώθεις πως πολεμάς, ακούς δίπλα-σου να χαλκοβροντάνε τα σίδερα της πανοπλίας του Άρη, αλλά στη πορεία τη νυχτερινή και τ' ανεβοκατεβάσματα των υψωμάτων με τα στουρνάρια και τα κατσάβραχα πληρώνεις ακριβά τη χαρά, το γλεντοκόπι. Ξεφορτώνουμε με μάτια κλεισμένα τα ζα και πέφτουμε ξεροί, όπου βρούμε, σε όποια χωμάτινη γωνιά, κι αφίνουμε μηχανικά το κορμί-μας να το συνεπάρει στην αγκαλιά-της η γης, ο ύπνος, τα όνειρα, που δε θά 'ρθουνε απόψε. Βγάζω τη φανελλίτσα και το ποκάμισο και βάζω το όξω ποκάμισο, το χακί, που μου δώσανε για να μη φαίνουμαι, κι από πάνω το πουλόβερ και το χιτώνιο. Ούτε νοιώσαμε καθόλου τη παγωνιά.

Ἐύπνησα το μεσημέρι. Η πρώτη-μου λέξη με τα μάτια κλειστά :

— Φέρανε τίποτα μάσα;

Ἐεκαρδίζουνται οι αξ/κοί. Νερό μας φέρανε στις 3, φαί στις 4 — μιά γίδα ψημένη σούβλας, που μας πόνεσε τα δόντια. Τη κομματιάζω μαζί με το Γοροπάτη με το σουγιά-μου και μιά λόγχη. Μοιράζουμε και τρώμε με το Γοροπάτη τα συκωτάκια κοινορέτσι, το μισό κεφάλι, τη μιά πλάτη και κάτι πριτζολάνια, κρατάμε κι εφεδρεία ένα μπούτι. Ξανακοιμόμαστε αμέσως, γιατί το βράδυ θά 'χουμε πάλι επιθετική ενέργεια στις γερμνικές γραμμές.

Τ' απογεματάκι, δειλινό, πέφτει ο ήλιος, ζυπνάμε μεις. Το πρωί πήρα μιά φανέλλα και πριν φέρουνε φαί έφαγα λίγο ψωμοτύρι απ' του Γιάννη.

Το πιο γλυκό φαί πού 'κανα στη ζωή-μου. Φορτώνουμε τα ζώα και κατεβάνουμε απ' το ύψωμα στου Βαγγέλη. Ετοιμαζόμαστε, ξαναγεμίζουμε τις ταινίες που άδειασαν χτες, καθαρίζουμε τις κάγκες των οπλ/λων και τους ρυθμιστήρες των αερίων. Έχουμε ρυθμίσει στη 2η θέση. Τραγουδάνε καλύτερα έτσι. Όλα πάλι έτοιμα, τα οπλ/λα στον ώμο, «γειά-σας» στο Βαγγέλη και στους πολίτες, «στο καλό», «ώρα καλή», και δρόμο για τα υψώματα του Παλιορόφορου 2 ώρες μικρυσά, τ' οπλ/λο στον αβλακωμένο ώμο και πορεία σκληρή. Άιγες στάσεις για τσιγάρο, λίγο ξάπλωμα.

- Έχω το Χήκας για γεμιστή. Στο ποτάμι, κάτω απ' το Παλιορόφορο, χάνεται ο Χήκας. Πάω αντίνευση και τον βρίσκω. Αρχίζει το σκαρφάλωμα στα νύχια και σιγά σιγά προωθούμαστε, πιάνουμε θέση στο ύψωμα απέναντι στα γερμανικά φυλάκια. Μιά ομάδα κάνει πλεβροκόπηση κι αρχίζει επαφή. Αμέσως εγώ κι οι άλλοι δυό με τα οπλ/λα πιάνουμε πέτρες για οπλ/λεία.
- σ. 50 Ο Γιάννης κάνει ταμπούρι ολάκερο αντιολμικό κι είναι δεξιά, ο Κί/τσος στη μέση κι εγώ αριστερά. Πυρ. Αρχίζω. Μόνο εγώ θα βάλω απόψε απ' τ' αριστερά. Ρίχνω ριπές και κατά βολή. Αδειάζω σε 20 λεπτά με διακοπές 4 ταινίες. Χτυπώ στο ψαχνό, από κει που μας βάλλουν οι γερμανοί, με το βαρύ δίκαννο πολυβόλο, από κει που ρίχνουν τροχιοδειχτικές κι από κει που βάλλουν εκρηκτικές φωτοβολίδες, βλήματα τροχιοδειχτικά και φωτοβολίδες που καθορίζουν τη θέση-μας και βάλλουν κι ανταρματικά. Ήρθε μιά κόκκινη πάνω-μας, δεξιά-μας. Μας βάλλουν όλμοι. Οι γερμ. ριπές πέφτουν στο μέρος-μας, σπάνε τη πέτρα δίπλα-μας, κοντά-μου πολύ, γιατί βάλλω μόνο εγώ και φαίνεται η φλόγα του οπλ/λου-μου. Πέφτουν 5 - 6 σφαίρες δίπλα-μου 4 - 8 μέτρα. Απ' το πατατράκι ορμά μιά γάτα έξαλλη απ' το χωριό, που βάλλεται από όλμους και πυρ/κό, κατά πάνω-μας. Βάλλω, βάλλω λυσσασμένα, με βάλλουν κι αφοί. Η ομάδα του Γεωργόπουλου, πού 'χε κάνει τη πλεβροκόπηση, αποχωρεί. Τους καλύπτουμε κι οπισθοχωρούμε κανονικά και μεις βαλλόμενοι από όλμους. Ξεθέωμα πάλι στη πορεία ολόγεια για του Βαγγέλη το βλογημένο σπιτικό και πέφτουμε ξεροί στον ύπνο ξεσκέπαστοι, μουσκεμένοι. Τη νύχτα μπαίνω στο σπίτι παγωμένος. Ο Κώστας έχασε το καπέλλο-του. Του το πήραν οι όλμοι κι οι σφαίρες. . . Όταν έβαλα, ο Χήκας με είχε εγκαταλείψει, το 'βαλε στα πόδια. Έβαλα μονάχος-μου, γέμιζα κι απογέμιζα και στα διαλείμματα γέμιζα τις ταινίες. Ο Χήκας ξαφανίστηκε. Τον βρήκαμε στο χωριό.

5-9-44

Όλη η μέρα περνά ήσυχα. Κοιμόμαστε πολύ ψόφιοι. Εγγλέζικα αεροπλάνα, σμήνος, πολλά, βομβαρδίζουνε το Αγρίνι, την Άρτα και περνάνε πάνω-μας. Ανατριχιάζουμε. Άραγε ανατρίχιασαν κι αφοί; Το βράδυ πάλι επιχείρηση. Πάλι σαμποτάζ. Πάλι τρομοκρατικό εγχείρημα στις γερμ.

θέσεις. Ξεκινάμε. Τ’ οπλ/λο στον ώμο, που χαλυβδώνεται σιγά σιγά. Το ξαναφορτώνουμε. Ώσπου να φτάσουμε στο Παλιορόφορο, χάσαμε κιόλα και το δρόμο-μας, έπεσε το ζο με τα πυρ/κά και τα όπλα. Αρχίζει το γερμανικό πυρ κι οι όλμοι. Τα κοπανάμε στον ώμο όλα και τρέχουμε κοντά στα τειχάκια των δρόμων του χωριού — μιιά φωτογραφία στο Signal, θυμάμαι το κινηματογράφο και τις διηγήσεις-της. Πρώτος εγώ με τ’ οπλ/λο. Η ψυχή-μου φτερουγίζει σαν το περιστέρι το ταχυδρομικό πού ’ναι έτοιμο να ξεκινήσει, χλιμιντρά σαν τ’ άλογο στη βαλβίδα του στίβου. Πετώ. Σφυρίζουν οι όλμοι. Σκύβουμε στα τειχάκια. Σγκαβ! Σγκαβ, μπιν! Βζιν. Χλου-χλου-χλου. Σγκαβ! Προχωρούμε τρέχοντας και καβαλάω το ύψωμα, στήνω το οπλ/λο και βάλλω μισή ριπή. Με σταματούν. Χτύπησα εκεί που βάλλουν τις τροχιοδειχτικές. Μένουμε κει όλη νύχτα άγρυπνοι, με τα μάτια τρυπωμένα στο σκοτάδι, με τα χέρια στη σκαντάλη. Η παγωνιά κι η δροσιά πέφτει στα γυμνά κορμιά-μας με τα πουκάμισα. Μας τρελλάνανε οι όλμοι. Σγκάβ. Σγκάβ, σγκαβ. Φλου, φλου. Χλου, χλου. Σγκαβ. Και το πυρ/κό. Ζινν. Ντουββ. Ντουββ. Φραν. Έρχονται δικοί-μας όλμοι απ’ τη Μουζάκα 2 πάνω στις θέσεις των γερμ., ένας 2 κιλών κι ένας 6¹/₂.

6-9-44

Σιγά σιγά ξημερώνει. Μόλις αχνοφέγγει, κάνουμε πίσω 100 μέτρα και πιάνουμε κάτι δέντρα. Φτειάχνω οπλ/λείο πολύ εκτεθειμένο στο Βαλαωρήτι και Ζάλογγο. Βάζω πέτρες και το καμουφλάρω. Κει καθισμένος κάμποσες ψείρες βρίσκω. Κοιμάμαι ώρες πολλές, όλη μέρα. Το μεσημέρι μας φέρνουνε μισή οκά μπομποτά — είναι 2 η ώρα — κρέας και νερό από χτες βράδυ. Πέφτουμε σαν όρνια στο φαί και σα βατράχια στο νερό. Νωρίς τ’ απογεματάκι μας βάλλουν οι όλμοι. Παίρνουμε δ/γγή ν’ αποτραβηχτούμε στο Πάνω Κωτσανόπουλο για ξεκούραση και να διακόψουμε το σαμποτάζ. Μαζέβουμε και φορτώνουμε τα πυρ/κά και τ’ οπλ/λο. Αφτή τη φορά θα πάω ξεκούραστα μωρέ παιδιά. Τραβάμε με τα πόδια σιγά σιγά για τη Μουζάκα, κατηφορίζω απ’ το ύψωμα και τρώω σκέτη μπομποτά. Μόλις φτάνουμε στο κάμπο, όλοι τρέχουνε στ’ αμπέλια. Πάω και γω. Μόλις περνά του αμπελιού το φράχτη, ακούγεται σφύριγμα, κι ένας όλμος σκάει προς-μου 100 μέτρα. Κάθουμαι σ’ ένα χαντάκι. Έρχονται άλλοι 5 με κανονική διασπορά. Όλοι πετάνε τα τσάμπουρα και γίνονται λαγοί.

σ. 51 Ο δρόμος της υποχώρησης γιομάτος σταφύλια. Φέβγω κλέφτικα με/αξιωματικούς κι έναν επιλοχία. Ο Δ/τής Λόχου Μηχ/των λέει :

— Το Vickers θά ’ναι τώρα στο Σφηνωτό.

Εγώ : — Το Vickers είναι πίσω στο Παλιορόφορο.

— Πάψε ρε, μου λέει.

— Δεν έχει πάψε. Αφτό που σου λέω. Είδα το Σάρκο και γύρεβε οδηγίες.

Ὅταν το πίστεψε — άργησε λίγο — άρχισε :

— Και τώρα τι θα γίνει; Ποιός θα πάει πίσω; Είναι το μέρος που βάλ-
λεται. Ας το διάβολο.

— Άκου δω, του λέω. Δώσε-μου ένα άλογο να πάω εθελοντής για το
πολυβόλο.

— Πάρε τ' άλογο-μου. Μόνο μην ανέβεις στο χωριό.

Παίρνω τ' άλογο, περνώ το κάμπο που βάλλεται, ανεβαίνω στο χωριό,
πάω στο πολυβολείο, σηκώνω το Vickers μαζί με τους πολυβολητές και
κατεβαίνουμε βαλλόμενοι. Χαλάσανε οι όλμοι το σχολείο και χτυπήσανε
την εκκλησιά, που ήταν το πολυβόλο. Κατεβαίνουμε καλυμμένοι στην ακρο-
ποταμιά, κόβουμε σταφύλια και τραβάμε πέρα. Αναποδογυρίζει το σαμάρι
και γκρεμίζεται το «βαρέο». Το δένουμε και σιγά σιγά φτάνουμε στη Μου-
ζάκα. Τ' άλογο όμως δεν έχει καπίστρι και δυσκολεύομαι να το καλοδιευτυνω.
Απ' τη Μουζάκα παίρνω με δ/γή να πάμε στο Κωτσανόπουλο. Αφίνω τ' άλογο
και με τα πόδια όλο το τσούρμο, 13 άντρες, πάμε για το Κωτσανόπουλο μες
στη νύχτα τη σκοτεινή, μες στις πέτρες, μες στη φωτιά του εχτρού. Τρα-
γουδάω λίγα τραγούδια της κλεφτουργιάς και λίγα της Αθήνας. Τ' οπλ/λο
δεμένο στ' άλογο που σέρνω πίσω-μου (...) * και που είναι στραβό απ' τό 'να
μάτι. Στο χωριό, κοντά στο τέρμα — περπατούσαμε 2^{1/2} ώρες, γιατί 'ναι
σκοτεινά και γιατί χάσαμε το μονοπάτι — αναποδογυρίζει τ' άλογο του
Κερκυραίου Γεροπάτη **, που βλαστημά τον Άγιο της πατρίδας-του, το Άγιο
Πνέμα και την Αγία Τριάδα. Ξαφνικά γέρνει και βαίξει και το δικό-μου
στραβό ζο και τουμπαίρνει. Αρπάζω στον αέρα το κιβώτιο με τις χειρο-
βομβίδες απ' τη λαβή. Το βάζει στα πόδια τ' άλογο και προγκάει, εγώ βα-
στώ το κιβώτιο γερά με τα δύο χέρια. Τρέχει σα δαιμονισμένο πάνω στα
κατσάβραχα τη νύχτα. Με σέρνει πίσω-του πεισιμωμένο. Γλυστρώ και παρα-
πατάω κάθε βήμα. Περνώντας από μιά ελιά βάζω στυλοβάτη τό 'να χέρι-
μου και τό 'να πόδι και με το χέρι το δεξι τραβώ σα Κύκλωπας το κιβώτιο
και σταματώ το ζο με βία και δύναμη σιδερένια. Με βοηθούν, φορτώνουμε
πρόχειρα — είχε και 2 οπλ/λα — και φτάνοντας στο χωριό ψήνουμε τυρί,
τρώμε και πέφτω ψόφιος στον ύπνο πάνω στο πάγκο των 20 εκατοστών,
ύπνο βαρύ — ψόφιος απ' τις επιχειρήσεις και την αϋπνία και την ένταση
της ψυχής τόσων μερών.

7-9-44

Πρωί-πρωί οι όλμοι παραλάβανε τη Μουζάκα και τον Παλιορόφορο
κι αργότερα στα καλά καθούμενα σφύριξε το πρώτο βλήμα απ' το γερμ.
τυροβολικό του Λούρου πάνω απ' τα κεφάλια-μας στο Κωτσανόπουλο. Ξε-

* Άκολουθεί κενό στο αντίγραφο.

** Σε τρία σημεία προηγούμενης αναφέρεται Γεροπάτης.

φωνίσαν οι γυναίκες, κλαψουρίσανε τα παιδιά, χλώμιασαν οι άντρες και τὸ βάλαν στα πόδια, κλειδώνοντας τα σπίτια-τους ὅσοι εἶχαν κλειδιά, ἀφίνοντας-τα ανοιχτά ὅσοι δεν εἶχαν για κλειδώνοντας τη κάμαρα με τα πιὸ πολύτιμα πράματα, ὅπως ἔκανε ο κυρ-Τασούλης, ο νοικοκύρης-μας. Οι ἀντάρτες μαζεφτήκανε σε ἀπρόσβλητα βράχια, ἐγὼ ἔμεινα δίπλα στο τηλ/νο πληροφορώντας το Σύν/μα, τη Μεραρχία και τ' ἄλλα τμήματα. Κει που μιλῶ, σφυρίζει κι ἔρχεται το δέφτερο βλήμα. Γκαββ-ού. Πάλι ξαφνικά, κι ας εἶναι ὅλοι καλυμμένοι. Ο μόνος που δε φωνάζει εἰμ' ἐγὼ, γιατί 'μαι ἀκάλυφτος. . . Βρίσκουμαι στο δέφτερο πάτωμα ἐνός σπιτιοῦ, του πιὸ ψηλοῦ σπιτιοῦ, ἀπόλυτα στη διάθεση του γερμ. πυροβολητή, που ἢ με σκοτώσει ἢ δε με σκοτώσει, τίποτα δε θα νοιώσει, τίποτα δε θα καταλάβει, μ' ὅλο που θά 'χει σκοτώσει ἕναν ἄθρωπο, ἕναν καλὸ ἄθρωπο, φιλότιμο. Εἶναι μερικὰ περιέργα πράματα. Ὅταν χτυπᾶς με κανόνι, ὄλμο ἢ με ὅλα τα ὄπλα τη νύχτα, δεν ξέρεις αν σκότωσες ἢ ὄχι και δε σε πιάνει καθόλου τότες το αἶμα, («ο ἀέρας του σκοτωμένου»), πού 'λεγε ο Τσάμης. Ἐτσι πρέπει να πιστέψουμε πως η πρόληψη κείνη εἶναι λαθεμένη, ἄσωστη, σαν ὅλες τις προλήψεις, και υπάρχει, για να σκεπάζει τη δειλία του ἀθρώπου μπρος στο αἶμα, μπρος στον ἄθρωπο που σκότωσε. Κι ἀφτά εἶναι πολὺ απλά, γιατί κάθε πρόληψη υπάρχει, για να σκεπάζει, να κρύβει κάποια δειλία. Το τρίτο βλήμα-μας, το στερνὸ, ἔπεσε 10 μέτρα κοντά-μου, κούνησε λίγο το τηλ/νο, το βομβητή — παραξενέφτηκαν οι ἄλλοι τηλεφωνητές, ὅταν ρωτώντας - με «ποιὸς κάλεσε», εἶπα («ο θάνατος») — κι ἔξυσε τον τοίχο. Θύματα-του στάθηκαν ἕνας γάιδαρος ἀθῶος και δουλεφτής, κάτι κότες και μιὰ κατσίκα. Ἴσως ο πυροβολητής να λαχταροῦσε τέτοιο γιόμα/καλό. Ἀπ' το καλυμμένο παρατηρητήριο, 200 μ. μακρῶ, ο Ταγματάρχης μου φωνάζει τα τηλ/νήματα και του μεταδίνω — δες τετράδιο ἀναφορῶν. Η Μουζάκα και ο Παλιορόφορος καίγουνται ἀπ' τους ὄλμους. Το δικό-μας χωριὸ ἀδείασε. Ἀργότερα βγήκα ψηλά στους βράχους και κύταξα με τα κυάλια. Σε 5 - 7 λεπτά ἔπεσαν στο Παλιορόφορο 15 βλήματα, ὅλα γύρω ἀπ' την εκκλησιά. Ἀριστερά-της, στα σπίτια που ἦταν δεξιὰ του λοφίσκου πού 'χαμε τα οπλ/λα-μας, ἀνάβει μεγάλη πυρκαγιά, πού 'σβυσε την ἄλλη μέρα το μεσημέρι. Στη Μουζάκα και στο Παλιορόφορο ἔκαναν φραγμὸ πυροβολικοῦ και ὄλμων και ἐκρηκτικῶν βλημάτων ἀντιαρματικοῦ πυροβόλου — μικροῦ· περί τα 20 βλήματα σε 1/2 λεπτό. Ἀργότερα ἄρχισαν να σφυροκοπᾶν. Λέλοβα (Θεσπρωτικὸ), Κρανιά (Καστρί) καίεται το πελεκοῦδι. Φωτιά στα χωριά.

Ετοιμάζουμαι για τη Μουζάκα, για νυχτερινή ἐπιχείρηση, που θα γίνει στις 9 μ.μ. στις γερμανικὲς γραμμές, σε 2 χλμ. βάθος, στο φυλάκιο που σκεπάζει τους ὄλμους που χτυπᾶνε τα χωριά — στα Καφκάνια. 15 άντρες πρέπει να πάμε — ἔτσι λέει η δ/γῆ — και 3 οπλ/λα. Πάμε 8 άντρες — ἕνας ἀοπλος, ἄρα 7 — κι ἕνα οπλ/λο, το δικό-μου. Εἶμαστε : Ο Ἴπολ/γός, 2

λοχίες (Κώτσος, Μπάμπης), εγώ με τ' οπλ/λο, ο Γιώργος που κρύβει το φόβο-του κι οι Αποστόλης (Τσάμης), Κολιοφώτης κι ο άοπλος Γυροπάτης*, που τον εκδηλώνουνε. Πάνε με δυό καρδιές, όπως είπε στο γυρισμό ο Αποστόλης, ρωτάνε πόσο θα προχωρήσουμε, λένε πως δε φτάνει 1 οπλ/λο, μурμουρίζουν πως θα μας κυκλώσουν οι γερμ., προτιμάνε να φυλάξουμε ενέδρα παρά να επιτεθούμε κι όταν, περνώντας απ' το Βαλαωρήτι, μας αντιλήφτηκε το φυλάκιο - παρατηρητήριο — νωρίς είδαμε το γερμ. παρατηρητή στη κορφή της Βαλαώρας — κι έριξε φωτοβολίδα, για να ειδοποιηθεί το φυλάκιο που θα χτυπούσαμε, κι απάντησε και κείνο πως είναι έτοιμο μ' άλλη φωτοβολίδα, τότε πιά άρχισαν να δειλιάζουν, να μένουν πίσω, να βαδίζουν όλοι μαζί και να σταματούνε κάθε τόσο και τη πνοή-τους. Πριν να ξεκινήσουμε, έβρισκα τον Αποστόλη αγριεμένος, πού 'πε :

— Πώς θα πάμε 8 άντρες; Θα μας πιάσουνε — κι οι άλλοι επικροτήσανε.

— Ας το διάβολο να πας, ρε. Κρίμας, μωρέ, πού 'σαι και Τσάμης. Φύγε ρε, ας στο διάβολο, αφού φοβάσαι. Φύγε χ...

Κόπηκαν όλοι.

(Ένας μικρός ξεφώνισε, πριν ξεκινήσουμε :

— Γερμανοί στο Παλιορόφορο. Φυγέτε χωριανοί.

Τον κυνήγησα στο σκοτάδι.

— Ρε παλιοκερατά. Σκάσε γ... το Θ... σου. Ας στο διάλο κερατά. Θα σου σπάσω το κεφάλι.

Μιά γυναίκα ξεφώνισε «γερμανοί». Την κόβω :

— Σκάσε. Οι γερμανοί δεν έρχονται, μωρέ. Εμείς θα πάμε να τους βαρέσουμε.

Έτσι σταματάει ο πανικός. Και σταμάτησε. Οι γυναίκες στη βρύση μας εφχήθησαν «ώρα καλή», είπαν πως θα προσεφχηθούν για μας απόψε.)

Προχωρά η περίπολος σιγά, όσο μπορεί πιό αθόρυβα, αν και τα παλιοκοτρώνια κι η προκαδούρα της αρβύλας τσακώνονται σε κάθε βήμα και μας προδίνουν, κι απόδειξη της προδοσίας είναι οι φωτοβολίδες. Οι όλμοι και το πυρ/λικό μόλις σταμάτησαν να βαράνε. Κάθε 40 - 50 μ. σταματάμε κι αφουγκραζόμαστε. Βαδίζουμε απ' το κύριο δρόμο, το δημόσιο — ο Θεός να τον κάνει δημόσιο... Έτσι περπατώντας φτάσαμε στις 10 στο φυλάκιο κοντά 50 - 200 μ. Πιάσαμε ένα κορμό δέντρου ψεμένο, έβαλα τ' οπλ/λο κι ετοιμάστηκα για βολή. Σύνθημα Υπολ/γού «Πυρ». Πρώτα το μάουζερ του λοχία στο δεξί-μου αφτί βροντάει. Αρχίζω 3 ριπές από 10 σφαίρες. Πάει η πρώτη ταινία. «Παύσατε πυρ». Σταματάμε. Αφουγκραζόμαστε. Οι γερμανοί δε βάλλουν καθόλου (μπίτ). «Πυρ». Δέφτερα πυρά. Άλλη ται-

* Βλ. σ. 147, ύποσ. **

νία με ριπές και βολές βολές. Αρχίζει γερμ. πυρ από 3 μέρη. Ψηλά απ' το Βαλαωρήτι βαρύ δίκαννο πολυβόλο, πέρα απ' το φυλάκιο αγίου Ιωσήφ άλλο βαρύ κι απ' τα Καφκάνια που χτυπήσαμε πολυβόλο και οπλ/λο. Ρίχνουν τροχοδειχτικές, εκρηκτικές. Χτυπώ στο μέρος απ' όπου φέβγουν οι φωτοβολίδες. Τα Sten τραγουδούν, το Bren βαστά τα μπάσα. Το μάουζερ του λοχία μου βουλώνει τ' αφτί. «Πίσω ρε λοχία, με κούφανες», φωνάζω, αλλά δε μ' ακούει. «Θα με κουφάνεις, μωρέ...». Σφυρίζουν κάτι σφαίρες απ' το Βαλαωρήτι. Όσοι έχουν ακροβολιστεί δεξιά είν' εκτεθειμένοι. Σταματάμε. Μας βάλλουν συνεχώς. Και με ολμίσκο. Ξαναρχίζουμε. Κα - κα - κα - κα. Το χέρι-μου ζεματίστηκε απ' τους κάλυκες κι έκανε σημάδι το δεξί, που βαστά τη λαβή. Δουλέβω το ρυθμιστήρα και βάλλω. Έριξα 3¹/₂ ταινίες, όταν διατάχθηκε υποχώρηση. Το σαμποτάζ πέτυχε. Τρομοκρατήσαμε τον εχτρό. Απ' το φυλάκιο μας βάλανε τροχοδειχτικά και όπλα (μαουζέρια). Δε τόλμησε να μας κλείσει καμιά περίπολο από πίσω. Αν είμασταν άλλοι τόσοι, θα το πιάναμε το φυλάκιο. Αποχωρούμε ολοταχώς./ Τρέχουμε full. Σε 3 - 4 λεπτά αρχίζουν οι όλμοι και το πυροβολικό. Πρώτα η βροντή του όπλου και αμέσως μετά η λάμψη κι η έκρηξη του βλήματος στα γύρω υψώματα. Υποχωρούμε κανονικά απ' το δημόσιο δρόμο, πράμα που δε μπορούσαν να φανταστούν οι γερμανοί. Ρίξαν καμιά 50αριά βλήματα και μερικά στο δημόσιο δρόμο πίσω-μας. Μας χτυπάν όλμοι απ' το Καφκάνι και πυρ/κό απ' το Λούρο. Πώς σκάνε οι όλμοι! Λάμψη βλήματος, όταν σκύβουν οι δικοί-μας ακούοντας το οπλ/λο που εκπυροσκοτεί. Οι κουκουβάγιες και τα νυχτοπούλια μας τρομάζανε σε μιά γωνιά. Περνάνε 20 λεφτά. Σταματά ο εχτρός να μας χτυπάει. Τραβάμε κουρασμένοι το δρόμο του γυρισμού. Έχω πάνω-μου 3 ταινίες, το Bren, 2 αμυντικές και 2 επιθετικές χειροβ. Τραγουδώ, κάνω κουράγιο, γιατί σηκώνω το πιό βαρύ φόρτωμα, κι ύστερ' από 2 ώρες δρόμο τρώω τυρί τηγανισμένο και πέφτω να ξεκουραστώ σ' ένα μπάγχο πλάτους 25 εκατοστών.

8-9-44

Γερμανοί κάλεσαν 2 δικούς-μας αξ/κούς να πάνε άοπλοι 300 μ. απ' τις γερμανικές γραμμές (φυλάκια) για συνεννόηση²⁹. Επίσημη τηλ/νική πληροφοροφορία: 10.000 Ακαρνάες συγκεντρώθηκαν στη Λεφιάδα τρομοκρατη-

29. Παρά τις ενδιάμεσες έχθροπραξίες Γερμανών - ΕΔΕΣ, και οι δυο πλευρές κατά την παραμονή τής γερμανικής άποχώρησης έδειχναν έκδηλο ενδιαφέρον για μιά όμαλή «άλλαγή φρουράς». Οι σχετικές διαπραγματεύσεις έπανελημμένα κατέληξαν σέ συμφωνία, πού φυσικά πραγματοποιήθηκε σιωπηλά. (NARS, Nuremberg Trial Collection, Case 7, Συλλογή έγγραφων υπεράσπισης: Doc. Lanz 18, 56, 57· βλ. και NARS, Rg 226 : L 47432· Hubert Lanz, γράμμα πρὸς H. F., 30 - 9 - 71· κ.ά.).

Σέ άλλες περιοχές πάλι σημειώθηκαν τοπικές συγκρούσεις, έφόσον οί διοικητές τών εκεί άνταρτικῶν μονάδων έπωφελήθηκαν από εϋνοϊκές συνθήκες.

μένει μπρος στο φάσμα της επικράτησης του ΚΚΕ, ΕΑΜ, ΕΛΑΣ και σία, που στερνά σε πιθανή αποχώρηση τῶν γερμ. θα ανατεθεί σε δικό-μας αντάρτικο τμήμα να πάει στη Λεφκάδα να τη λεπτέρωσε κι από κει να χτυπήσει τους μπολσεβίκους στο Ξηρόμερο της Στερεάς και μαζί με 1500 - 2000 Λεφκαδίτες κ.α. να πάρει τη Κεφαλλονιά, Ιθάκη και ίσως — ποιά όνειρο, ποιά χαρά, ποιά εβλογία — να προχωρήσει και να μπει στην Αθήνα, αφού χτυπήσει πριν από πίσω τη Πρέβεζα. Αρχίζουν τηλ/νικές συνεννοήσεις. Αναθέτουν στην ΙΧ Μεραρχία την εκτέλεση της αποστολής απ’ το Γενικό. Ελπίδα; Ν’ αγνοφέξει; Θα θελήσουν ποτέ οι θεοί, εμείς, εμείς να μπούμε πρώτοι, εμείς να κάνουμε απόβαση, να γίνουμε commandos; Παρακολουθώ συζήτηση Κουσίντα - Μαύρου³⁰ και βάζω στη μέση τον Ταγ/άρχη την κατάλληλη στιγμή. Κι έτσι ήρθε η νίκη. Νίκη μεγάλη. Επειδή ο Τσόγκας αρνήθηκε να στείλει τμήμα του τάγ/ος-του, επειδή οι Λεφκαδίτες όλων των τμημάτων θ’ αργούσαν να συγκεντρωθούν, επειδή εγώ φρόντισα ν’ ακούσω το τηλ/νο, επειδή τό ’θελαν οι Ολύμπιοι θεοί, ανάθεσαν σε μας, το Τάγμα της ατυχίας, των ταραχών, της ανεμοδούρας, το Τάγμα με τους 100, που οι 13 τους πάνε στις επιχειρήσεις 4 νύχτες τώρα, να γίνουμε commandos, να πατήσουμε και να βρέξουμε το ποδάρι-μας στου Ιόνιου τα νερά, που συναγωνίζονται στο γαλάζιο το Αιγαίο, και να τραβήξουμε μπρος. Πήραμε την τηλ/νική δ/γή³¹, που την έγραφα με τρεμάμενο χέρι και με φτερούγια στη καρδιά, ζητωκραβγάσαμε μαζί με τον Ταγ/άρχη και ξεσπάσαμε σε γέλιο νεβρικό, μαζεμένο μέσα-μας από τόσες λύπες, τόσους πόνους, τόσα χαστούκια της ζωής. Το βράδυ, έλεγε η δ/γή, πριν ξημερώσει νά ’μαστε στο Κανελλάκι — 5 ώρες μακρυνά. Θά ’μαστε. Φορτώνουμε, μαζέβουμε ο καθένας-μας το γύφτικο νοικοκυριό-του και τραβάμε με χαρά, με κρυφή λαχτάρα προς τη θάλασσα, προς τη Νίκη, απελευτερωτές. Καβαλλήσαμε κορφές, φτάξαμε σε ραχούλες, κατακυληήσαμε σε λαγκαδιές, τσακισμένοι απ’ τις επιχειρήσεις, απ’ την αγρύπνια και τη κούραση, αμίλητοι, νηστικοί, διψασμένοι, περπατήσαμε 5 ώρες ολάκερες, χωρίς να σταθούμε λεφτό, με ζα παραφορτωμένα που βαίζαν, πέφταν, τσακίζονταν, έριχναν το φορτίο πού ’παιρνε το κατήφορο και σ’ άφιναν με την

30. ‘Ο συνομιλητής τού Συνταγματάρχη Νικ. Κουσίντα, διοικητής τής ΙΧης Μεραρχίας, ήταν μάλλον ο Ταγματάρχης Κων. Μπούρος (και όχι : Μαύρος), ο οποίος διοικούσε τὸ ὑπαγόμενο 9ο Σύνταγμα Πεζ.—τὸ σύνταγμα τοῦ Φ.Μ.— ἀπὸ τὴν 25-7-44. (Δυστυχῶς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐξακριβωσὴ στὸ χειρόγραφο κείμενο, ἐπειδὴ χάθηκαν οἱ τελευταῖες σελίδες, ὅπως ἔχει προαναφερθεῖ.)

31. ‘Η ἔκθεση τῆς ΙΧης Μεραρχίας διευκρινίζει : «Τὸ [25ο] Σύνταγμα, συγκροτηθὲν τὴν 9-9-44 διὰ τοῦ Τάγματος Φωτοπούλου [τὸ ΙΙα/9, μονάδα τοῦ Φ.Μ.] καὶ ἐπιβιβασθὲν εἰς Ἀλωνάκι ἀπεβιβάσθη εἰς Νῆσον Λευκάδα τὴν ἐπομένην 10ην τοῦ μηνός, ὅπου συνεπληρώθη καὶ ἀνέλαβε τὴν ἐπιτήρησιν ὀλοκλήρου τῆς Νήσου καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς τάξεως» (Κουσίντας, *ΙΑΕΑ*, τεύχη 10 - 11, σ. 60).

αγανάκτηση στη καρδιά, με τη λύσσα, που ξέσπαγε με μύργιες βρισιές απ' το κάθε στόμα. Χάθηκαν σακκάκια, σάκκοι, δέματα, έχασα κι εγώ το δίκωγο-μου. Καβαλλήσαμε τη μεγαλύτερη κορφή, μιά ώρα ανέβασμα. Μου πέφτει το ζο πό 'χω με τον Κώτσο. Το φτειάχνουμε. Άλλοι προχώρησαν, άλλοι έμειναν πίσω. Εμείς μοναχοί. Βλαστημούμε, φτύνουμε και φορτώνουμε. Στις 4 ώρες πορεία βρίσκουμε μιά βρύση και πέσαμε με τα μούτρα. Ήπιαμε, μουσκέψαμε το κούτελο, το κορμί. Φάγαμε λίγο ψωμοτύρι και πάλι δρόμο με κάποιο κουράγιο τώρα πιά. Του(...)* το μουλάρι κωλογύρισε στη βρύση στο νερό—τον είχε πετάξει κάτω, τό 'χε καβαλλήσει σαν ανεβαιναμε το μεγάλο βουνό. Παίρω κάτι κλέφτικα τραγούδια, «Στη στεριά δε ζει το ψάρι...» κι έριξα 2 τουφεκιές. Περάσαμε την(...)* Σκαφιδωτή, τις 2 Γιαραβίνες, καμένα απ' το γερμανό, το Μπουτάρι με το πυρ και φτάξαμε ξεψυχισμένοι, παραπατώντας σα πιωμένοι, στο Κανελλάκι 5.30' δρόμο, 2 ώρες νύχτα το πρωί (3 η ώρα). Πέσαμε άλαλοι όπου βρεθήκαμε σε ύπνο

σ. 54 βαρύ**, /ύπνο θανάτου.

9-9-44

Πρωί πρωί ξυπνήσαμε. Καθάρισα τ' οπλοπολυβόλο-μου κι έκανα την τηλ/νική αναφορά του Τάγματος—IIIα προς το 9ο Σύνταγμα για τους λιποτάχτες. (Δες τηλ/νημα στις σημειώσεις-μου³².) Άμα φάγαμε το μεσημέρι, άυπνοι—3 ώρες ύπνο μοναχά—ξεκινώ με το Ζώτο και τον Κολιοφώτη καβάλλα στα 3 καλύτερα άλογα—εγώ στου Ταγ/άρχη—για να πάμε στη Σπλάντζα, 3 ώρες να πας, 3 ώρες νά 'ρθεις, για να φέρουμε—για να φάμε—καρπούζια. Περάσαμε από πολλά χωριά κοντά (Νάρκισσος (...)***) . Περάσαμε κι από μέσα από το Μεσοπόταμο—είναι στον Αχέροντα το ποταμό, που τον διαβήκαμε καβάλλα σι' άλογα. Φωνάζουμε δυνατά, φωνές πολλές και άγριες, για να πάρουν δύναμη τ' άλογα, να πάρουνε κουράγιο, να ριχτούνε στο νερό, να το διαβούνε, να μην αφεθούνε σ' αφτό. 10 μέτρα πλάτος έχει ο ποταμός στο μέρος που περάσαμε και βάθος 1,20 - 1,50. Βράχηκε και το σαμάρι τ' αλόγου. Ρίξαμε καβάλλα πηγαίνοντας ριπές με το Sten—εγώ 1 ταινία—σαν έβλεπα χωριατοπούλες. Το νερό του ποταμού αναπηδούσε συγκρουασμένο στο άγγιγμα της σφαίρας, της ριπής, λες και κάποια φτερούγα αρπαχτικού ψαριού έσκιζε βιαστικά τη γαληνεμένη επιφάνεια του νερού, απόλυτα εναρμονισμένου στην απλή μεγαλοπρέπεια του ηλιοβασιλέματος.

* Άκολουθει κενό για μιά λέξη.

** Όλόκληρη ή φράση επαναλαμβάνεται στην άρχή της επόμενης σελίδας τού άντιγράφου χωρίς λόγο.

32. Δυστυχώς δέν έχουν βρεθεί.

*** Κενό για δυό λέξεις.

Με τις ριπές τ' άλογο του Κολιοφώτη τον πετάει κάτω κάθε φορά κι άμα σηκώσω το Sten, τ' άλογο-μου αναπηδάει. Τρέχω καλπασμό με το Sten σταβρωτά στον ώμο και νοιώθω πως πολύ έφκολα — ώρες μεγάλες, ώρες εβλογημένες — με λίγη θέληση καλή, λίγη ικανότητα του εαφτού-μας μπορούμε να καταλάβουμε την εφτυχία, να τη νοιώσουμε, να τη δούμε, να τη χαρούμε, να γροικήσουμε πως δεν είναι καμιά ψηλοβλεπούσα κυρά, αλλά ταπεινή συντρόφισσα αγαπημένη.

Καρπούζια δε βρήκαμε για το Τάγμα, μόνον για τη κοιλιά-μας. Έφαγα 4 καθισμένους σταβροπόδι, μες στο μπροσάνι με το σουγιά στα χέρια, τα καρπούζια μπροστά-μου, όσα θέλω, όσα μου βαστά η καρδιά, να τα φάω όλα, αν μπορώ — άλλη εφτυχία ύστερ' από 3 χρόνια. Φουσκώνει η κοιλιά-μου. Ρίχνω μιά ριπή σ' ένα δέντρο, ένα τουφέκι με τον Κολιοφώτη, και αφού μαζέβω τα κολιτίρια του χωριού και τα βάζω όλα και ρίχνουν ένα τουφέκι με το αφτόμακτο, καβαλλώ και ξεκινούμε για πίσω. Σαν ήρθαμε, μόλις είδα τη θάλασσα κοντά, σταβροκοπήθηκα συγκινημένος κι έριξα ριπή χαιρετισμού στο κύμα, στη φυγή. Πιλαλούμε στο γυρισμό, για να περάσουμε, πριν σκοτεινιάσει, το ποτάμι. Δεν προφταίνουμε και περνάμε νύχτα με διπλές φωνές, διπλές λαχτάρες, διπλή χαρά, σαν πάτησαν τα πόδια των αλόγων στην απέναντι όχτη. Καθώς νωρίς περνούσαμε, φάνηκαν στο βάθος τα βουνά της Τσαμουριάς, άγρια, γυμνά σα του Τούρκου τη μούρη, με μιά αποχαύνωση στα περίγυρα-τους, θαρρείς βγαλμένα απ' την αδράνεια και την ανατλιτική ηρεμία, ασυγκίνητα. Είναι το Φανάρι αφτό, κι όλα τούτα τα χωριά είναι που τα ρήμαξε ο Τούρκος, ο Τσάμης, ο φυλετικός εχθρός. Στη Σπλάντζα μονάχα οι Τσάμηδες κάψανε τα καλύτερα σπίτια, κι επειδή δε μπορούσαν ν' αρπάξουν και να πάρουν μαζί-τους τα ζώα του χωριού, σφάζαν 1000 γελάδια και τ' άφισαν και βρώμισαν.

Το βράδυ με νύσταζε το ζο, είπα πολλά τραγούδια και στο τέλος αποκοιμήθηκα στο σαμάρι και κάθε τόσο αναπήδαγα. Φτάσαμε ψόφοιο. Κει που πήγαμε να πέσουμε στον ύπνο ξεροί, μας έρχεται το μήνυμα πως τούτη την ώρα θα πάμε στ' Αλωνάκι 2.30' - 3 ώρες πορεία, για να μπαρκάρουμε για τη Λεφκάδα. Καλύτερα να με σφάζανε, να με χτυπούσαν, να παίρνανε τα ρούχα-μου, παρά να με βάζανε τώρα να πάω πορεία. Τρώμε σαρδέλλες και ψωμί. Σκυλοβρωμάμε ολάκεροι, φορτώνουμε τα ζώα και ξεκινάμε. Αγωνίζουμαι να βρω ένα ζώο μισοφορτωμένο, να πάω καβάλλα. Παίρνω ένα, το φορτώνουμε λίγο, αρχίζει τις κλωτσιές, κωλογυρνάει το σαμάρι και τα πράματα. Το στέλνω στο διάβολο και ξεκινώ με τα πόδια. Τότες βρίσκω ένα Λεφκαδίτη ανάρτη, το Ζαβιτσάνο, μ' ένα άλογο παραμερισμένο.

- Τ' είν'αφτό ρε;
- Για το Χήκα, τον άρρωστο.
- Ο Χήκας βρήκε ζο. Φέρτο δω να φορτώσω ψωμί.

Το παίρνω, είναι ένα μικρούλιχο αλογάκι κακόμοιρο μ' ένα παλιό σα-
σ. 55 μάρτι. Ανεβαίνω κι αρχίζω/να προχωρώ μες στη φάλαγγα πίσω απ' τον αρα-
 μπά που τρίζει, το φορτωμένο πυρομαχικά.

Πρέπει να μη νυστάξω, γι' αφτό πρέπει πολύ να συλλογιστώ...

Ας πω τώρα πως είμαι στην Αθήνα, πως γύρισα πιά, πως όλοι γύρω-
 μου είναι μαζεμένοι οι φίλοι κι ακούνε τη διήγησή-μου — αφού με παρα-
 κάλεσαν — πώς πήγαμε στη Λεφκάδα οι αντάρτες. Κι αρχίζω ό,τι ζω, ό,τι
 με περιτριγυρίζει να το λέω στον εαφτό-μου, να τα βάζω όλα στη σειρά,
 να τα κάνω ιστορία, παραμύθι: Ἡμαστε τότες 20 άντρες που τραβούσαμε
 να λεφτερώσουμε τη Λεφκάδα μ' ένα πολυβόλο βαρύ, χαλασμένο, μ' έναν
 όλμο εγγλέζικο δίχως θέση για το σκοπεφτικό μηχανήμα και με 6 οπλ/
 λα, που το ένα-τους είχε ακίδα ξύλινη κι ένα πόδι. Ἡμαστε οι πιότεροι
 άντρες με καρδιά, κι αφτό έφτανε, για να χαρούμε μια μέρα χεροπιαστά
 τη νίκη, την ολοκλήρωση του σκοπού-μας. Ἐπρεπε νά'μαστε 100 κι
 ήμαστε 20. Κι άλλες φορές μας εγκαταλείψανε. Στο Καφκάνι πήγαμε 8
 αντίς 15 και μ' ένα αντίς 3 οπλ/λα. Στη πρώτη νυχτερινή επίθεση ενά-
 ντια στους γερμανούς έπρεπε να πάμε 100 και πήγαμε 13. Ἐτσι και τώρα.
 Ὅλοι έχουνε πεποίηση στα μπράτσα-τους, στο τουφέκι-τους. Κι εγώ έχω
 στον αδερφό-μου, τ' οπλ/λο. Τώρα περνάμε πάλι απ' τα βουνά της
 Τσαμουριάς. Το φεγγάρι μισογεμάτο, λίγο χλωμό, δείχνει πιό παγερή τη
 γυμνή-τους φαλάκρα, τ' άδεια πλάγια-τους. Ἐτσι που λέτε παιδιά... Ὅλα
 τ' άστρα ήταν στη θέση-τους την όμορφη εκείνη νύχτα. Ο Σταβρός, η Πυρο-
 στιά, οι 3 αντάρτες, ο αστερισμός που βάφτισα εγώ και που πολλές νύχτες
 στη σκοπιά-μου ήρθε για συντροφιά, η Πούλια κι η Μεγάλη Αρκούδα, ο
 Γαλαξίας ο αστραφτερός. Τέτοια νύχτα ήταν, όταν πηγαίναμε να λεφτερώ-
 σουμε τη Λεφκάδα. Μπρος πήγαινε ο αραμπάς σε στυλ αμερικάνικο — σαν
 τα έργα των cow-boys — τρίζει και κάθε τόσο σταματά. Πίσω ακολουθάω
 εγώ, ο Τσάμης, που καθόλου δε μιλά, μονάχα συλλογιέται — σκέφτομαι
 πόσο θα με νομίζει φλύαρο με τα τόσα που λέω, ύστερα συνεφέρνω και γροι-
 κώ πως συλλογιέμαι και γω — και πίσω όλο το φαλάγγι, όλη η κολώνα
 των 20 αντρών, που αφίνουνε για πάντα τα ψηλά βουνά, την ελονοσία, τους
 αγριανθρώπους που μιά μέρα θα νοσταλγήσουνε, και πιάνουνε τη θάλασσα,
 τις πολιτείες, τους μορφωμένους «πολίτας», γίνονται commandos, άγημα
 αποβατικό, τμήμα κρούσεως.

Μ' αφτά, με πολλά άλλα, με τα φαλακρά βουνά, το χλωμό φεγγάρι, τ
 αστέρια τα λαμπερά, τα χωριουδάκια που λαμπυρίζουν κι ασπρίζουν μες
 στο φως της νύχτας, με τη συλλογή για τη μάχη που θά'ρθει, για το θάνατο
 που παραφυλά και μάθαμε να περνάμε δίπλα-του, χωρίς να γυρίσουμε να
 τον κυτάξουμε, χωρίς να του ρίξουμε ένα βλέμμα, που είναι η πρώτη συγ-
 κίνηση κι η πρώτη συμπλοκή — εγώ πωτές-μου δε φοβήθηκα, μιλάω για τους

άλλους — κοντέβουμε πιά. Να, από κει πίσω είναι η θάλασσα, οι βενζίνες που θα μας πάρουνε, η θάλασσα που θα μας δεχτεί, που θα μας φέρει λεφτερωτές σε τόπους που μας καρτερούν, σε τόπους που δε μπορούν πιά να κάθουνται με λυγισμένο το γόνατο, που βαγιέστησαν τη σκλαβιά, που ήρθε ο καιρός ο γραμμένος από πριν απ’ τις μοίρες να βρύνε αφτό που χάσανε πριν 3 χρόνια, αφτό που δίνει φως, ζωή, προορισμό, οντότητα, σημασία στην πορεία-μας πάνω στη φλούδα της γης, που ποτές δε βαστά πάνω από έναν αιώνα, μιά στιγμή, ασήμαντη στιγμή στο δρόμο της ανυπαρξίας, στο δρόμο της αιωνιότητας.

Οι 3 βενζινομηχανές δουλέβουνε. Τα ζώα ξεφορτώνουν. Αφίνω τον ολμίσκο, που μ’ έκανε να γέρνω πότε δεξιά, πότε ζερβά πάνω στο ζο μαζί με το σπασμένο σαμάρι, και πεζέβω. Βοηθώ τ’ άλλα ζα και συγκεντρώνω τα πράματα-μου με τον Ταχ/άρχη. Η ακτή είναι σκοτεινή, άγρια, γιομάτη βράχους, που στέκουνται με ειρωνικά ανεβασμένο τό’να φρύδι πάν’ απ’ τ’ άλλο μπρος στην ασημαντότητα και τη μικρότητα των ανθρώπων. Η άμμος είναι κύματα-κύματα και γύρω υψώνεται τείχος βράχινο, που πέφτει σε γκρεμό, περίγυρο πολύ κατάλληλο για τέτοιες ώρες, για τέτοιες δουλειές, σοβαρές, άγριες, πολύ (. . .)* με το θάνατο, την ανυπαρξία, τη λύση του μυστηρίου της ζωής — αν υπάρχει τέτοια λύση. Βοηθάμε όλοι τον κουρασμένο αραμπά, φρενάροντας με τα μούσκλα των χεριών και των ποδιών στον απότομο στριφογυριστό κατήφορο, και μόλις τον κατεβάζουμε στον άμμο αρχίζει το ξεφόρτωμα, αρχίζει το κουβάλημα στους ώμους των κασσοινών των πυρ/κών σ. 56 και των όπλων/και το φόρτωμα των βενζινόπλοιων από ξυπόλητους αντάρτες. Γίνεται χλαολή, οι Έλληνες πάντα φωνάζουν σε τέτοιες ώρες, βλέπεις συν/αρχαίους ξυπόλυτους, με τα σώβρακα σα ψαράδες, καμιά κουβέρτα να πέφτει στο νερό, τα ζώα να κλωτσιούνται μες στα καΐκια κ.τ.ρ.

Αφού όλα φορτώθηκαν, βγάζουμε τ’ άρβυλα και τις κάλτσες, καβαλάμε τις πλώρες, βρέχουμε τα πανταλόνια-μας και μπαρκάρουμε στα καΐκια. Καθένας γυρέβει τα δικά-του. Άλλος το σακκούλι-του, άλλος το ντουφέκι-του, άλλος τ’ άρβυλα-του. Κι αφού περνά λίγο και στήνονται τα οπλοπολυβόλα στις θέσεις-τους, ξεκινάμε ήσυχα, όλοι βολεμένοι, χωρίς ν’ ακούεται ούτε ψίθυρος, έτοιμοι για μάχη, έτοιμοι για περιπέτεια, έτοιμοι για το θάνατο, τραβώντας το δρόμο της λεφτεριάς, της νίκης, της αφοθουσίας. “Hurra for the next men who die”, λέει κάποιο παλιό εγγλέζικο τραγούδι του στρατιώτη. . .

10-9-44

Κοιμήθηκα καλά. Το πρωί, πριν καλοξυπνήσω, ακούω μιά φωνή και λέει: «Αφτόν τόνε βλέπεις εκεί; Είναι τόσο παράξενος, που τσακώνεται

* Κενό στο αντίγραφο.

με τον εαφτό-του. Χειρίζεται τον ολμίσκο όσο άλλος κανείς». Μυρίζομαι πως λένε για μένα. Νοιώθω πολλά μάτια πάνω-μου στυλωμένα. Κάνω το κοιμισμένο κι ακούω : «Έχει τρελλάνει τους γερμανούς. Κάθε βράδυ 4 νύχτες πήγαινε στα γερμ. φυλάκια κι έκανε σαμποτάζ μ' άλλους 6 - 7. Δεν αστειέβεται στον πόλεμο». Τεντώνομαι περήφανος κι αγριωπός κι ανοίγω τα μάτια. Πολλοί με βλέπουν με θαυμασμό. Αμέσως μού 'ρχεται ένα τσιγάρο στο στόμα — πράμα πολύτιμο. Το καπνίζω μ' όλο το ζαβλάκωμα-μου απ' την άπνία και τη κούραση.

Πάμε μερικοί απ' την άλλη μπάντα του καϊκιού, για να μη γέρνει. Έχει ήλιο και με ζαλίζει. Σηκώνομαι και πάω στη παλιά-μου θέση. Ο Συν/άρχης Κατηφόρης, μεγάλος κόπανος κι αγιογδύτης, λέει : «Είναι εγωιστικό αφτό, κι εγώ πώς κάθουμαι στον ήλιο» κ.τ.ρ. Θέλησα να του πω κείνη την ώρα από τι αγώνα με πήρανε άπνο κι αξεκούραστο και με φέρανε σε τούτο το καϊκι και να τον ρωτήσω από τι πολυθρόνα ήρτε εκείνος, αλλά βουβάθηκα, αδιαφορώντας για την ασημαντότητα-του. Είδαμε 2 γερμανικές νάρκες επιφανείας. Θέλησα να τις χαλάσω με τ' οπλοπολυβόλο, αλλά δε μ' άφισαν για το φόβο των Ιουδαίων. Είμαστε πιά κοντά στο νησί το τυχερό. Ένα εγγλέζικο αεροπλάνο περνά κοντά απ' τα ξάρτια-μας. Ο πρωινός λέφτερος αγέρας κάνει τα πλεμόνια-μας να πάλλονται απ' τη ζωή. Αξίζει να ζεις κάτι τέτοιες ώρες, αξίζει όσο τίποτε άλλο στη ζωή.

Με φουσκωμένα στήθεια, με πλημμυρισμένες φουρτουνιασμένες καρδιές από αλλόκοτη φουρτούνα, πολυ αλλόκοτη, φουνταίνουμε στον όρμο του 'Αι-Νικήτα, στο λιμάνι αφτό της Λευκάδας που πρωτοείδε λεφτεριά, που πρωτοένιωσε ανατριχίλες. Βάρκα μας πλεβρίζει χαρωπή, μάτια μας χαμογελούνε βρεμένα, μουστάκια μάβρα παλληκαρίσια τρέμουνε απ' τη συγκίνηση, σα χείλια αρσακειάδας που τα χάνει μπρος στη πρώτη ερωτική ματιά. Κι αβάσταχτοι, ασταμάτητοι, μ' ανθισμένη τη καρδιά, ανατριχιασμένοι, κλαμένοι, γλαστοί, χωρίς να ξέρουμε τι θέμα, τι νοιώθουμε, πηδάμε μέσα. Τα οπλ/λα στο χέρι καμαρωτά, τα ντουφέκια, οι χερομπομπίδες κρεμασμένες στο ζωνάρι, σφίγγουμε τα χέρια, δεχόμαστε το «καλοσώριες» και πίνουμε το ούζο απ' το χέρι του γέροντα το τρεμάμενο, που κερνά δακρυσμένος, κλαμένος, τα παλληκάρια που τον λεφτέρωσαν, που τον αξίωσαν να δει ό,τι είχε τάξει για όριο στη ζωή-του : «Νυν απολλύοις τον δούλον-σου, δέσποτα, εν ειρήνη».

Έλυσα τα πολυβόλα και τα λαδώσαμε, δοκίμασα το Fiat και το Breda κι ύστερα πήγα φυλάκιο με τ' οπλ/βόλο-μου.

33. 'Από τὸ 1943 ὁ Νικ. Κατηφόρης εἶχε προβλεφθεῖ ὡς ἀρχηγὸς τοῦ—οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτου— «Ἀρχηγείου Κεφαλληνίας». Ὅμως «δὲν κατόρθωσε νὰ διεκπεραιωθῆ εἰς Κεφαλληνίαν... ἐπανακάμψας εἰς Γεν. Ἀρχηγεῖον» [τοῦ ΕΔΕΣ]. (Ναπ. Ζέρβας, «Συμπληρωματικὴ Ἐκθεση πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν», 22-6-1949, σὲ Ἱστορικὴ Ἐπιθεώρησις, 8 - 9 (1965), σ. 329.)